I
S
48.642

ORG CHRISTOPH

LICHTENBERG

Aforisme

I.48.642.

ESEURI

BCU Cluj / Central University Library

I-48.642

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG

Aforisme

ESEURI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Coperta colecției *Mihai Mănescu*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

S

GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG

Aforisme

Traducere și prefață de
I. Negoițescu

BCU IAȘI
0 000008 43982
BCU IAȘI

București 1970

Editura UNIVERS

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

27 OCT. 1971
B.C.U. „M. EMINESCU"
- IAȘI -
ale 334351

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DESPRE LICHTENBERG

Georg Christoph Lichtenberg s-a născut la 1 iulie 1742 la Oberramstadt, lîngă Darmstadt, în Hessa. Era al 17-lea şi ultimul copil al unor părinţi bătrîni : tatăl său, pastorul Johann Konrad Lichtenberg (1689—1751), om foarte instruit, unea misticismul cu preocupările şi interesul faţă de ştiinţe, matematica şi ştiinţele naturale ; mama sa, Henrike Catharina Eckhard, era fiica unui pastor care fusese educatorul tinerilor prinţi de Darmstadt. Rahitic (a devenit apoi ghebos), Georg Christoph s-a arătat încă de copil pios şi avid de ştiinţă totodată : la vîrsta de 8 ani se interesa de metempsihoză ; primele lecturi care l-au marcat au fost *Biblia* şi *Halimaua ;* manifesta gust pentru miraculos şi fantastic. După ce termină cursurile la Lateinschule din Darmstadt intră, tot acolo, la colegiul numit Pädagogium. Deşi debil, anemic şi cocoşat, colegianul e vesel şi prietenos ; învaţă latina, greaca, engleza, franceza, italiana, studiind cu multă seriozitate literaturile latină şi engleză ; de asemeni, matematica, fizica şi astronomia. Încă de pe acum se manifestă ca

BCU "Lucian Blaga" UNIVERSITY LIBRARY

raționalist : la vîrsta de 16 ani nu mai crede în divinitatea lui Isus, dar rămîne toată viața cu nostalgia credinței pierdute ; continuă, de-a lungul vieții, să se roage, s-a simțit mereu înconjurat de duhuri (în jurul lui e multă moarte : în 1751, cînd pierde pe tatăl său, 12 din frați și surori sînt deja decedați ; ca și în adolescență, gîndurile asupra morții, accesele de sinucidere nu-l vor mai părăsi) ; a scris o apologie a sinuciderii. În 1761 are ca profesor pe Ebert, traducătorul lui Young în germană (*Night Thoughts*), și se simte, la rîndul său, fascinat de întunecatul lirism al poetului englez ; la 14 ani scrie versuri, mai întîi sentimentale, apoi satirice, umoristice ; compune, tot ca elev, un elogiu lui Hugo Grotius, faimosul jurist olandez ; desenează cu talent.

În primăvara lui 1763, după terminarea războiului de 7 ani, găsim pe tînărul Lichtenberg la Göttingen, ca bursier la cea mai modernă universitate din Germania, fondată în 1743, modernă în sensul că aici accentul prim se punea pe științele pozitive ; studentul urmează cursurile de matematici, științele naturii, filologie, istorie, spre a se specializa însă în fizica experimentală. Eminentul june, foarte prețuit de profesorii săi, își petrece viața particulară mai mult în odaia lui, de unde se întîmplă uneori să nu iasă cîte opt zile, cufundat fiind în meditații și lecturi, mulțumindu-se doar să privească de la fereastră lumea care trece pe stradă. Îi place în schimb să bea și îl bîntuie din cînd în cînd o melancolie agravată de acel gînd al sinuciderii, răsărit în mintea lui încă din copilărie (mamei sale, moartă în 1764, îi va păstra o amintire neștearsă, îndurerată și pioasă, încît în rugăciuni i se va întîmpla să spună, în loc de „Tatăl nostru carele ești în ceruri...", „Mama noastră care ești în ceruri..."). Lecturile preferate se îndreaptă spre Horațiu, Shakespeare, Swift, Fielding, Sterne, Lessing, Wieland, Hagedorn, Gleim, Kästner. Are prieteni buni, pe care însă îi judecă realist ; e senzual, cu ochii mereu după femei. Încearcă acum să scrie un roman în genul lui *Don Quijote*, cu doi alchimiști ca eroi principali ; o altă încercare se cheamă *Călătoria sentimentală a lui L. Eschenheimer în Laputa* (roman satiric, în genul lui Swift și al lui Sterne) ; dar dacă astfel de tentative eșuează, Lichtenberg își

descoperă totuşi încă de pe acum vocaţia literară, în *Aforismele*, cu care începe să umple pagini de caiet. Prima lucrare tipărită e din 1766 : micul tratat *Despre profitul pe care o minte cultivată poate să-l tragă din matematici* (apare în *Hannöversches Magazin*, ziar al cărui director era camaradul său Klügel) ; autorul se străduieşte să indice resursele literare pe care le oferă limbajul matematic.

La 31 mai 1770, Lichtenberg e numit profesor *(Professor philosophiae extraordinarius)* la Universitatea din Göttingen — de fapt, profesor de matematici —, după ce în prealabil se ocupase de educaţia academică a unor studenţi englezi de origină aristocratică : lordul Swanton, fiu de amiral, William Irby, fiul lordului Boston, şi Sir Francis Clerke, cîştigîndu-şi prietenia acestora şi a familiilor lor ; astfel că, în primăvara aceluiaşi an, la invitaţia lui William Irby, care îşi terminase studiile, întreprinde o călătorie în Anglia. Londra îi produce o adîncă impresie, prin animaţia de zi şi de noapte a marelui oraş, pe care se grăbeşte să-l viziteze, astfel că din prima săptămînă vede instituţii, monumente, palate şi chiar pe rege cu coroana pe cap, în Parlament. Locuind la lordul Boston, are prilejul să participe la viaţa înaltei societăţi britanice, la strălucitoare reuniuni mondene, fiind pretutindeni tratat cu o deosebită consideraţie, ca om de cultură ; cunoaşte personalităţi de seamă şi savanţi, se bucură de protecţia regelui, care avea preocupări ştiinţifice ; îl interesează strada, poporul, presa, femeile de toate rangurile. După patru săptămîni se întoarce acasă, urmînd să-şi ia postul în primire.

In afara cursurilor de matematică, pe care le inaugurează în toamna lui 1770, el se va ocupa asiduu de astronomie (pe fata croitorului Sachs, de care e acum teribil de îndrăgostit, o numeşte, în însemnările lui intime, „Cometa").

In anii 1772—1773 lucrează la Hanovra, Osnabrück şi Stade, stabilind coordonatele geografice ale celor trei oraşe : epoca e marcată de legăturile erotice cu o cerşetoare de 16 ani şi cu nostima bucătăreasă a librarului Dieterich din Göttingen, de excursii entuziaste la Hamburg (locuieşte aici într-un han prin faţa căruia trec 3600 persoane pe oră : ce plăcere pentru amatorul de contemplaţii la fereastră !) şi insula Helgoland, unde se

bucură de priveliștea Mării Nordului, feeric de agitată ; tot în vremea asta pregătește editarea operelor astronomului Tobias Mayer și scrie pamfletul împotriva lui Lavater, intitulat *Timorus sau apărarea a doi izraeliți care, determinați de puterea demonstrațiilor lui Lavater și a cîrnaților de Göttingen, au adoptat dreapta credință*, și apărut sub pseudonimul Conrad Photorin (Photorin, adică Lichtenberg transpus în greacă), precum și lucrările satirice *Epistole despre literatură, scrise de slujnice* și *Parakletor*, împotriva curentului *Sturm und Drang*.

În 1774—1775, Lichtenberg pleacă din nou în Anglia atît de îndrăgită, unde stă mai bine de un an (prin Anglia se înțelege în primul rînd Londra, pe care o părăsea, cu regret, doar atunci cînd trebuia să răspundă invitațiilor la țară) ; locuiește la început la lordul Boston, vechea lui gazdă, apoi la Sir Francis Clerke, după care lordul Boston îl ia la țară, la 40 km de capitală ; apoi, invitat de rege, petrece trei luni la Kew, la 8 km de Londra, unde se afla reședința familiei regale. În metropola britanică, întocmai ca întîia oară, vizitează încă din prima săptămînă muzee, biserici, frecventează teatre (Covent Garden, Drury Lane, Haymarket și Sadlerswells, la Islington) ; spre a-și satisface pasiunea sa de fiziognomist, umblă ziua și noaptea pe străzi, e buzunărit, e martor o dată la o crimă, intră prin spitale, tribunale (asistă la un proces cu treisprezece condamnări la moarte), nu-i scapă chiar o execuție capitală (șapte inși spînzurați), se arată fermecat de prostituatele londoneze ; admiră pe Garrick, în diferite roluri din piesele lui Shakespeare (între care și Hamlet), se interesează intens de arta lui Hogarth, ale cărui gravuri le va comenta mai tîrziu ; cunoaște pe patriotul corsican Pasquale Paoli, pe cîțiva din tovarășii de expediție ai lui Cook și un indigen din insulele Pacificului. Cunoaște și întreține legături strînse și amicale cu numeroși savanți englezi, a căror influență îl va îndrepta spre știința experimentală, spre mașinile și instrumentele de laborator ; face o călătorie la Birmingham, vizitînd tipografia lui Baskerville ; la Richmond, la observatorul particular al regelui, lucrează împreună cu George al III-lea (e în bune relații și cu regina), iar într-o seară, la curte, la Kew, e invitat la un concert unde se produce ca pianist Johann Christian Bach) ; de

altfel marea prețuire ce i-o acorda regele se vede și din împrejurarea extraordinară că, la 2 noiembrie 1775, înainte de întoarcerea în Germania, George al III-lea îi face lui Lichtenberg o vizită acasă, pentru a-l primi apoi, în ziua următoare, într-o lungă audiență de despărțire.

Pleacă în sfîrșit în patrie, însoțit de servitorul lui și de alți trei tineri nobili ce i-au fost încredințați spre supraveghere, iar la Göttingen se instalează, împreună cu cei trei tineri, în casa prietenului său, editorul Dieterich, unde va locui pînă la moarte; dedesubtul locuinței lui se află tipografia. Spre a-și întreține viața socială după modelul englez înființează, împreună cu profesorul Feder, un club. Prietenii, în afară de Dieterich, sînt profesori universitari și literați, ca Boie (fost coleg de colegiu), care conducea revista *Das Deutsche Museum*, și Bürger, dar va duce o viață din ce în ce mai retrasă. Vizitează încă o dată Hamburgul, încearcă din nou să atingă insula Helgoland, dar vîntul puternic împiedică vasul să înainteze; proiectele de a călători în Italia împreună cu fostul coleg, suedezul Ljungberg, pe care îl socotea genial odinioară, acum profesor la Kiel, sau de a reveni în Anglia, eșuează.

În primăvara lui 1777, plimbîndu-se cu cei trei tineri englezi, întîlnesc un grup de micuțe florărese; toți sînt uimiți de frumusețea uneia din fetițe, Maria Dorothea Stechard, pe care profesorul o invită să vină într-o zi la el acasă; micuța, ce n-avea decît 11 ani, îl vizitează împreună cu mama ei; Lichtenberg le propune ca Maria Dorothea să renunțe la meseria de florăreasă și să se angajeze la el ca menajeră. Fetița își va petrece întreaga zi, deci, la profesor, care se ocupă și de educația ei, iar din primăvara lui 1778 se mută cu totul la dînsul. E marea dragoste, care îl face pe Lichtenberg nebun de fericire, pentru scurtă vreme însă, căci în vara lui 1782, Maria Dorothea, în vîrstă doar de 17 ani (el are 40), moare din cauza unei boli infecțioase: inima savantului va fi îndelung atinsă de această pierdere, căci peste un deceniu notează încă în caietul intim aniversarea morții ființei iubite; totuși, la mai puțin de doi ani de la decesul ei, Lichtenberg angajează ca menajeră pe Margareta Kellner, vînzătoare de fructe, pe care o ia de soție în 1789; are acum copii,

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

în afara cursurilor universitare nu iese nicăieri, numai de sîmbătă pînă luni se duce la grădina lui din afara orașului, unde cultivă flori și legume. Cursurile sale de fizică experimentală se bucură de o faimă deosebită (în 1777, savantul descoperise așanumitele „figuri ale lui Lichtenberg"), datorită în parte și cabinetului de fizică, bine dotat cu aparate achiziționate pe spezele sale, fiind audiate de alți profesori și specialiști, de aristocrați și chiar de tinerii și zvăpăiații fii ai regelui Angliei: Ernest, duce de Cumberland, viitorul monarh al Hanovrei, August, duce de Sussex, și Adolf, duce de Cambridge (primii doi locuiesc chiar în casa lui Dieterich, lîngă profesor), de Karl August, ducele de Weimar, de Goethe, Lessing, Volta, Lavater, Herrschel (de notat că atît Goethe cît și Lavater fuseseră atacați de Lichtenberg). Kant îi cere să refere despre lucrarea sa *Primele principii metafizice ale științei naturii*; Schiller îl invită să colaboreze la revista lui, *Die Horen*; primește vizita lui Franz von Baader. Printre elevii săi se numără: frații Humboldt, Hufeland, Helmstedt, Tindal. În 1788, pentru meritele sale, Lichtenberg e numit consilier aulic *(Hofrat)*, iar apoi e ales membru al *Societății regale de științe din Londra*, și al *Academiei din St. Petersburg*.

Cu o familie tot mai numeroasă, nevoit să-și sporească veniturile, redactează publicația periodică *Göttinger Taschen-Calender* (din 1777 pînă aproape de moarte, în 1799), editată de Dieterich (e remunerat de acesta sub forma chiriei pentru locuință), unde publică diferite articole satirice, ca de pildă cel *Asupra Fiziognomiei*, precum și *Comentarii la gravurile lui Chodowiecki* și *Comentarii la gravurile lui Hogarth*. În octombrie 1789, Lichtenberg se îmbolnăvește grav de spasm gastro-intestinal și zace la pat 6 luni; se reface cu greu, boala adevărată amestecîndu-se cu ipohondria. Datorită bolii, sensibilitatea i se ascute, devine mai sentimental, raționalismul cedează aproape cu desăvîrșire, tentațiile mistice sînt tot mai frecvente, apropiindu-l de romantism; Lichtenberg elogiază acum superstițiile și acordă visului, stărilor onirice, o mai mare importanță ca oricînd (în 1794, în *Cîteva considerații asupra articolului precedent, urmate de un vis* — „articolul precedent" fiind cel intitulat *Despre o fabrică de alb de balenă*" —, el inventează un vis extrem de im-

portant literar) ; sarcasticul, care fusese un cosmopolit ca și Goethe, devine patriot. Moare de pneumonie, în vîrstă de peste 56 de ani, la 27 februarie 1799. La înmormîntare asistă 500 de studenți. Soția îi supraviețuiește pînă în 1848, iar fiii care mai trăiesc vor face onorabile cariere administrative. Prima ediție de *Scrieri* apare, în 9 volume, între 1800 și 1806. Cît era încă în viață, n-a fost prețuit la adevărata sa valoare, căci caietele de însemnări și aforisme, ca și scrisorile, ce constituie marea operă, n-au apărut decît postum. De-a lungul secolului al 19-lea a fost prețuit de Schopenhauer, de Kierkegaard, de Tolstoi, de Nietzsche. Acesta din urmă îi plasează *Aforismele* printre capodoperele literaturii germane : „Tezaurul prozei germane. Dacă facem abstracție de scrierile lui Goethe și mai cu seamă de *Convorbirile lui Goethe cu Eckermann* — cea mai bună carte germană din cîte există —, ce mai rămîne, în fond, din literatura germană în proză ce merită a fi citit și recitit ? *Aforismele* lui Lichtenberg, prima parte a *Autobiografiei* lui Jung-Stilling, *Vară tîrzie* de Adalbert Stifter și *Cei din Seldwyla* de Gottfried Keller, — și deocamdată, lista se încheie !" În secolul nostru, ajunge dacă amintim, dintre admiratori, pe Freud și André Breton.

Scriitorii englezi apreciați de Lichtenberg : Milton, Shakespeare, Swift, Pope, Sterne, Fielding, Smollett ; scriitorii francezi apreciați de el : Molière, La Rochefoucauld, Pascal, Montesquieu, Fontenelle, Helvétius, Rousseau, Ménage, Latouche ; era contra lui Klopstock, a lui Voss, Winckelmann, contra romanului *Werther ;* kantian, spinozist ; gustă „în ascuns" pe Jakob Böhme, pe Swedenborg, se interesa de mesmerism, de Cagliostro ; spre sfîrșitul vieții se interesează de Jean Paul, de Tieck, Fichte, Schelling, Wackenroder.

În *Aforismele* lui Lichtenberg se dă o luptă picantă între raționalismul său de formație (sprijinit și de natura sa umoristic sarcastică) și iraționalismul său larvar (ajutat de propensiunea sa ironică). El e un observator înarmat cu rigorile științei și un psiholog îndrăzneț, care *vede* în subconștient, fără a îndrăzni totuși să se piardă acolo. Spre deosebire de literatura aforistică a lui Baltazar Gracián, a moraliștilor francezi, un la Rochefoucauld, un la Bruyère, un Chamfort ; spre deosebire, de asemenea, de

Schopenhauer, de Nietzsche sau de Paul Valéry, — care au conceput-o ca *literatură* —, *Aforismele* lui Lichtenberg sînt mai degrabă însemnări intime ale unui om de mare spiritualitate, la fel de dornic de a-şi răspunde sieşi întrebărilor privind *lumea* sub toate aspectele ei şi de a se cunoaşte pe sine însuşi sub toate înfăţişările misterioase ale existenţei *sale* în lume. E aici, mai curînd, ceva din curiozitatea intelectuală şi psihologică a lui Amiel, a lui Gide. Cu deosebirea însă că fizicianul din Göttingen a îndreptat adeseori aparatele de cercetare macro- şi micro-cosmică spre *banalitatea* lumii şi propria-i banalitate. O dată cu Lichtenberg, banalitatea însăşi începe să devină misterioasă. De unde caracterul atît de subiectiv, de autobiografic al *Aforismelor* sale. Om de ştiinţă, om de societate, om de spirit, Lichtenberg amestecă, în observaţiile lui, sarcasmul cu naivitatea, neferindu-se de a fi stupid pentru mai marele cîştig al lucidităţii. Iată de ce aceste *Aforisme* reprezintă o personalitate integrală, cu scăderile ei de necrezut şi înălţimi ameţitoare. Citindu-le, ţi-e îngăduit a fi nedumerit, satisfăcut, amuzat, superior, inferior — dar niciodată indiferent. Pentru că, în măsura în care îi sînt date insului contradicţiile, Lichtenberg le are din belşug. Lupta şi nehotărîrile dintr-însul explică numeroasele opere rămase în stare de schiţă, de proiect, de fragment şi caracterul în general fragmentar al operei sale, operă de precursor. Povestirea intitulată *Şcolile de război şi de post ale chinezilor*, deşi tipică pentru mentalitatea secolului al 18-lea, se plasează între Samuel Butler şi Kafka. Personajul lui Matei Călinescu din *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*, care nu are nimic de-a face cu Tristram Shandy, aduce în schimb aminte (ca idee literară) de Jonas Kunkel al lui Lichtenberg din *Discursul consacrat memoriei răposatului Kunkel. Pronunţat într-o reuniune de studenţi. Unde se găsesc multe fapte ţinînd de istoria literară din ultimele luni ;* iar *Simptomele* lui Virgil Nemoianu sînt bîntuite de spiritul lichtenbergian, deşi ţin de o altă *ordine*.

I. NEGOIŢESCU

Notă : Traducerea de faţă, selectivă, s-a făcut după ediţia G. Chr. Lichtenberg *Aphorismen und Schriften*, îngrijită de Ernst Vincent (din seria *Kröners Taschenausgaben* nr. 95). Traducătorul ţine să mulţumească pe această cale Sandei Ioanovici, care l-a ajutat în munca sa.

AFORISME

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Despre sine însuşi

Spirit şi trup —
Gînduri în amurg —
Cod pentru uzul propriu

Am început să scriu mai demult o istorie a spiritului şi a mizerabilului meu trup, cu o sinceritate menită a face şi pe alţii să se ruşineze împreună cu mine de cele în ea însemnate. Această lucrare trebuie scrisă mult mai sincer decît îşi închipuie unii, şi din pricina răutăţii acestei lumi urmează să fie dată la lumină abia după ce voi trece la cele veşnice.

La 4 iulie 1765, într-o zi cu cerul cînd senin, cînd pătat de nori, stăteam întins pe pat, cu o carte în mînă, în aşa fel, încît puteam desluşi foarte clar literele ; deodată, mîna în care ţineam cartea se răsuci pe neaşteptate, fără ca eu să fi simţit ceva ; şi deoarece prin aceasta lumina care cădea pe pagină a scăzut, mi-am închipuit că un nor gros a acoperit soarele, şi totul mi s-a părut posomorît, deşi lumina din cameră rămăsese aceeaşi. — Aşa ne întocmim adeseori părerile ; căutăm în depărtări temeiuri care se găsesc adesea foarte aproape în noi înşine.

Am observat de mai multe ori că mă apuca durerea de cap cînd mă priveam timp îndelungat într-o oglindă concavă.

BCU IAŞI / LIBRARY

Cînd beam cîteodată multă cafea şi mă speriam din pricina asta de orice zgomot, puteam să observ foarte precis că mă speriam mai degrabă înainte de a auzi zgomotul ; ceea ce înseamnă că auzim şi cu alte organe în afară de urechi.

Am visat deunăzi într-o dimineaţă că stau trîntit pe pat, treaz, şi mă înăbuş ; m-am trezit îndată de-a binelea şi am băgat de seamă că respiraţia îmi era aproape normală ; un trup pur senzitiv resimte întotdeauna mai puternic senzaţiile potrivnice decît un trup legat de un suflet care gîndeşte, încît adeseori simplul gînd că senzaţiile nu au nici o însemnătate, sau că poţi scăpa de ele cînd pofteşti, face să scadă mult neplăcerea. Stăm adeseori culcaţi într-o poziţie în care partea pe care ne lăsăm mai greu a corpului nostru ne doare foarte tare ; deoarece ştim însă că putem schimba această poziţie în orice clipă, resimţim de fapt foarte slab durerea. Ceea ce întăreşte o altă observaţie a mea, şi anume că prin apăsare putem face să slăbească durerile de cap.

Aş dori să pot să-mi dau seama în fiecare seară de clipa cea mai neînsemnată pentru mine din ziua care a trecut ; căci dacă puritatea năzuinţelor şi siguranţa vieţii sînt lucruri de preţ, în clipa aceea aş fi realizat suprema mea valoare.

M-au frămîntat încă din timpul şcolii gînduri asupra sinuciderii, cu desăvîrşire potrivnice ideilor îndeobşte acceptate în lume, şi îmi amintesc că o dată am dus o dispută în limba latină despre sinucidere, încercînd să-i iau apărarea. Trebuie să recunosc însă că încredinţarea intimă a îndreptăţirii unei probleme (...) îşi are adesea ultimul temei într-un simţămînt obscur, foarte greu de deslușit — cel puţin la prima vedere —, deoarece tocmai contradicţia pe care o observăm între

teza clar exprimată și sentimentul nostru nelămurit ne îndeamnă să credem că nu sîntem încă pe calea cea dreaptă. În august 1769 și în lunile următoare m-am gîndit mai îndelung la sinucidere ca pînă atunci și am ajuns mereu la concluzia că un om al cărui instinct de conservare a slăbit atît de mult, încît e atît de ușor de învins, poate să se sinucidă fără a i se face din asta vreo vină. Dacă totul se trage dintr-o greșeală, aceasta aparține unui trecut mult mai îndepărtat. În cazul meu, aceste idei asupra sinuciderii se datoresc faptului că mi-am imaginat poate prea viu moartea, felul cum începe și ușurința cu care te smulge lumii acesteia. Toți cei care mă cunosc doar din trecătoare raporturi sociale și nu dintr-o legătură mai strînsă, se vor mira că pot spune așa ceva. Numai domnul Ljungberg știe că una din preocupările mele favorite este să mă gîndesc la moarte și că mă las prins uneori atît de mult de acest gînd, încît par dus mai degrabă de undele simțirii, și ceasurile îmi trec ca clipele. Și nu e doar un cumplit chin al sufletului, căruia îi cad pradă împotriva voinței mele, ci o voluptate spirituală, pe care o gust fără să vreau cu zgîrcenie, deoarece mă tem cîteodată să nu se nască din ea acea melancolică patimă a contemplației, ca a buhnelor noaptea.

Care să fie oare pricina că izbutim uneori să alungăm din noi cu hotărîre o tainică mîhnire, deoarece ideea că sîntem ocrotiți de providență exercită o mare înrîurire asupra noastră, iar alteori sîntem doborîți chiar în următoarea jumătate de ceas de aceeași mîhnire? Cel puțin mie așa mi se întîmplă, fără să pot spune că a doua oară privesc mîhnirea mea într-alt fel, că-i descopăr alte legături, nimic din toate astea. Dacă ar fi așa, nici n-aș mai fi însemnat această observație. Cred mai degrabă că sensibilitatea morală a omului

se deosebește de la un moment la altul al zilei, fiind mai puternică dimineața decît seara.

În casa unde locuiam m-am deprins să recunosc sunetul și tonalitatea fiecărei trepte a unei scări vechi de lemn și în același timp tactul cu care pășea fiecare din prietenii mei ce urca la mine ; și trebuie să mărturisesc că tresăream de fiecare dată cînd urca cineva sus, cu un tact al cărui sunet îmi era necunoscut.

Caracterul unei persoane pe care o cunosc.

Are un trup în așa fel alcătuit, încît și un prost desenator l-ar desena mai bine în întuneric, iar dacă i-ar sta în putere să facă niscaiva schimbări, ar da unor părți mai puțin relief. Cît despre sănătatea lui, omul nostru a fost pînă acum destul de mulțumit de ea, deși nu s-ar putea spune că e dintre cele mai bune ; știe ca nimeni altul să se bucure de zilele de sănătate. Imaginația, cea mai credincioasă a lui tovarășă, nu-l părăsește niciodată ; cum stă în dosul ferestrei cu capul sprijinit în mîini, trecătorul care nu vede decît chipul unui mizantrop bîntuit de melancolii își spune în sinea lui că iar și-a trecut noaptea în ziafet. Prieteni nu prea se îmbulzesc în casa lui — de fapt, inima nu și-o deschide decît pentru unul singur, dacă e de față, și pentru cîțiva alții, dacă lipsesc. Bunăvoința lui face pe mulți să creadă că le e prieten ; sare chiar în ajutorul celor care au nevoie de el, din ambiție, din spirit filantropic, dar nu din imboldul care te împinge să dai ajutor prietenului adevărat. În ce privește dragostea, nu s-a înfruptat din ea decît o dată sau de două ori în viață : întîia oară nu fără noroc, a doua oară din belșug. Are inimă bună datorită firii lui vesele și ușoare, de care își uită uneori, cinstind însă întotdeauna veselia și ușurința, ca însușirile sufletului său care i-au dă-

ruit cele mai desfătătoare ceasuri ale vieții. Iar dacă i s-ar da să-și aleagă încă o dată viața și sufletul, nu știu, zău, dacă și-ar alege altele, dacă ar avea putința să le capete iarăși pe ale sale. — În privința religiei a avut încă din copilărie concepții foarte libere, fără a socoti însă niciodată ca o laudă faptul de a fi un liber-cugetător, dar nici de a crede totul de-a valma. Știe să se roage din străfundurile inimii și n-a putut citi niciodată psalmul al 90-lea fără să se lase pătruns de un negrăit simțământ al sublimului. „Înainte ca munții să fi luat ființă" etc. înseamnă pentru dînsul nesfîrșit mai mult decît: „Cîntă, suflete nemuritor", etc. Nu știe nici el pe cine urăște mai cu îndîrjire, pe tinerii ofițeri sau pe tinerii predicatori; cu nici unul dintr-înșii n-ar putea să se împace vreme îndelungă. Făptura și felul său de a se îmbrăca n-au fost aproape niciodată pe gustul lumii, iar părerile lui rareori... au mulțumit pe cineva. N-ar mînca, Doamne ferește, mai mult de trei feluri la prînz și două, cu un strop de vin, la cină, dar nici nu s-ar mulțumi cu mai puțin de o masă încropită din cîțiva cartofi, două trei mere, o felie de pîine și un deget de vin; dacă ar întrece, într-un fel sau într-altul, măsura, s-ar simți de-a dreptul nenorocit; s-a îmbolnăvit ori de cîte ori s-a văzut silit să treacă mai multe zile în șir peste aceste margini. Fără a avea putința să citească și să scrie, viața i s-ar părea tot atît de netrăit ca fără mîncare și fără băutură. Ajută-i, Doamne, să nu ducă niciodată lipsă de cărți! Gîndul morții îl frămîntă adesea, nicicînd însă cu scîrbă; ar fi bine dacă s-ar putea gîndi și la celelalte lucruri cu aceeași liniște sufletească — și e plin de nădejdea că într-o bună zi Creatorul îi va lua înapoi cu blîndețe o viață de care s-a bucurat fără prea mare zgîrcenie, dar nici cu risipă.

Epistolă către dl. Ljungberg, scrisă de dl. S. în stare de beție a simțurilor

Dragul meu prieten, cred că n-am scris încă niciodată unui amic atîta cît îți scriu acum ție. Și despre ce anume? Despre una din cele mai frumoase fărîmituri care au existat vreodată pe acest pămînt. Bagă de seamă, din cele mai frumoase! E o vorbă mare, însă te cunosc, și asta mă face să îndrăznesc. Închipuiește-ți o fată, nu prea bogată, dar îndeajuns de înstărită pentru condiția ei socială, bună la suflet, dornică să vadă pe fiecare mulțumit în jurul ei, ba chiar (abia cutez să aștern rîndurile ce urmează) căutînd anume să te mulțumească — și poate s-o facă în liniște. Nu prea înaltă, mai degrabă plinuță decît durdulie; cu o statură așa cum, cum... cum se cuvine să aibă cea mai frumoasă fată de pe lume, ca un arc, însă a cărui rotunjime se schimbă în piept, în pîntece și în șolduri. Gingașă, cuviincioasă, cu toate virtuțile întipărite pe obrazul ei fraged, bunătate, gust, dor de viață și de plăceri. Bustul ei — o! Ljungberg, Ljungberg, ce minune! Omenească voluptate, capodoperă a cerului în căutarea desăvîrșirii. Voluptate: cuvînt al cărui mănunchi de simțiri tu îl cunoști prea bine, — voluptatea sălășluia în el. Lesne de înțeles pentru noi, aceste rînduri sînt poate un nonsens pentru orice altă ființă din lume. Și cum vorbea de frumos, Doamne! Îngeri, vorbiți ca ea! Mă cuprinde evlavia, mă simt cucernic, sînt un înger. Sărutul ei, ah, ceea ce simt e mult prea înalt ca să poată fi cuprins în cuvinte pămîntești... nonsens al extazului, nonsens, nonsens. Mai bine să te pierzi în gînduri și să simți decît să vorbești, căci a da grai simțămintelor celeste înseamnă nonsens, nonsens. Tăceți, sau învățați mai bine nemțește. Niciodată aceste sim-

ţăminte nu vor putea prinde glas în limba poporului nostru, niciodată. Ce eşti tu, Gottsched ? Ce sînteţi voi, Riedel, Kästner, Wieland — cu trandafirii şi argînturile tale —, amin ! (rînduri scrise în nebunia patimei, către sfîrşitul lunii februarie 1769, cînd seva începea să urce în ramuri. Mult nonsens, care în starea de îmbătare a simţurilor de atunci îmi părea rod al gîndirii limpezi).

La muzică nu mă prea pricep, nu cunosc nici un instrument, ştiu doar să fluier bine. Şi am tras din asta mai multe foloase decît atîţia alţii din ariile lor cîntate la flaut sau la clavir. Ar fi zadarnic să încerc să redau prin cuvinte ceea ce simt cînd, în seri liniştite, încep să fluier, fără să greşesc nici o notă, cîntecul „Toate cîte fac pe lume" murmurînd totodată în gînd cuvintele ; nu prea îmi place să cînt singur. Cînd ajung la versul „Căci tu ai vrut să fie-aşa" etc., simt cum mă avînt, cum mi se aprinde inima şi cum licăre în mine credinţa în Dumnezeu ; aş vrea să mă arunc în apele mării şi credinţa să mă ţină deasupra valurilor, să înfrunt lumea întreagă cu conştiinţa unei singure fapte bune. Cînd sînt voios încep să fluier „Dacă mîhniri în al meu piept", sau „When you meet a tender creature", etc.

În ziua de 16 aprilie 1769 am zărit 500 de galbeni pe o masă şi, datorită filozofiei mele, n-am simţit nimic din sentimentul obscur din care se nasc apoi atîtea gînduri ce au asupra fericirii omeneşti aproape aceeaşi înrîurire ca şi uneori vederea unei cravate deşucheate, sentiment care în ciuda străduinţelor noastre nu mai poate fi decît cel mult întîmplător îndepărtat sau poate niciodată.

S-au arătat atunci într-însul primele semne ale unei patimi, care răsare în noi puţin timp înainte ca să

ne mijească tuleiele. Era încă de la început ceva ce nu se îndrepta înspre o țintă anumită ; așa că nu putea să vadă altceva decît că dorințele lui de fiecare zi nu se mai lăsau atît de ușor domolite, că o forță cel puțin tot așa de puternică nu le mai atrăgea într-o parte, ci într-alta ; o cumpănă fără tihnă ; o zvîcnire, un tremur, fără să știi de ce, numai ca să nu stai locului și să-ți îndrepți iar luarea-aminte asupra unui anumit lucru ; o stare ciudată, prin care trebuie să treacă toți bărbații — cît despre fete, nu mă pricep. Fericit cel care trece în grabă prin starea asta, sau cel care în chip norocos instruit și-a format mai demult o imaginație clară, ca acest dulce tumult al sufletului să nu-i trezească decît nădejdi luminoase și să-l poarte pînă în cele din urmă peste o cîmpie de vrajă pînă la făptura aleasă, schimbînd pacea suavă a inimii într-un tulbure farmec.

Imboldul de a scrie cărți, care se naște de obicei, ca și altul la fel de năvalnic, în vremea în care ne mijesc tuleiele, a răsărit în mine ceva mai curînd. Întîiele semne, dacă încep să socotesc de la primul vers al *Mesiadei,* s-au arătat din al șaselea an al hexametrului german și cam din al patrusprezecelea, dacă încep socoteala de la venirea mea pe lume. E o vîrstă destul de gingașă, care cere părinților și dascălilor multă băgare de seamă. Vreau deci să povestesc ce am simțit eu atunci ; o să puteți astfel să vă dați mai ușor seama de cele ce se întîmplă în sufletul copiilor care trec prin asta. Mi se părea că ai mei, acasă, aveau o vorbire săracă, simțeam nevoia adjectivelor, tresărea inima în mine de bucurie cînd descopeream cîteva, mai ales dacă le isocoteam chiar eu, etc.

Mi se întîmplă uneori să nu ies cîte opt zile în șir din casă și trăiesc foarte mulțumit ; un arest disciplinar de aceeași durată, la ordin, m-ar îmbolnăvi. Cînd știi că te poți bucura oricînd de libertate, te miști cu

sufletul ușor în cercul tău, dar cînd se pun opreliști gîndirii, chiar și ideile care au primit îngăduință ies la iveală cu o înfățișare sfielnică.

Viața mea nu a atins niciodată o culme mai înaltă ca în august 1765 și în februarie 1766. O vară și o iarnă trăite din plin ; voi socoti întotdeauna vremea aceea drept cea mai bogată în desfătări din viața mea.

Ochii unei femei înseamnă pentru mine atît de mult, mă uit cu atîta dor la ei, îmi trec atîtea prin minte în răstimpul cînd îi privesc, încît dacă eu n-aș fi alcătuit decît dintr-un cap, fetele ar putea să fie pentru mine numai ochi.

Dacă îmi spun cîteodată în sinea mea : lasă-te de treaba asta, ca să nu-ți pară rău mai tîrziu — simțirea mă întrerupe : Fleacuri ! și de obicei mă supun ei înainte ca să ajungă să-și isprăvească vorba.

Scumpi prieteni !

Cu fiecare schimbare prin care trecem, o mulțime de lucruri ne ajung de obicei fie prea largi, fie prea strîmte, adică nu ne mai putem folosi de ele. După cum o pereche de pantaloni devin prea strîmți, tot așa legăturile noastre sociale, bibliotecile, principiile noastre și alte lucruri asemănătoare ni se par la un moment dat prea strîmte, uneori înainte chiar de a se fi învechit, și alteori, ceea ce e și mai rău, înainte ca să avem altele noi. În curînd se va întîmpla o schimbare în existența mea ; o anumită nostalgie după o altă viață și un simțămînt lăuntric ce-mi spune că sînt în stare să o duc, mă îndeamnă să nu amîn acest pas important nici cu o săptămînă după liturghia de Paști a anului 1770. Picioarele mele nu vor să-mi mai poarte trupul cu acea ușurință de pe vremea studenției, ci cad adeseori, fără să-mi dau seama, în pasul măsurat al semănătorului, potrivit îndeletnicirilor mai înalte. Mi-am pierdut zvelte-

ţea, la universitate nu mai încap în bancă pe un singur loc, mă simt un om copt, adică pregătit să părăsesc viaţa asta de plăceri şi să-mi îndrept paşii către strămoşii mei.

În afară de averea nevăzută, de cîteva obiecte de îmbrăcăminte şi de cîteva cărţi, voi lăsa totul aici ; nu voi duce cu mine nici cele două-trei reguli de viaţă pentru care am cheltuit fără să mă zgîrcesc şi pentru care nu voi primi nicăieri nimic. Ca să preîntîmpin însă un jaf *ab intestato*, m-am hotărît să-mi fac cunoscută pe această cale ultima dorinţă.

Tu, dragul meu L., m-ai îndatora foarte mult, preluînd odaia mea. Am avut întotdeauna alte păreri despre o odaie decît ceilalţi oameni. Mare parte din ideile noastre atîrnă de aşezarea ei, aşa că poate fi socotită oarecum ca un al doilea trup. N-aş vrea deci să o văd pîngărită ; dacă vrei s-o primeşti, îţi las o dată cu ea o gazdă foarte de treabă, barometrul meu şi şase hărţi geografice, pe care le-am lipit de perete, precum şi termometrul din cameră. Vei purta în schimb micul *onus* de a da de fiecare dată cîte 4 feningi unui om sărac, cinstit şi neputincios, care o să vină în fiecare sîmbătă şi o să-ţi bată în fereastră. 144 de milostenii de soiul ăsta fac abia cît preţul unui barometru de rînd, căci al meu costă, cred, mai mult.

Gîndeşte-te că, dacă aş fi locuit cu 50 de paşi mai jos, după colţ, aş fi fost tot atît de puţin omul care sînt acum, ca şi în cazul cînd aş fi fost zămislit cu o sută de mile mai la sud. Dacă masa ar fi fost aşezată în faţa singurei mele ferestre, n-aş fi găsit acel principiu după care îmi rînduiesc întreaga activitate ; iată cît de uşor poate fi cîrmuit vasul pe care trebuie să-l mînăm pe apele vremii, ducînd pe bord fericirea noastră vremelnică şi... veşnică totodată ; cea mai mică mişcare se transmite pînă la cîrmă. Mîine e duminecă ; dacă aş şti unde se găseşte odaia cu cea mai fericită aşezare spre a face observaţii de la fereastră, aş oferi omului

care o locuieşte 100 de taleri pentru un loc ; fiindcă lucrul ăsta nu e cu putinţă, vreau cel puţin să-mi dau osteneala să observ cît mai bine de la fereastra mea.

Aş vrea să văd istoria propriei mele persoane aşa cum se răsfrînge ea în mintea diferiţilor oameni care mă cunosc ; fraţii mei ştiu despre mine doar nimicuri, pe cînd domnul Ljungberg poate da seamă despre ceea ce e mai bun în mine. Esswein cunoaşte cel mai bine dintre toţi atît partea bună cît şi partea rea a caracterului meu. Eymes îmi ştie nebuniile şi misterele, deoarece am făcut totdeauna mistere din nebuniile mele. Cea mai naivă înfăţişare ar avea-o istoria mea, dacă ar scri-o Wachter. Domnul Ljungberg m-ar zugrăvi aşa : n-are inimă rea, e un om uşuratic, iar maximele pe care le îndrugă uneori nu-s bune mai mult de un ceas, căci în ceasul următor se leapădă de ele. Are chiar idei citeodată, şi nici voioşie nu-i lipseşte, cînd vrea. Şi-a iubit oare cu adevărat prietenii ? Quaeritur. Eymes ar vorbi fără îndoială despre mine aşa : avea inimă bună omul, dar cine să-i vadă de boroboaţe cînd trecea către Darmstadt încărcat de cărţi, prin faţa Vulturului ; totuşi îţi puteai da seama după ochii lui de anumite lucruri. În august 1765 ar fi trebuit să facă mai puţine năzbîtii. Ştiu că Esswein, a cărui inimă de aur iartă întotdeauna cele ce ţin de biata fire omenească, m-ar judeca cu mărinimie, şi aş vrea ca toată lumea să gîndească despre mine întocmai ca dînsul, căci atunci, chiar dacă n-aş fi ridicat în slăvi, dar mi s-ar da cinstea cuvenită.

Fără credinţa mea lăuntrică, toată fericirea pe care aş putea s-o dobîndesc, toate laudele lumii n-ar izbuti să mă înveselească ; iar dacă voia bună vine dintr-o credinţă adînc împlîntată în fiinţa mea, nici judecata unei lumi întregi nu mai poate tulbura starea plăcută în care mă aflu. A socoti pe cerşetori mai fericiţi de-

cît pe regi a ajuns astăzi o idee pe care o vîntură cu ifos orice scrib mediocru. Mă supără doar că atîția oameni care au împrumutat de la alții această idee o proclamă sus și tare ; ea e însă de fapt îndreptățită ; cred că bolnavul care zace pe patul lui de suferință este adeseori mai plin de voie bună decît împăratul așezat în fruntea mesei. Eu cel puțin am trăit uneori, pe cînd zăceam bolnav în pat, în odăița mea, clipe pe care le pun fără să mă sfiesc pe aceeași treaptă cu cele mai fericite din tot restul vieții ; bineînțeles că am cunoscut atunci și clipe de tristețe, dar am trecut prin altele tot atît de triste, cînd eram plin de sănătate și umblam în voie.

Mi-am însemnat o mulțime de idei mărunte și de gînduri fugare ; ele așteaptă nu atît o ultimă revizie, cît mai degrabă cîteva raze de soare, care să le facă să înflorească.

Aș dori să fiu rege doar pentru ca, cu talentele mele mici, să mă numesc L. cel Mare.

I-am scris domnului Ljungberg, la 2 decembrie 1770 : Nu mai am acum pe nimeni cu care să fiu într-o strînsă legătură ; nici măcar un cîine, căruia să-i pot spune *tu*. Spre norocul meu, mă bucur încă în această tristă stare de o conștiință liniștită, aluminteri aș fi căutat pînă acum — cu cît mai repede cu atît mai bine — acea odihnă de la care îl opreau pe Hamlet visurile și pe care îi era teamă să le găsească în ea. Orice ar spune Hamlet, pe mine nici un vis nu mă înspăimîntă ; ținînd seamă de necazurile pe care omul e silit să le înfrunte, cred că faptul că semi-uncia de praf de pușcă face doar 4 feninguri este o mîngîiere nu lipsită de însemnătate. E îngrozitor să trăiești, dacă nu vrei ; dar și mai îngrozitor ar fi să fii nemuritor, dacă n-ai vrea. Așa însă, întreagă această povară grozavă atîrnă de mine

doar printr-un fir, pe care-l pot tăia în două cu un cuțit de doi bani.

Luni, 10 decembrie 1770 mi-am ales deviza *Whim*. Căci nu este în lumea asta *Whim*, să năzuiești să ajungi odată ceea ce trebuie să fii? Sîntem întotdeauna un aluceva, care atîrnă de datini străvechi și de împrejurări noi, un supărător *accidens* a ceva ce nu e substanță. Să fie oare natura omenească ceva ce-și are creștetul în paradis și coada la celălalt capăt al veșniciei și ale cărui membre sînt homeomerii ale întregului?

O dată, cînd aveam ușoare călduri, mi s-a părut că înțeleg de minune cum poți transforma o butelie de apă într-o butelie de vin, în același fel în care transformi o figură într-un triunghiu.

Mă dor multe lucruri de care altora le pare doar rău.

La mine, inima e cel puțin cu un picior mai aproape de cap decît la ceilalți oameni; de aici adîncul meu simț de dreptate. Hotărîrile pot fi statornicite pînă sînt însă fierbinți.

O fată, 150 de cărți, cîțiva prieteni și un prospect cu un diametru cam de o milă germană însemnau pentru el lumea.

Altădată nu știa ce e aia rînduială. Pierdea o mulțime de vreme, și pe deasupra se și lăuda cu asta, că trei săptămîni de-a rîndul a putut păstra laolaltă, într-un anumit loc, foarfecele, o rablă de cuțit, de care se folosea mereu, și un briceag.

N-am dat decît de o broască rîioasă și am omorît-o: m-am oprit o dată sub un copac pentru o trebuință

naturală, şi cum stăteam aşa, m-am întrebat dacă pe tronul Franţei te simţi tot atît de bine ca şi pe oala de noapte.

Ce-ţi pasă dacă stau aici şi-mi mestec betelul meu, singur şi în linişte ?

Shakespeare are un deosebit dar de a înfăţişa nebunia, de a zugrăvi simţăminte şi gînduri care te năpădesc puţin înainte de a adormi sau cînd te afli într-o stare de uşoară căldură. Un bărbat mi s-a părut a fi adeseori, cu asemenea prilej, o tablă de înmulţire, iar veşnicia un dulap de cărţi. Ce răcoritor e ! îmi spuneam, gîndindu-mă la principiul contradicţiei, pe care îl văzusem ca pe ceva bun de mîncat în faţa mea.

M-am priceput întotdeauna să sfătuiesc pe alţii cum să citească şi cum să înveţe, în aşa fel ca lucrurile să se aşeze cu temei în mintea lor, deşi la mine nu se prea văd foloasele acestui sfat. Îl dau de fapt nu pentru că l-am găsit folositor la capătul unei stăruitoare experienţe, ci fiindcă îmi dau seama astăzi nespus de limpede că ar fi trebuit să-l urmez.

Observat semnele orbirii, la 9 aprilie 1775.

În ziua de 4 iulie, la Wrest, m-am deşteptat, însă nu cu totul, dintr-un vis în care apărea mama. Visam că se afla la mine, în grădina din Wrest, şi că îmi făgăduise să treacă împreună cu mine canalul cu brudina. Înainte însă îmi dădu să îndeplinesc o sarcină : din pricina asta am intrat într-o mulţime de încurcături şi n-am mai revăzut-o pe mama ; aici se termină visul. Ai murit demult, mi-am spus în piroteala mea, te-au prohodit demult ; şi în aceeaşi clipă am început să prohodesc (în minte), folosindu-mă însă de cuvintele dintr-un alt cîntec : „O, scump odor, fără de seamăn", şi anume de strofa care începe cu : „Unde te-ai dus,

o, mire drag?" ce avea un negrăit răsunet în inima mea; cîntecul era melancolic, dar mă însufleţea mai mult ca orice pe lume.

Sînt încredinţat că totul va merge cum nu se poate mai bine în ziua în care istoria îşi va întoarce ultima filă; cine poate să-mi ia însă în nume de rău faptul că las uneori să răsune şi basul meu, în mijlocul acestui concert al lumii?

Am trăit la Londra cînd pe picior mare, ca un lord, cînd umil, ca o calfă.

Cu vrăjmaşii mei m-am purtat în chipul cel mai măsurat cu putinţă, aşa cum se cuvine oamenilor din tagma noastră; afară doar de împrejurarea în care omul cu pricina era un păcătos oarecare, ce nu putea cu nimic să mă atingă sau de care nu-mi păsa de loc; atunci însă loveam fără milă, fie din dragoste pentru dreptate, fie de dragul faptei.

Mi s-a întîmplat şi mie să-mi citesc proza în care mi-am turnat simţirile, cu o încîntare ce-mi dădea atîta voluptate, încît învelişul meu pămîntesc se schimba în piele de gîscă; deşi protestant pînă în măduva oaselor, mi s-a părut că aud într-o catedrală catolică, însoţiţi de muzică sacră şi în tunetele chimvalelor, paşii Atotputernicului, şi, cuprins de o adîncă evlavie, am izbucnit în lacrimi.

Cîtă deosebire, dacă rostesc cuvintele: Mai nainte ca să se fi născut munţii şi mai nainte ca pămîntul şi lumea să fi luat făptură, din veac şi pînă în veac, tu eşti, o, Dumnezeule!... în odaia mea sau în incinta mînăstirii Westminster! Deasupra mea bolţile solemne) unde ziua pare de-a pururi cuprinsă de tristeţea unui sfînt amurg, sub mîne rămăşiţele unei măreţii prăbu-

şite, ţărîna regilor şi împrejur trofeele morţii! Le-am rostit şi aici şi acolo; în odaia mea de dormit m-au înălţat adeseori sufleteşte; încă de pe cînd eram copil. n-am rostit niciodată această rugăciune fără ca să mă simt mişcat, aici în schimb m-a străbătut un fior ce nu se poate zugrăvi, desfătător însă; simţeam lîngă mine pe Judecătorul de care nu puteam scăpa nici măcar pe aripile aurorei, iar pe obraji îmi curgeau lacrimi, care nu erau nici de bucurie, nici de durere, ci veneau dintr-o credinţă de nespus în dreptatea lui. Să nu vă închipuiţi însă, voi, cei care luaţi în grabă un lucru drept ceea ce ar putea el să fie, şi o faceţi mai mult decît v-ar îndritui cărţile pe care le-aţi citit, că aceste rînduri izvorăsc dintr-o melancolie ce se poartă astăzi. N-am putut să citesc niciodată pe Young din doască în doască, atunci cînd era la modă, şi îl socot încă şi azi drept un om mare, cu toate că e la modă acum ca să-l critici.

Cu penița în mînă am luat cu asalt redute, din faţa cărora alţii, înarmaţi cu sabie şi fulgerele afuriseniei, au fost daţi înapoi.

În ziua de 6 martie m-a durut în gît; am stat culcat.

În ziua de 7 martie mi s-a lăsat sînge, un sînge negru, dar totuşi mai bun decît la Londra.

Omul ăsta întrece măsura, dar nu fac oare şi eu la fel? Prea se ascultă pe sine însuşi cu plăcere cînd dă drumul inspiraţiei. Dar nu mă ascult oare şi eu cu plăcere cînd încep cu vorbele mele de spirit? sau cînd împroşc cu dispreţ şi nepăsare tot ceea ce izvorăşte din lumea simţirii?

E nevoie uneori să mă cureţe cineva ca pe o lumînare de seu, altfel încep să ard cu fum.

Care să fie oare pricina că un gînd neplăcut este mult mai dureros dimineaţa cînd te trezeşti, decît după o oarecare trecere de timp, cînd ştii că totul e treaz în jurul tău, sau chiar după ce te-ai sculat, sau în miezul zilei sau chiar seara, cînd stai culcat în pat? Am încercat adeseori acest simţămînt, m-am culcat seara liniştit în privinţa anumitor lucruri, care m-au mîhnit iarăşi adînc înspre ora 4 dimineaţa, aşa încît rămîneam adeseori cîteva ceasuri în şir treaz şi mă zvîrcoleam; la ora 9, sau chiar mai devreme, nepăsarea sau chiar nădejdea reapăreau.

Mai există încă un mijloc de a ne prelungi viaţa, şi care stă cu totul la îndemîna noastră. Să te scoli devreme, să-ţi întrebuinţezi cu folos timpul, să-ţi alegi cele mai bune mijloace în vederea scopului final, şi îndată după ce le-ai ales să-l duci la îndeplinire cu plăcere. Iată cum ajungi la adînci bătrîneţi, încetînd să mai măsori viaţa cu ajutorul calendarului; iar partea cea mai bună în felul ăsta de trai este faptul că viaţa pe care o măsurăm cu ajutorul calendarului se prelungeşte cu aceea a cărei unitate de măsură este meritul. Dacă te aşterni pe un lucru e bine să nu te mai gîndeşti la întreg în timp ce lucrezi; pe mine cel puţin gîndul ăsta mă apasă; să vezi numai de acea parte a lucrului, pe care o ai tocmai atunci în faţa ta, şi asta în mod limpede; abia în urmă să treci la punctul următor. Să începi un lucru în aceeaşi clipă şi să nu-l zăboveşti nici un minut, cu atît mai puţin un ceas ori o zi, este de asemenea un mijloc de a lungi timpul.

Ce înrîurire ar avea oare asupra mea, dacă aş fi nevoit să zăbovesc o dată într-o cameră mare cu pereţii cerniţi, în care chiar şi tavanul ar fi acoperit cu pînză

neagră, cu covoare negre pe jos, scaune negre şi o canapea neagră, iar eu, învestmîntat în negru, ar trebui să stau între cîteva lumînări de ceară şi aş fi slujit de oameni îmbrăcaţi în negru ?

Am pus pe toate operele mele pecetea cu literele F. F. Nu e nici o aluzie înţepătoare la pandecte, din pricina neorînduielii, ci sînt iniţialele penaţilor mei, cărora le aduc zilnic jertfe, *Fama* şi *Fames*.

Totul este identic cu sine însuşi, fiecare parte reprezintă întregul. Mi-am văzut uneori întreaga viaţă într-o oră.

În mintea mea stăruie încă impresii ale unor cauze demult trecute (draga mea mamă !!!!!!!).

Văd mormîntul pe obrajii mei ; 16 aprilie 1777.

Mă cuprinde mîhnirea întotdeauna cînd mă gîndesc că în cercetarea anumitor lucruri mergem prea departe ; cred că asta e în paguba fericirii noastre, o dovadă a acestui fapt o găsesc chiar la mine. Aş dori ca încercările mele de a cunoaşte inima omenească să fi fost mai puţin încununate de succes. E adevărat că trec acum mult mai uşor peste răutatea oamenilor decît înainte ; dacă cineva vorbeşte rău despre mine, în lume, mai cu seamă dacă o face pentru a înveseli pe ceilalţi, nu-i port nici o pică ; adică vreau să spun că nu-mi pasă de loc de acest fapt. Dar să nu pună cineva patimă în asta, să nu lase să fiarbă sîngele sau să nu-mi umble cu minciuni, căci nu cred că merit aşa ceva. În schimb fac prea puţină impresie asupra mea laudele oamenilor ; invidia lor ar fi în orice caz singurul lucru care m-ar mai putea bucura, şi care n-ar trebui să existe în lume.

7 mai 1777. *Domicilla.* Maria și Christiana, amîndouă. Înfloresc flori și cîntă privighetori, minunată zi, o ploaie ușoară, vinolentic, *God bless him.*

În nici un domeniu n-aș dori mai mult să urmăresc glasurile tainice ale marilor gînditori, ca în materie de suflet. Nu mă gîndesc la cele date în gura mare publicității, căci le cunosc prea bine: locul lor nu e atît într-un tratat de psihologie, cît mai degrabă într-o culegere de statute. Ce se va mai alege oare de neamul omenesc înainte de a se stinge? Lumea poate foarte bine să se învîrtă mai departe încă un milion de ani, întocmai ca pînă acum, și în cazul ăsta 5000 de ani ar însemna cît un sfert de an din viața unui om de 50, adică abia a douăsprezecea parte din timpul pe care l-am petrecut la universitate. Ce am făcut în ultimul sfert de an? Am mîncat, am băut, m-am înflăcărat, am scris calendare, m-am jucat cu o pisicuță, am glumit cu fetițele, și așa s-au scurs 5000 de ani ai acestei minuscule lumi care sînt EU.

Am băgat foarte bine de seamă: una gîndesc cînd stau culcat, și alta cînd mă scol. Mai ales cînd am mîncat puțin și sînt obosit.

Mi-e mult mai ușor să zăresc ceva la stînga mea decît în față sau la dreapta.

Și ce altceva este oare starea bolnăvicioasă (nu boala), decît o crispare lăuntrică?

Nu cer să fiu cruțat și voi întîmpina și eu fără cruțare pe oricine se va ridica împotriva mea pe nedrept, oricine ar fi acel om. Libertatea de gîndire și cea de a propovădui în scris adevărul fără teamă de pedeapsă este un drept consfințit *aici*, de care se bucură Georg și peste care se așterne binecuvîntarea lui Münchhau-

sen. Nimeni nu te împiedică *aici* să spui cu glas tare că un nebun rămîne tot nebun, chiar dacă zace în lanţuri şi chiar dacă e ridicat în slăvi.

Dacă raţiunea, fiica cerurilor, ar avea îngăduinţa să-şi dea părerea asupra frumuseţii, boala ar fi singura urîţenie.

Am fost adeseori gata să cred cu atîta putere că trebuie să fii urît de contemporani ca să placi posterităţii, încît mă simţeam ispitit să atac totul.

Rosteşti adesea dimineaţa o vorbă care te urmăreşte apoi toată ziua ; aşa mi s-a întîmplat în ziua de 28 februarie 1778, cînd am spus aproape la fiecare sfert de oră : *law is a bottomless pit.*

O simţire vie, cu care atîţia se laudă, este adeseori urmarea decăderii facultăţilor intelectuale. Nu sînt un om prea aspru, dar mila pe care o simt adesea în visurile mele nu seamănă nici pe departe cu cea din starea de veghe ; cea dintîi este pentru mine o desfătare foarte apropiată de durere.

Care să fie cauza că uneori mă mîhnesc de ceva la ora 9, îmi trece la ora 10 şi poate să-mi revină la ora 11 ; nu-mi dau prea bine seama de pricina consolării, dar ea trebuie să existe.

În ziua de 10 august, după ce am privit multă vreme, asemănîndu-le între ele, capul lui Socrate şi cel al lui Demostene, am găsit în cele din urmă capul lui Socrate mai frumos, ceea ce n-aş fi crezut cu o jumătate de oră înainte. Sîntem uimitor de nestatornici în părerile noastre ; descoperi cînd o inteligenţă pătrunzătoare, pe un obraz încordat ca un arc şi cînd meditaţia liniştită, profundă ; limbajul nostru nu e îndeajuns de bo-

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

gat, căci altfel am distinge între cele două forme o armată întreagă de trăsături pe care inteligența le poate așterne pe fața unui om.

M-am bucurat uneori cu adevărat în sinea mea, cînd indivizi care se pretind cunoscători de oameni și mari filozofi și-au dat părerea despre mine. Cît de îngrozitor se înșelau ! unul mă vedea mult mai bun, altul mult mai rău decît eram, și întotdeauna din motive subtile, după cum credea fiecare.

În seara zilei de 11 octombrie 1778, cînd mi-am atins degetul mare, care era uscat, de degetul arătător, de asemenea uscat, și le-am frecat unul de altul în sens circular, am avut impresia că frec între degete o bilă mică, deși degetele veneau în atingere directă unul cu celălalt. Aceasta e întrebarea : de ce nu poți, ori de cîte ori două degete se ating, să-ți imaginezi că între ele se află un corp ? Explicația nu este prea grea : fenomenul se datorește tensiunii articulațiilor provocată de o puternică încordare.

Mă îndepărtez adeseori de fereastră cînd trece un cunoscut prin fața ei, nu atît pentru a-l cruța de oboseala unei plecăciuni, cît pentru a mă cruța pe mine de prilejul de a vedea că nu mi-o face.

Mă simt foarte prost cînd i se face cuiva milă de mine, în înțelesul obișnuit al cuvîntului. Iată de ce, cînd sînt supărați pe cineva, oamenii spun că e vrednic de a fi compătimit. Soiul ăsta de compătimire este o pomană ; or pomana, fie ea cît de mică, înseamnă sărăcie dintr-o parte și belșug din cealaltă.

(Lion.) Mi se pare că se dă drept cu doi ani mai tînăr. Metempsihoză ; începe prin fiul sticlarului Schwartz, cel puțin la vîrsta de opt ani. Îi face de multe

ori plăcere să-şi închipuie în diferite feluri cum ar putea ucide pe cineva fără a fi descoperit, sau cum să dea foc unei case fără a fi prins. Nu s-a hotărît totuşi niciodată pînă la urmă la aşa ceva, căci n-avea nici cea mai slabă înclinaţie pentru astfel de faptă, dar a adormit adeseori cu asemenea gînduri. Încă de la vîrsta de 16 ani n-a mai putut nimeni să-l facă să creadă că Isus Cristos este fiul lui Dumnezeu ; s-a obişnuit atît de mult cu asta şi a crescut atît de mult în acest gînd, încît în privinţa aceasta nici n-ar mai putea fi vorba să se schimbe. I-a părut însă întotdeauna rău că Isus n-a scris el însuşi şi nu ne-a lăsat mai multe date despre Iosif din Arimateia. Căci, Doamne, cîte mai trec prin mintea credincioşilor înflăcăraţi ! Credinţa lui în puterea rugăciunii ; nenumărate superstiţii ; genuflexiuni ; să atingă Biblia şi s-o sărute ; adevărată adoraţie faţă de Fecioara Maria ; adoraţie faţă de duhurile care pluteau în jurul lui. Nu răspunde de loc de adevărul acestei istorisiri. Să încerci să încredinţezi pe cineva de asta e zadarnic ; mă gîndesc la anumite potriviri lăuntrice şi la semnele sinceităţii, care rămîn aceleaşi atîta vreme cît lumea continuă să existe ; numai aceluia cunoscută care caută sincer adevărul şi are spirit de observaţie. Înfigînd rădăcini în inima celui încrezător, încrederea poate înşela, dacă alcătuirea lui nu este dintre cele mai pure.

(Lion.) Se îndrăgosteşte la vîrsta de 10 ani de un băiat cu numele Schmidt (premiant al şcolii comunale), fiu de croitor, despre care îi place să audă vorbindu-se, face pe toţi băieţii să stea de vorbă cu el, în timp ce ei doi n-au schimbat niciodată nici un cuvînt împreună, i-a făcut însă mare plăcere să audă că băiatul ar fi vorbit despre el. După lecţii se căţăra pe un zid, ca să-l vadă plecînd de la şcoală. Acum, amintindu-şi bine trăsăturile lui, poate spune că era orice alteeva decît frumos, cîrn, cu obrajii rumeni. Dar era premiantul

şcolii. Mi-ar părea rău dacă această mărturisire pornită din inimă ar face să crească neîncrederea faţă de lume ; eram însă om, şi fericirea, dacă o putem vreodată atinge, nu trebuie să fie nicidecum cu preţul tăinuirii ; căci nimic trainic nu poate să ia astfel naştere. Fericirea statornică sălăşluieşte numai în sinceritate ; dragostea faţă de fiica lui Weyland, descrisă în amănunt şi mişcător şi apoi Justina, n-a fost niciodată mai puternică. N-a iubit niciodată mai cu înfocare, şi Marie, a lui Sachsen, şi Marie, a lui Dietrich. A cunoscut puţini oameni pe lume ale căror cusururi să nu le fi descoperit după trei săptămîni de legătură cu ei (socotind doar ceasurile de contact real), ceea ce, după calendar, ar veni cam la un sfert de an, şi s-a încredinţat că orice prefăcătorie nu ajută la nimic, dacă îţi stau la îndemînă cele trei săptămîni, căci fiecare redută are, pentru cel care ştie să vadă, modul său specific de a se lăsa asediată. Ulicioara (de din dos) unde am întîlnit-o cîndva pe fiica lui Weyland, către ora douăsprezece şi jumătate la amiază, nu pot s-o uit, parcă m-ar fi învăluit aripa nopţii, căci totul se afla la locul său, foarte subtil dar prea adevărat. N-a făcut nimănui, niciodată, vreo nedreptate din lăcomie de cîştig, aşa să-mi ajute Dumnezeu.

M-am apucat să studiez hipocondria, m-am dedat cu totul ei.

Hipocondria mea este de fapt iscusinţa de a stoarce din fiecare împrejurare a vieţii, de orice natură ar fi ea, cea mai mare cantitate de venin cu putinţă pentru uzul propriu.

Ar fi cazul să-mi explic cum se cuvine superstiţia. De pildă, dacă o lumînare proaspăt aprinsă se stinge din nou, văd în asta un semn legat de călătoria mea în Italia. Iată un lucru foarte ciudat în viaţa şi filozofia mea.

Am fost adeseori zgîrcit cu însemnările mele, făcînd mereu economii pentru viitor, fără a le cheltui niciodată prea bucuros. S-ar putea ca în felul ăsta multe să nici nu vadă lumina zilei.

L. era de fapt un om bun la suflet, doar că nu-şi da osteneala să facă această impresie. Greşeala mea cea mai mare, pricina tuturor supărărilor mele.

Era sau în noaptea de 14 spre 15 sau în cea de 15 spre 16 octombrie 1779, cînd am visat că văd un nor de flăcări zburînd sub Pleiade ; totodată a răsunat şi clopotul cel mare din Darmstadt, iar eu am căzut în genunchi, rostind cuvintele : „sfînt, sfînt", etc. Simţămintele mele erau în acest răstimp de o nespusă măreţie, şi aproape nici n-aş mai fi crezut că sînt în stare de aşa ceva.

Amintirea mamei mele şi a virtuţilor ei a ajuns pentru mine un fel de medicament sufletesc, pe care îl iau cu cel mai mare folos, de cîte ori mă simt înclinat spre ceva rău.

Cînd bat un cui numai pentru a fixa ceva, mă gîndesc totdeauna, ce se va întîmpla oare pînă în clipa cînd îl voi scoate din nou. Există desigur un tîlc în lucrul ăsta. În noiembrie am fixat mucavaua de patul meu, şi înainte de a scoate cuiul, au murit bunul meu prieten Schernhagen din Hanovra şi unul din copiii mei, iar călătoria în Italia a căzut baltă.

Printre lucrurile care mă puteau face mai mult să zîmbesc era de pildă ideea unor misionari de a boteza o curte întreagă de prozeliţi cu pompa de incendiu ; şi apoi faptul că o dată un elev a tradus pasajul din Horaţiu *„Pallida mors aequo pulsat pede* etc" prin : moartea cu copita ei de cal. Mi-a venit asta în minte

o dată cînd aveam dureri foarte mari, şi am izbucnit într-un adevărat hohot de rîs, dar care n-a ţinut decît cîteva clipe. In nopţi de insomnie, am încercat adeseori să scot din astfel de lucruri materia care stîrneşte rîsul.

M-a durut de multe ori faptul că de douăzeci de ani n-am mai strănutat dintr-o răsuflare şi nu m-am mai lovit la cot.

Am rîs adesea în timpul nopţii de o idee care în timpul zilei mi s-a părut proastă sau chiar urîtă.

Am făcut uneori în lume pe ateistul numai *exercitii gratia*.

Ah, Doamne! dacă s-ar putea în lumea asta să înveţi doar, fără ca alţii să se ocupe la rîndul lor de tine! Ce plăcere dumnezeiască îmi făcea în tinereţe astrognozia, Doamne sfinte! Nu-mi aduc aminte să fi trăit timpuri mai frumoase; au fost cele mai plăcute din viaţa mea. Invidia şi batjocura celor care ştiu pe alocurea mai mult decît tine e un lucru de nesuferit. Cît de fericit eram atunci! acum, toate faptele mele stau sub ochiul iscoditor al celor dimprejur, şi sînt batjocorit de unii care nu preţuiesc nici pe departe cît mine şi care opun strădaniilor mele vii o observaţie învăţată pe de-a rostul. Ar trebui să se facă o deosebire între ceea ce un om gîndeşte cu mintea lui proprie şi ceea ce copiază de la alţii.

Să aduni numai şi să citeşti carte după carte, fără să-ţi pui la încercare propriile tale puteri, are urmarea neplăcută, pe care o observ de cîţiva ani (scris în 1788) la mine, că totul ajunge să atîrne de memorie şi nu de un sistem. Din pricina asta, cînd discut cu cineva, argumentele cele mai serioase nu-mi vin cu atîta uşurinţă în minte, ca şi atunci cînd sînt singur, sau mi se în-

tîmplă chiar să fiu nevoit să născocesc cu adevărat ceea ce știam de fapt mai dinainte ; de obicei însă îmi dau seama că știam acel lucru, abia în clipa în care asta nu-mi mai folosește la nimic.

În timpul studiilor universitare am avut mult prea multă libertate și din nenorocire o părere lipsită de măsură despre aptitudinile mele, ceea ce mă îndemna să amîn de pe o zi pe alta lucrul pe care trebuia să-l fac. Între anii 1763 și 1765 ar fi fost bine să mi se ceară să mă îndeletnicesc cel puțin șase ore pe zi cu materiile cele mai grele și mai serioase (geometrie superioară, mecanică și calcul integral), și pe calea asta aș fi putut ajunge departe. Nu m-am pregătit niciodată cu gîndul de a deveni scriitor, ci am citit doar ceea ce mi-a plăcut și am ținut minte doar ceea ce mi s-a întipărit în memorie oarecum fără ajutorul meu, cel puțin fără un gînd anumit. Deoarece m-am observat totuși pe mine însumi într-o măsură oarecare, aș putea să devin folositor, în timpul scurt pe care îl mai am încă de trăit, arătînd cu duh și în chip hotărît altora ceea ce eu n-ar fi trebuit să fac.

La 24 iunie 89 cînd, în ziua de Sf. Ion, s-a născut fetița mea. Aproape toată luna iunie am suferit de o groaznică durere reumatică, mai cu seamă la brațul stîng, împotriva căreia nu voia să ajute nici alifia cu care îmi ungeam pielea, nici mușamaua verde.

Să citesc pe apucate mi-a făcut întotdeauna cea mai mare plăcere.

Dacă la muntele de pietate s-ar primi și oameni, aș fi curios să știu ce sumă mi s-ar împrumuta în schimbul propriei mele persoane.

Zăcea în pat, fiindcă îl durea pîntecele ; după părerea celor mai buni doctori, nu suferea de nimic altceva. Dar numărul bolilor de care credea el că suferă era foarte mare. 1) *marasmus senilis*, deşi avea doar 46 de ani ; 2) un început de hidropizie ; 3) astmă convulsivă ; 4) febră recurentă ; 5) icter ; 6) hidropizie pectorală ; 7) se temea de apoplexie ; 8) *Paralysin*, în partea dreaptă ; 9) credea că arterele mari şi venele îi sînt sclerozate ; 10) că are *Polypus* în inimă ; 11) o tumoare a ficatului şi 12) hidrocefalie. Cine citeşte aceste rînduri ar putea să-şi închipuie că doar a douăsprezecea temere era singura îndreptăţită ; 13) *Diabetes*.

În zilele de 24 şi 25 ianuarie 1790, în timp ce mă gîndeam la numele literatului şi librarului Gjörwell, de care nu puteam să-mi aduc nicicum aminte, am observat următoarele : la început îmi pierdusem cu totul nădejdea că-l voi putea găsi vreodată prin mine însumi. După cîtăva vreme am băgat de seamă că, rostind anumite nume suedeze, simţeam nelămurit că mă apropii de el ; ba chiar mi s-a părut că prind clipa în care sînt cel mai aproape de el ; şi cu toate astea m-am îndepărtat dintr-o dată şi mi s-a părut iar că simt că n-o să-l găsesc niciodată. Ce stranie pornire a cuvîntului pierdut împotriva celorlalte, pe care le aveam încă în minte şi împotriva minţii mele. Dădeam de altfel totdeauna precădere cuvintelor bisilabice. De asemenea, Bjelke, Niökoping ş.a. la fel îmi erau, datorită lui ö şi lui j, foarte apropiate. În sfîrşit, după ce m-am chinuit toată noaptea, agravîndu-mi astfel cu siguranţă crizele nervoase, m-am străduit să găsesc iniţiala ; şi cînd am ajuns, după alfabet, la litera G, m-am oprit şi am spus imediat Gjörwell ; dar după cîtva timp am început din nou să cred că m-am înşelat, pînă cînd m-am sculat în cele din urmă din pat şi m-am simţit iar cu voie bună. Cît priveşte rolul de seamă jucat cu acest prilej de superstiţia mea, căci în clipa cînd am găsit numele am socotit

că e un semn că mă voi însănătoşi, faptul ăsta se leagă de o mulţime de întîmplări asemănătoare din viaţa mea tainică, despre care nu simt nevoia să vorbesc. Sînt foarte superstiţios, dar nu mă ruşinez s-o spun, după cum mi-e tot atît de puţin ruşine să cred că pămîntul stă pe loc ; acesta e corpul filozofiei mele, şi nu pot decît să mulţumesc lui Dumnezeu că mi-a dat un suflet care să-l poată îndrepta.

În vremea cînd eram bolnav de nervi, am observat adesea că ceea ce atingea altădată doar sentimentul meu moral se răsfrîngea acum asupra fizicului. Cînd Dietrich a spus o dată : să mă trăsnească Dumnezeu, mi s-a făcut atît de rău, încît a trebuit să-l opresc să mai vină cîtva timp la mine în odaie.

Puţini oameni îşi trimit cărţile în lume, fără să-şi închipuie că fiecare îşi va pune pipa la o parte sau îşi va aprinde una proaspătă, pentru a le citi. Că această cinste nu-mi este destinată, e un lucru pe care nu numai că-l recunosc, ceea ce nu înseamnă prea mult, dar de care sînt pe deplin încredinţat, ceea ce este mai greu şi se învaţă abia cu timpul. Autorul, zeţarul, corectorul, cenzorul şi recenzentul pot să o citească dacă vor (fapta lor n-are nimic de-a face cu soarta cărţii) şi asta înseamnă prin urmare exact 5 din 1 000 000 000.

Cred că bolile nervoase ne pot ajuta ca să descoperim tot felul de afinităţi. Puteam să mă ard, să mă tai, să mă împung ş.a.m.d. şi nu-mi păsa de toate astea ; dar cea mai mică emoţie mă da gata. Nici muzica n-o puteam suferi, în schimb suportam foarte bine să-mi aud propriul meu ţiuit, ba chiar să crăp lemne cu un satîr, pe masă.

Primele semne ale bătrîneţii le-am observat cînd a început să-mi slăbească memoria ; metehnele ei le puneam cînd pe seama lipsei de exerciţiu, cînd le deplin-

geam ca pe o urmare a bătrîneții ce începea să se arate. Am simțit toată viața asemenea valuri de teamă și de nădejde.

Ah, să mă văd trecut odată de răspîntie ! Doamne, cît de mult aștept clipa în care timpul va înceta să mai fie timp pentru mine, în sînul universului și al neantului matern, în care dormeam pe vremea cînd muntele Hein se ridica din aluviuni, cînd Epicur, Cezar și Lucrețiu trăiau și își scriau operele, iar Spinoza concepea cea mai măreață idee care a trecut vreodată prin mintea unui om.

Procrastinator : cel care zăbovește ; temă de comedie ; potrivită cu mine, ca să o prelucrez. Zăbava a fost întotdeauna cea mai mare meteahnă a mea.

Un mare cusur al studiilor mele din tinerețe a fost faptul că am trasat planul edificiului pe o scară prea largă ; ceea ce a avut drept urmare că n-am mai putut isprăvi ultimul cat, ba n-am putut pune nici măcar acoperișul. Așa că m-am văzut silit să mă mulțumesc pînă în cele din urmă cu două-trei cămăruțe de mansardă, pe care le-am cîrpit eu cumva, dar cu toate astea n-am putut opri ploaia să pătrundă înăuntru, pe vreme proastă. Așa pățesc mulți !

Citesc cu multă plăcere Psalmii lui David : îmi dau seama din ei că un asemenea om a trecut cîteodată prin aceleași stări sufletești ca și mine, și cînd văd că după marile restriști mulțumește Domnului că s-a mîntuit de ele, mă gîndesc că poate va veni ziua cînd și tu o să poți mulțumi la fel. Este de bună seamă mîngîietor lucru să vezi că un om atît de mare, așezat pe o treaptă atît de înaltă, nu s-a simțit mai bine în lumea asta decît tine, și că totuși faima lui a străbătut prin veacuri și există suflete care caută mîngîiere la dînsul.

Ceea ce e mai rău, este că în boala căreia i-am căzut acum pradă nu mai pot gîndi și simți lucrurile, fără ca să mă simt în primul rînd pe mine ; mă gîndesc mereu la suferința mea ; toate trec prin mine, toate se răsfrîng în sensibilitatea și în boala mea. Privesc lumea ca pe o mașină care există ca să mă facă să simt în toate chipurile boala și suferința care mă rod. Un egoist patologic. O stare nespus de tristă. Să văd dacă mai sînt puteri în mine, dacă o să pot birui starea asta ; dacă nu, sînt pierdut. Boala aceasta mi-a devenit însă oarecum o a doua natură. Pusilanimitate, iată cuvîntul potrivit pentru boala mea, dar cum să scapi de pacoste ? Biruința asupra ei ar merita să fie sărbătorită printr-un monument, dar cine ridică monumente unui om care a fost babă și s-a făcut bărbat ?

Știu acum ce înseamnă a te îmbărbăta ; cînd ai izbutit, se cade să începi să dai îndemnuri și altora. Ce nenorocit e omul care se vede nevoit să facă totul singur ! A-i cere să-și păstreze neatinsă propria lui ființă înseamnă a-i cere o minune.

Fantezia mea se sperie, așa cum se sperie caii, și o ia la goană cu mine. Această imagine exprimă cel mai bine starea mea sensibilă.

Cînd stau de vorbă cu cineva, observ îndată dacă e mlădios sau dacă se lasă doborît de cea mai mică adiere de vînt.

Mi se întîmplă uneori să nu fiu în stare să spun dacă sînt bolnav sau, dimpotrivă, sănătos.

Am făcut drumul spre știință asemenea cîinilor care ies la plimbare cu stăpînii lor, trecînd de o sută de ori pe aceeași cale, înainte și înapoi, și cînd am ajuns, eram frînt de oboseală.

Renumitul Howard mi-a făcut o vizită, cu ocazia trecerii lui pe aici. De ce? n-aș putea de fapt să spun; poate fiindcă a vrut să cerceteze odaia mea, ca și cum ar fi o celulă, căci de un an și jumătate n-am mai trecut de pragul ei.

Fiindcă sînt cîteva babe care mă socotesc mort —, nu mor încă.

Ah, Doamne, cîte idei n-am avut despre care pot fi încredințat că ar place sufletelor celor mai alese dacă le-ar citi, și cărora nu m-am priceput să le dau o întrebuințare, și nici n-am dorit prea mult ca să le-o dau. Și din pricina asta m-am lăsat să fiu privit peste umăr de mulți literați și compilatori sarbezi, de cîte un empiric fără de rușine sau de un zănatic autor de epigrame, silit fiind pe deasupra să mărturisesc că mîzgălelile lor nici nu erau chiar atît de proaste; căci de unde ar fi putut ei să cunoască lucruri pe care tembelul de mine le-am ținut ascunse chiar și față de acest carnet de însemnări. Cînd De Luc îmi scria că nu i-am trimis niciodată o slovă din care să nu învețe ceva, această mărturisire mă făcea să mă simt mai presus de toate părerile lumii, dar iarăși numai pentru mine.

Ține de alcătuirea foarte înțeleaptă a firii noastre că nu ne dăm de loc seama de o mulțime de boli nespus de primejdioase. Dacă ai putea să-ți dai seama de apoplexie de cînd începe să încolțească, ar fi și ea socotită printre bolile cronice.

Un caracter: să vezi totdeauna numai partea cea mai rea din lucruri, să te temi de orice, să socotești chiar și sănătatea ca o stare înăuntrul căreia nu-ți dai seama de boală, — cred că mi-ar fi cu neputință s-o scot la capătîi mai bine cu alt caracter decît acesta.

Am luat hotărîrea ca să fac așa ca răsăritul soarelui să nu mă găsească niciodată în pat, cîtă vreme sînt sănătos. Nu mai rămînea decît să o duc la îndeplinire ; căci în legătură cu regulile pe care mi le hotăram singur, am făcut întotdeauna așa ca să nu le prescriu înainte ca încălcarea lor să-mi fie aproape cu neputință.

De cîteva zile (22 aprilie 1791) trăiesc cu gîndul (căci trăiesc întotdeauna sub stăpînirea unui astfel de gînd) că e dăunător lucru să bei în timpul mesei și mă simt nespus de bine. Există de bună seamă oarecare adevăr în asta. Căci n-am simțit încă niciodată atît de grabnic și atît de vădit efectul bun al vreunei schimbări a felului meu de viață sau al unui medicament.

Am meditat în general mult, îmi dau seama, mult mai mult decît am citit ; iată de ce mi-au rămas necunoscute atîtea din lucrurile pe care le știe toată lumea, și din pricina asta mă înșel adeseori cînd mă amestec printre oameni, ceea ce mă face să fiu sfios. Dacă aș putea să redau întregul meditațiilor mele, așa cum există rotunjit în mine, deci nu sub formă de fragmente, multe n-ar mai avea chiar cea mai potrivită înfățișare și ar cîștiga de bună seamă încuviințarea lumii.

Cred că am înflori pururi ca juventa dacă am fi pururi fără griji ca ea ; sau poate, dimpotrivă, florile fac grijile să se risipească ?

Dacă cerul ar găsi că este cu cale și de folos să mă reediteze încă o dată pe mine și viața mea, aș vrea să-i comunic, în vederea noii ediții, cîteva observații nu lipsite de însemnătate, care privesc mai cu seamă schița și trăsăturile generale ale portretului meu.

Ești pierdut, dacă ai la îndemînă prea mult timp ca să te gîndești la tine, și dacă, bineînțeles, nu socoți

ființa ta ca un obiect pentru cercetări, ca un preparat, ci o privești întotdeauna ca pe un întreg, așa cum se înfățișează în clipa de față. Îți dai seama de atîtea lucruri triste, încît la vederea lor îți trece orice chef să le pui în ordine sau să le aduni laolaltă.

Una din cele mai ciudate trăsături ale caracterului meu este fără îndoială bizara superstiție care mă face să văd în fiecare lucru un semn, așa că schimb o sută de lucruri pe zi în oracole. N-are rost să o zugrăvesc aici, deoarece în această privință mă înțeleg mult prea bine. Fiecare insectă pe care o văd furișîndu-se îmi dă răspuns la întrebări de care atîrnă soarta mea. Nu este ciudată oare această trăsătură pentru un profesor de fizică? Și nu este îndreptățită totuși prin însăși firea omenească și monstruoasă doar la mine, căci în cazul meu a întrecut proporția unui aliaj natural, pierzîndu-și astfel sensul binefăcător?

Mîngîierea mea cea mai mare, sau, mai bine zis, cea mai dulce din răzbunări la aluziile înțepătoare pe care Kästner mi le azvîrle mie și altora, este încredințarea deplină că un om ales n-a fost niciodată în stare de astfel de nimicuri otrăvite.

Mi-am vîndut, ca și Esau dreptul de primogenitură, putința de a intra în facultate, în schimbul unui pic de liniște.

Mintea mea a trecut prin cîteva din zilele Facerii, dar nu încă prin aceea în care s-a făcut soarele.

Biographia. Treptele grădinii din Oberramstatt. Metempsihoza; sticlarul Schwartz; fiul său. Îndrăgostit de băieți tineri. Fiul croitorului Schmidt din D. Însă numai din pricină că era premiantul școlii comunale. N-a simțit niciodată înclinații asemănătoare pentru

fete. Superstiția lui legată de aprinsul și stinsul lumînării.

După ce am umplut aceste pagini de însemnări, mîndru de puterea mea de pătrundere în tainele sufletului omenesc, și după ce totul s-a rînduit în frumoase potriveli de cuvinte, am descoperit adeseori la sfîrșit că lucrurile cele mai bune erau cele scrise la voia întîmplării, într-un fel foarte burghez (cum nu se poate mai adevărat).

În noaptea de duminecă spre lunea Paștilor a anului 1792 (8 spre 9 aprilie), am visat că urma să fiu ars de viu. Eram foarte liniștit, ceea ce nu m-a bucurat de loc la deșteptare, căci așa ceva poate să fie un semn de vlăguire a simțurilor. Am prins apoi să mă gîndesc, tot atît de liniștit, asupra celor petrecute în vis. La început nu arsesem încă, în urmă însă s-a întîmplat și asta. Cam la lucrurile acestea m-am gîndit, numai și numai gîndit. Ca o fulgerare prin minte. Mi-e frică aproape că toate se transformă la mine în gîndire, spre paguba sensibilității.

De pe la mijlocul anului 1791 mă frămîntă anumite gînduri pe care nu le pot bine desluși. Vreau doar să însemnez aici cîte ceva, și pe viitor să fiu mai cu băgare de seamă asupra lor. O mare neîncredere, gata să izbucnească în vorbe de ocară, împotriva tuturor științelor omenești, în afară de matematică, sapă din ce în ce mai mult în conștiința mea ; iar ceea ce mă leagă încă de studiul fizicii este nădejdea că voi descoperi într-o bună zi ceva folositor pentru neamul omenesc.

Nu ești niciodată mai fericit ca atunci cînd un simțămînt puternic te îndeamnă să trăiești numai în această lume. Nenorocirea mea este că nu exist în această lume, ci într-o înlănțuire de relații posibile ce nu sînt

decît rodul fanteziei mele, sprijinită de conştiinţă ; în felul ăsta se scurge o bună parte din timpul meu, şi nici o raţiune nu este în stare să mă oprească. Iată un lucru care ar merita să fie deslușit mai pe larg. Trăieşte-ţi prima viaţă cum se cuvine, ca să te poţi apoi bucura de a doua. În viaţă se întîmplă întocmai ca în practica medicilor : primii paşi sînt hotărîtori.

În ciuda firii mele înclinate spre lucrurile lesnicioase, am crescut pururi conştient de mine însumi, dar n-am avut puterea să mă îndrept ; ba m-am socotit chiar adeseori despăgubit de toată nepăsarea de care dam dovadă, prin faptul că o recunoşteam, şi plăcerea pe care o trezea în mine observarea precisă a unui cusur era de multe ori mai mare decît mîhnirea ce o deştepta în mine cusurul însuşi, căci în ochii mei se bucura de mai multă trecere profesorul decît omul. Ciudat e chipul în care cerul îşi călăuzeşte sfinţii !

Mi-am aruncat ochii în catastiful bolilor şi n-am găsit printre ele nici grija, nici gîndurile negre ; ceea ce e nedrept lucru.

Mi-a fost dat de mai multe ori să întîlnesc pe drum un băiat care trăia din mila trecătorilor ce-l răsplăteau cu obolul lor pentru strîmbăturile şi giumbuşlucurile cu care le stîrnea rîsul. Lucrul ăsta mi s-a părut într-adevăr atît de îngrozitor, încît am început să găsesc respingătoare trăsăturile băiatului chiar şi atunci cînd rămînea liniştit şi să-l urăsc în adevăratul înţeles al cuvîntului, deoarece îşi bătea joc de sfaturile mele. Într-o bună zi însă, cînd un copil drăguţ şi frumos, o fetiţă de 4 ani, a început să rîdă din inimă, deşi cu oarecare îndoială, de caraghioslîcurile băiatului, lucrul mi-a făcut atîta plăcere, încît am găsit eu însumi acum strîmbăturile tînărului giumbuşlucar vrednice de luat în seamă, şi nu numai dintr-o tîrzie îngăduinţă, cum ar fi fost

firesc, ci chiar în sinea lor. Am zîmbit văzîndu-le, nu numai în numele meu propriu, ci și în cel al copilului. Am băgat de seamă în alte împrejurări că trebuie mai întîi să te superi din pricina unor necuviințe lipsite de rea-voință, ca să găsești după aceea că nu face să le pui la inimă. E un lucru limpede care nu are nevoie de alte lămuriri.

Nu era în nici o privință atît de conștiincios ca în lucrurile care nu făceau parte din cuprinsul gîndurilor lui. Așa, de pildă, da gata cu sfințenie, din trei în trei săptămîni, o livră de tutun de strănutat, deși în privința asta nu urma nici o regulă. Dacă și-ar fi pus serios în minte să țină aici o rînduială, lucrurile s-ar fi petrecut la voia întîmplării.

Măsurătoarea grijilor, *„mensura curarum"*. Obrazul nu este o astfel de măsurătoare.

Să zugrăvești nimerit bătrînețea care se apropie și spaima care te cuprinde la ivirea ei, cum cad dinții din gură unul cîte unul, cum încărunțesc firele de păr. Să pătrunzi în taina lucrului. Dacă observi cu luare-aminte pe cineva îmbătrînind, ajungi să-ți poți închipui cu gîndul un om care îmbătrînește. Așa înveți să descrii inima omenească. Cel care a dat de clina bătrîneții se mîngîie văzînd că sînt și oameni tineri cărora le cad dinții sau care prind să încărunțească, asemănîndu-se cu ceea ce le poate scoate mai bine la lumină însușirile.

Odinioară mă supăram cu o aprigă învolburare, astăzi cu o supusă neliniște.

Trupul meu este acea parte a lumii pe care gîndurile mele o pot schimba. Chiar și bolile închipuite pot de-

veni adevărate. În restul lumii, presupunerile mele nu sînt în stare să turbure ordinea lucrurilor.

La 18 octombrie 1789, cînd, bolnav fiind de nervi, mi-am astupat urechile cu degetele, mă simţeam mult mai bine ; nu numai pentru că sistemul meu nervos primea mai puţine lovituri prin auz, dar şi pentru că socoteam acum vîjîitul bolnăvicios din urechile mele drept o închipuire, iar pe mine mă credeam sănătos în această privinţă, şi prin urmare dădeam mai puţină însemnătate altor cîtorva senzaţii. Efectul bun era de netăgăduit.

O ! îmi amintesc prea bine cum aşteptam şi ce dureri mă cuprindeau cînd soarele îşi înălţa geana de aur la orizont, şi cum, inima mea rămînînd searbădă, înclinam totuşi capul cînd pe un umăr, cînd pe celălalt, şi clipind din ochi vorbeam despre simţirile care se deşteptau în mine, înşelînd prin aceasta nu numai pe cei care mă ascultau, dar înşelîndu-mă şi pe mine însumi. Am trăit acele simţiri adevărate abia cu ani şi ani mai tîrziu, şi cu deosebită putere de prin 1790, cînd am început să privesc adesea răsăritul soarelui. Inima mea îmbrăţişa acum mai cu seamă pe prietenii pe care îi pierdusem, şi mai întîi pe cei ce trecuseră de curînd peste pragul acestei vieţi, pe soţia şi pe copiii mei. Am izbucnit nu o dată în lacrimi şi am îngenuncheat. O, dacă aş putea să dau hotărîrilor mele o mai mare statornicie ! Slăbiciunea trupească şi nu uşurinţa poartă însă întreaga vină, şi sufăr adînc de cîte ori mă gîndesc că poate lumea pune pe seama nestatorniciei caracterului meu ceea ce vine doar dintr-o stare bolnăvicioasă.

Dacă aş putea săpa canale în mintea mea, ca să încurajez schimbul interior între proviziile mele de gîn-

duri ! Dar ele zac aici cu sutele, fără a-şi fi unul altuia de nici un folos.

Asemănarea neîntreruptă dintre viaţa unui scriitor, a cărui biografie o citesc, şi îndepărtaţii ani ai tinereţii mele ţine întru totul de firea omenească.

Am început abia către sfîrşitul vieţii să lucrez şi să scot un mic profit din puţinătatea spiritului meu.

Urmăresc acum, prin întreaga mea activitate, profitul. Cărbuni există încă, dar nici o flacără.

Sînt nespus de sensibil la orice zgomot prea viu ; care îşi pierde însă cu desăvîrşire înrîurirea neplăcută asupra mea, îndată ce e legat de un scop raţional.

Cînd pescuiam odinioară în mintea mea gînduri sau fantasme, prindeam totdeauna ceva ; azi peştii nu se mai bulucesc însă. Încep să se petrifice la fund, şi trebuie să-i desprind cu lovituri îndîrjite. Cîteodată scot numai sfărîmături.

Ne jelim atîta pentru fiecare durere şi ne bucurăm atît de rar cînd nu simţim dureri ! Nu fac parte din soiul ăsta din urmă de oameni. Cînd nu simt nici un fel de durere, ceea ce mi se întîmplă uneori, cînd stau trîntit în pat, mă las pătruns atît de mult de această fericire, încît lacrimi de bucurie îmi curg pe obraji, iar recunoştinţa tăcută faţă de bunul Dumnezeu varsă în mine o mare linişte. O, să poţi muri aşa !

Făgăduiesc publicului să nu-i mai făgăduiesc nimic de acum înainte (foarte adevărat şi drept, avînd în vedere starea mea fizică şi poate şi spirituală).

La vîrsta de 46 de ani am început să observ zilele cele mai lungi și cele mai scurte ale anului cu un fel de interes, care era desigur rodul acestei vîrste. Toate semnele deșertăciunii lucrurilor din afara mea erau pentru mine indicatori kilometrici ai propriei mele vieți. Și chiar și această înțelepciune înaltă (cum îmi place să o numesc în anii din urmă) de a observa a devenit suspectă.

La vîrsta de 27 de ani eram profesor la Göttingen. Pe vremea aceea spuneam: Sluga D-voastră, tinerilor care mă salutau. După ce am fost ales consilier, spuneam: preasupusa D-voastră slugă. Nu înțeleg nici pînă în ziua de azi, cum am ajuns la acest dublu superlativ. Gripa epocii.

Am fost de multe ori mustrat că am comis greșeli pe care cel ce mă dojenea nu avea puterea sau spiritul să le făptuiască el însuși.

Pe vremuri, mintea mea însemna tot ceea ce auzeam și vedeam, azi nu mai notează nimic, ci îmi lasă mie grija asta. Cine este acest EU? Oare eu și cel care scrie nu sîntem una și aceeași persoană?

De cînd cu boala mea din 1789, am ajuns la iscusința vrednică de milă de a stoarce din tot ceea ce văd și aud otravă pentru mine însumi și pentru alții. E ca și cum sistemul ganglionar al ființei morale, care la oamenii cu o alcătuire fericită aduce liniște, folos și plăcere, ar fi luat la mine o formă cu totul potrivnică, așa cum se întîmplă cu morile de vînt, cînd vîntul începe să bată pe neașteptate din spate și nimicește în calea lui totul. Ce-i de făcut? Cum să te deprinzi să vezi numai partea cea bună a lucrurilor, să descoperi în toate ceva bun, să nădăjduiești mereu și rareori să te temi și, se înțelege de la sine, să te porți întotdeauna

așa ca să ai mai multe motive de a nădăjdui decît de a te teme ?

Cînd citesc uneori în vechile mele caiete cu însemnări o idee vrednică de luat aminte, mă mir cum de a putut să se înstrăineze în așa măsură de mine și de sistemul meu de gîndire, și mă bucur de ea doar așa cum mă bucur de o idee a unuia din înaintașii mei.

Există, sau, mai bine zis, simt că există, în ideea mea despre metempsihoză, multe lucruri pe care nu sînt în stare să le redau prin cuvinte, fiindcă nu e vorba de ceva obișnuit omenesc, și limbajul nostru nu este făcut pentru asta. Dă, Doamne, să nu-mi pierd mințile vreodată din pricina ei. Observ doar că dacă ar fi să scriu despre ea, lumea m-ar socoti smintit, și de aceea mai bine tac. Nici nu este de fapt o temă care să poată fi discutată, tot așa cum petele de pe masa mea nu pot fi cîntate la vioară.

Nimic nu mă doare mai mult, în ciuda felului meu de a mă purta, decît faptul că trebuie să privesc lumea cu ochii omului de rînd, atunci cînd știu prea bine, ca savant ce sînt, că el o vede greșit.

Acolo unde prevederea nu-mi era de nici un folos, o aveam ; unde ar fi putut să-mi fie însă folositoare, își făcea loc ușurința : timpul le coace pe toate, îmi spuneam eu și nu făceam nimic — caracter mult mai comun decît s-ar crede.

În ziua de 10 oct. 1793 am trimis din grădină iubitei mele soții o floare făcută de mine din frunze veștede, căzute, care trebuia să înfățișeze starea mea de acum ; nu i-am spus însă nimic.

Chiar dacă filozofia mea nu ajunge ca să dea la iveală ceva nou, ea are totuşi destul suflu pentru a considera lucrurile mai demult crezute drept nesigure.

Ah ! ce bune erau totuşi vremurile cînd dam crezare la tot ceea ce auzeam...

O, cît de des nu m-am spovedit nopţii, în nădejdea că îmi va da dezlegare, şi ea nu mi-a dat-o !

Nimic nu te îmbătrîneşte mai grabnic decît gîndul pururi nedespărţit de tine, că îmbătrîneşti. Simt asta viu în mine ; e tot un strop de otravă pe care l-am stors.

Dacă ar exista o operă de aproximativ zece foliante, conţinînd fiecare, în capitole nu prea mari, ceva nou, mai ales de natură speculativă şi care să dea puţin de gîndit şi să ofere necontenit explicaţii şi întregiri noi : atunci cred că aş fi în stare să mă tîrăsc în genunchi pînă la Hamburg după ea, dacă aş fi încredinţat că mi-ar mai rămîne apoi destulă sănătate şi timp de trăit, ca s-o pot citi pe îndelete.

Atîta vreme cît memoria stăruie să-ţi fie bună, o mulţime de oameni lucrează în tine : cel de 20 de ani, cel de 30 de ani ş.a.m.d. Îndată însă ce ea te părăseşte, începi din ce în ce mai mult să rămîi singur, şi întreaga generaţie de euri se îndepărtează rîzînd de hodoroaga bătrînă. Simt asta foarte puternic în august 1795.

Cu sănătatea îmi merge ca şi morarilor cu apa, uneori ; trebuie să adun cel puţin două zile din săptămînă, afară, în aer liber, ca să pot măcina în celelalte cinci.

M-am bucurat în viaţă de atîta cinste de care nu eram vrednic, încît pot să-mi îngădui o dată şi un pic de dojană pe nedrept.

Cea mai mare fericire pe lume, pentru care mă rog în fiecare zi cerurilor, este: ca numai oamenii ageri la minte şi plini de virtuţi să mă întreacă în putere şi cunoştinţe.

Fericită perioadă a existenţei, cînd nu-ţi pasă încă ce vîrstă ai şi nu ţii rînduiala gospodăriei vieţii!

Sînt din zi în zi tot mai încredinţat că boala mea de nervi e puternic hrănită, dacă nu chiar născută de singurătatea mea. Nici nu-mi mai pot trece altfel timpul, decît cu gîndurile care mă frămîntă fără întrerupere, şi deoarece nervii mei n-au fost niciodată prea tari, e firesc să mă ajungă oboseala. Îmi dau foarte bine seama că atunci cînd ies în lume îmi recapăt voia bună. Uit de mine, sau, mai bine zis, mintea primeşte în loc să creeze, şi astfel se odihneşte. De aceea, şi cititul e pentru mine o odihnă; fără să fie totuşi acelaşi lucru cu tovărăşia oamenilor, căci cartea o pun mereu la o parte. şi încep iarăşi să dau drumul gîndurilor.

Din faptul că tremuri atunci cînd eşti slab ar trebui aproape să crezi că înrîurirea voinţei noastre asupra trupului se produce în valuri, continuitatea mişcărilor găsindu-se faţă de tremurat în aceeaşi relaţie ca şi poligonul faţă de cerc sau de linia strîmbă (înţeleg). Cred că poţi fi spiritual la orice vîrstă; atîta doar că nu mai e acel torent neîntrerupt din tinereţe — tremurăm şi aici; dacă adunăm observaţiile, scoţînd intervalele dintre ele, cititorul nu bagă de seamă scăderea forţelor. Oricît m-aş strădui, n-o pot scoate la capăt fără intervale. Tremur peste tot.

În ziua de 24 iulie 1797, către ora două și jumătate după-amiază, mi s-a născut cu bine al șaptelea copil, un băiat. Am fost foarte mișcat. În aceeași zi am primit o scrisoare de la fratele meu, datată : Gotha, 20 iulie, în care îmi spune despre băiețașul tîmplarului Paul, pe care l-a adoptat, deși tatăl lui trăiește, că e unul din cei mai frumoși copii din cîți a văzut vreodată, și că el socotește, asemenea romanilor, că e mai plăcut să crești copiii altora decît să-ți iei osteneala de a-i face tu însuți. — Vreau să iau de bună această vorbă și să-i dau să crească oricîți copii poftește, pe care nu i-a făcut el și față de care are mai multe îndatoriri decît față de cei ai tîmplarului Paul, și anume pe ai mei proprii, pe care i-am făcut eu, fratele lui. Scrisoarea cuprinde și cîteva amintiri prețioase despre ziua morții neuitatului nostru părinte, în legătură cu data decesului său. Scrisoarea mea, al cărei răspuns era aceasta, fusese datată din 17 iulie, ziua cînd a murit tata (trecut la cele veșnice la 17 iulie 1751). O să ia desigur pe bieții mei copii sub ocrotirea lui, dacă lucrul îi va fi înfățișat cum se cuvine și dacă îi voi aduce totodată aminte de mama noastră.

De obicei, oamenii își încep testamentul cerînd celui de sus să le ia sufletul în paza sa. Eu mă lipsesc anume de aceste cuvinte, deoarece cred că asemenea rugăminți sînt de puțin folos dacă n-au fost precedate de pilda întregii vieți ; asemenea rugăminți sînt ca și convertirile spînzuraților ; pe cît de cu ușurință făcute, pe atît de nefolositoare.

M-am lăsat adeseori ceasuri întregi pradă fanteziilor, în perioade cînd se credea despre mine că sînt foarte prins cu treaba. Simțeam că e păgubitor lucru să pierzi vremea ; dar fără această cură de fantazare, pe care mi-o îngăduiam îndeosebi în sezonul obișnuit

al băilor, nu aș fi atins vîrsta pe care o am azi, adică 53 de ani și $1^1/_2$ luni.

Dacă doi oameni care s-au cunoscut în vremea tinereții se întîlnesc atunci cînd sînt bătrîni, se nasc în sufletele lor mii de simțăminte felurite. Unul din cele mai neplăcute e fără îndoială acela, că se simt acum înșelați în multe lucruri pe care odinioară, în jocul speranțelor, le socoteau ca sigure (înțeleg).

Ieri a plouat toată ziua, și azi a bătut toată ziua soarele. Oare cîte evenimente din viața mea ar fi luat o altă întorsătură, dacă azi ar fi plouat și ieri ar fi bătut soarele? Iarna lui 1794 spre 1795 a fost foarte aspră, cea a lui 1795 spre 1796 foarte blîndă; ce evenimente de însemnătate istorică ar fi luat o altă întorsătură dacă lucrul s-ar fi întîmplat de-a-ndoaselea? De bună seamă, francezii n-ar fi cucerit Olanda. Gînduri de soiul ăsta pot duce foarte departe.

Micile încercări pe care le facem, și străduințele noastre de fiece zi, pe cît de fără însemnătate sînt uneori, ajută totuși la formarea uriașului fluviu care curge în marea nesfîrșirii, înghițind în matca lui atîtea mici pîraie. Ce i-ar rămîne Rinului, dacă pîraiele ar vrea să-și ia înapoi apele?

Toți dau năvală cu atmosfera lor schimbătoare în marea veșniciei; cu cît e mai schimbătoare, cu atît mai mult o fac să spumege; dar la sfîrșit, cînd nu mai spumegă, sîntem toți, toți dați uitării.

Să te deprinzi cu ceea ce îți este dat ție, să te dăruiești acestui dat, iată un gînd vrednic să se oprească omul asupra lui. Bieții locuitori din Eichsfeld! Bătrînul pe care l-am zărit azi la poarta grădinii lui Böttcher era poate mai fericit ca mine.

Să-ţi ridici ochii spre grinzile caselor care au fost martore nădejdilor ce după 25 de ani nu s-au împlinit. O, Doamne, Doamne! Lucru nu prea uşor de înţeles pentru mare parte din cititori, dar cu toate astea adevărat. Cît de greu este să dai de un mijloc!

Cînd eşti tînăr, abia-ţi dai seama că trăieşti. Conştiinţa sănătăţii o dobîndeşti numai prin boală. Că sîntem supuşi atracţiei pămîntului, băgăm de seamă abia atunci cînd, sărind în sus, ne izbim la cădere. Cînd atingi pragul bătrîneţii, starea de boală ajunge un fel de sănătate, şi nu mai simţi că eşti bolnav. Dacă amintirea trecutului n-ar stărui încă, ne-am da foarte puţin seama de schimbări. Iată de ce cred că animalele îmbătrînesc numai în ochii noştri. O veveriţă, care în ziua morţii ei duce o viaţă de stridie, nu este mai nefericită decît stridia. Dar omul, care trăieşte în trei planuri deosebite, în trecut, în prezent şi în viitor, poate să fie nefericit dacă unul din ele nu însemnează nimic. Ba pe deasupra, religia a mai adăugat un al patrulea, — veşnicia.

Cît de folositor e ca în toate împrejurările vieţii să te porţi chibzuit şi serios, îmi dau seama şi din următorul fapt: Nu-mi pot închipui un lucru mai îngrozitor decît ca cineva să-mi împuşte din greşeală un copil; şi totuşi cunosc mai mulţi oameni pe care i-aş ierta cu uşurinţă, alţii pe care nu i-aş mai putea vedea în faţa ochilor şi alţii, în sfîrşit, pe care i-aş împuşca pe loc, dacă aş avea o armă la îndemînă.

Dacă n-ar exista amintirea tinereţii, nu ţi-ai da seama de bătrîneţe; doar faptul că nu-ţi mai arde de atîtea lucruri care îţi făceau plăcere odinioară înseamnă boală. Căci în felul său, bătrînul e fără îndoială o făptură tot atît de desăvîrşită ca şi tînărul.

Cînd spiritul meu se înalță, trupul cade în genunchi.

Dacă aș putea măcar o singură dată să iau hotărîrea strașnică să fiu sănător ! *Valere aude !*

Mi-aș da o parte din viață, ca să știu care era înălțimea barometrică în Paradis.

(Lion). Mi-a mărturisit că astăzi, în zilele bătrîneții, anumite idei îndrăzneț pe care le-a dat la tipar sînt pentru el ca petele mărunte lăsate de un prihoraș drăguț ce zbura prin odaia lui, pe cărți, hîrtii și mobile, și pe care le vede acum, după ce o pisică a înhățat mica zburătoare.

Nimic nu-mi dă mai multă voie bună ca înțelegerea unui lucru greu de priceput ; și totuși mă străduiesc atît de puțin să înțeleg lucruri grele ! Ar trebui să încerc mai des.

Autobiografie. Să nu uit că o dată am pus un bilet cu întrebarea : ce este aurora boreală ? în podul familiei Graupner, întrebare adresată unui înger, și a doua zi dimineață m-am furișat sfios să caut bilețelul. Ce bine ar fi fost, să fi trecut pe acolo un pișicher care să-mi fi scris răspunsul !

În capul meu, lucrurile sînt la fel ca în noua mea bibliotecă. Dragostea de ordine trebuie întipărită omului de timpuriu, altminteri n-ajută la nimic.

În noaptea de 9 spre 10 februarie 1799 am visat că, aflîndu-mă într-o călătorie, luam masa la un birt, mai bine zis, pe marginea unui drum, într-o dugheană, unde cîțiva oameni jucau zaruri. În fața mea ședea un tînăr bine îmbrăcat, cu o înfățișare cam flușturatică, ce își sorbea supa fără să bage în seamă pe cei din jur, dar tot la a doua sau a treia lingură azvîrlea zeama din ea în aer, o prindea iarăși în lingură și apoi o înghițea

liniştit. Ceea ce face pentru mine cu deosebire ciudat acest vis este faptul că n-am încetat în tot acest timp să-mi spun că asemenea lucruri nu pot fi plăsmuite, ci trebuie trăite cu adevărat, căci nici unui autor de romane nu i-ar trece aşa ceva prin minte. Şi totuşi, plăsmuiam asta chiar în acea clipă. Lîngă oamenii care jucau zaruri şedea o femeie înaltă, uscăţivă, care împletea. Am întrebat-o dacă se poate cîştiga ceva cu jocul ăsta : nimic, mi-a răspuns ea, şi cînd am întrebat-o dacă se poate pierde ceva, mi-a spus : nu ! Am socotit că e vorba de un joc important.

Tot aşa cum omul moare în fiecare clipă, din pricina bătrîneţii, unele lucruri devin din ce în ce mai bune din pricina vechimii. Nici cu înţelepciunea noastră nu e altminteri.

Cu o rară plăcere am descoperit, citind *Vederile asupra eternităţii* ale d-lui Lavater, vol. I, p. 143 şi urm., că şi dînsul are, înainte de a adormi, stări asemănătoare cu ale mele ; cu mulţi ani în urmă, înainte ca să apară cartea sa, am mărturisit d-lui Ljungberg acest lucru ; ba chiar în vremea şcolii am vorbit despre asta prietenului meu, dl. Esswein, dar n-am auzit niciodată ca el sau dl. Ljungberg să fi simţit vreodată ceva asemănător. În starea aceasta dintre veghe şi somn mă gîndesc de obicei la moarte sau la suflet în general şi la felul în care e alcătuită simţirea noastră, totul sfîrşind cu un sentiment de admiraţie faţă de chipul minunat în care e întocmit omul ; este vorba mai mult de un simţămînt decît de o reflecţie, şi nu se poate zugrăvi.

De ce nu ne putem dezobişnui oare de somn ? Avînd în vedere faptul că cele mai importante funcţii ale vieţii se petrec neîntrerupt şi organele prin care se exercită nu se odihnesc şi nu dorm niciodată, ca în cazul inimii, al intestinelor, al vaselor limfatice, — eşti îndemnat să crezi că somnul nu este o necesitate. Aşadar,

organele de care sufletul ca atare are cea mai mare nevoie pentru a-şi exercita funcţiile lui sînt întrerupte în activitatea lor. Aş vrea să ştiu dacă somnul a fost vreodată cercetat din acest punct de vedere. De ce doarme omul ? Somnul îmi pare mai mult o odihnă a organelor gîndirii. Dacă omul nu şi-ar slei de loc puterile fizice, ci şi-ar împlini trebuinţele în chipul cel mai lesnicios, i s-ar face totuşi în cele din urmă somn. O dovadă limpede, cel puţin, că în starea de veghe organismul cheltuie mai mult decît primeşte ; şi, după cum arată experienţa, acest surplus nu poate fi înlocuit în stare de veghe. Ce înseamnă asta ? Ce este omul în somn ? Nimic altceva decît o plantă ; capodopera creaţiei trebuie să devină deci uneori o plantă, ca să se poată înfăţişa apoi cîteva ore pe zi ca o capodoperă a creaţiei. A conceput oare cineva pînă acum somnul ca o stare ce ne apropie de plante ?

Din visurile oamenilor, dacă ne-ar fi în amănunt zugrăvite, s-ar putea afla multe despre caracterul lor. Ar fi nevoie însă pentru aceasta nu de un singur vis, ci de mai multe.

Visurile ne aduc în situaţii şi împrejurări în care, în stare de veghe, nu ne-am lăsa tîrîţi chiar atît de uşor, sau ne fac să trăim lucruri neplăcute, pe care din depărtare poate nici nu le-am fi luat în seamă şi în care tocmai din pricina asta am fi fost cu timpul amestecaţi. Iată de ce un vis schimbă adeseori hotărîrile noastre, prezervînd mai bine fondul nostru moral decît toate învăţămintele care ne ating inima pe o cale ocolită.

O pedeapsă în vis rămîne totdeauna pedeapsă. Despre folosul viselor.

Ce altceva sînt ideile şi chipurile pe care le avem în minte, în stare de veghe, decît vise ? Cînd mă gîndesc

în stare de veghe la prietenii mei care au murit, lucrurile se desfășoară înainte, fără ca să-mi treacă vreodată prin gînd că sînt morți, întocmai ca în vis. Îmi închipui că am cîștigat lozul cel mare : în acea clipă îl am, iar gîndul care îmi spune că nu l-am cîștigat apare abia în urmă, ca o dovadă menită să învedereze contrariul. Adevărata stăpînire a unui bun ne prilejuiește uneori plăceri care nu sînt mai vii decît cele pe care ni le dă simpla închipuire că l-am stăpîni. Putem liniști visele nopții, dacă nu mîncăm seara carne ; dar pe celelalte ?

N-aș putea spune că i-am fost dușman, dar nici prieten ; nu mi-a apărut niciodată în vis.

Faptul că visăm atît de des (la mine, cel puțin, e un vis obișnuit) că stăm de vorbă cu un mort tot despre acel mort, ar putea proveni din aceleași emisfere ale creierului, așa cum vezi dublu cînd închizi un ochi. În vis sîntem nebuni ; am visat de multe ori că mănînc carne de om fiartă. Despre natura sufletului sau cum poate fi cunoscut sufletul prin vise, iată un studiu vrednic de cel mai mare psiholog.

Încă o dată despre eficiența viselor ; trăim și simțim la fel de bine în vis ca și în stare de veghe și rămînem aceiași, fie că visăm, fie că sîntem treji ; e și acesta un privilegiu al omului, de a visa și de a ști că visează. Nu cred că faptul ăsta a fost pînă acum folosit așa cum trebuie. Visul este o viață care, împletindu-se cu restul vieții noastre, devine ceea ce numim existența omenească. Visele se topesc încetul cu încetul în starea de veghe, fără să putem spune anume cînd începe omul să fie cu adevărat treaz.

Poți tot atît de bine să visezi fără să dormi, ca și să dormi fără să visezi.

Vrednic de luare aminte e faptul că atunci cînd te afli în întuneric şi cînd închizi ochii, ceea ce vezi poate deveni un început de vis ; lucrurile se succed cu totul altfel într-un cuget treaz decît în somn. Aş vrea să ştiu dacă animalele sînt mai proaste în vis decît în stare de veghe ; dacă ar fi aşa, ar înseamna că au şi ele un grad de raţiune.

Nu mă miră că visăm lucruri atît de smintite ; dar mă miră credinţa că sînt eu însumi cel care vorbeşte sau se poartă ca un ieşit din minţi.

Vedem adeseori dedublîndu-se în vis persoane decedate (adică vreau să spun că ştim că sînt oameni morţi, şi vorbim totuşi cu ei despre asta), prea des, într-adevăr, ca să fie o simplă întîmplare. Se cuvine deci să dăm atenţie acestui fapt. Totul vine probabil din împrejurarea că creierul nostru este dublu, simetric, sau din pricină că în stare de veghe ne reprezentăm obiectul în acelaşi fel, şi raţiunea ne învaţă din nou la fiecare pas.

Dacă ne vedem pe noi înşine în vis, lucrul se datoreşte faptului că obişnuim să ne privim în oglindă, fără să ne mai gîndim că ceea ce vedem este chipul nostru în oglindă. În vis, însă, reprezentarea este mai vie şi conştiinţa şi gîndirea mai scăzute.

Găsesc ciudat lucru că visele instructive nu sînt altceva, şi nici nu pot fi altceva decît amintiri sau îmbinări de concepte care se află în mintea noastră ; adăugîndu-se pe deasupra o persoană.

Visele pot fi de folos prin faptul că reprezintă chintesenţa sinceră, lipsită de constrîngerea reflecţiei, care e adeseori artificiu pur, a întregii noastre fiinţe. Această idee merită să fie reţinută.

Dacă am în vis o dispută cu cineva care mă contrazice și mă instruiește, înseamnă că sînt eu însumi cel ce mă instruiesc, deci gîndesc. Acest proces de gîndire apare așadar sub forma unei convorbiri. Putem atunci să ne mirăm oare că omul primitiv redă ceea ce gîndește cînd se află în fața șarpelui (ca Eva), prin cuvintele : șarpele vorbi către mine. Domnul vorbi către mine. Duhul meu vorbi către mine. Deoarece nu știm cu adevărat locul unde gîndurile noastre încolțesc, le putem strămuta oriișiunde. Așa cum putem vorbi închipuindu-ne că lucrul despre care vorbim se datorește unui al treilea, tot așa putem gîndi închipuindu-ne că ceea ce gîndim se datorește *geniului* lui Socrate. Cîte idei nu s-ar putea naște din vise !

A visat oare vreodată cineva un vis în care să simtă mirosuri, fără ca aceste mirosuri să fie pricinuite de vreo cauză exterioară, vreau să spun, de pildă, un vis în care să simtă un miros de trandafiri, atunci cînd nici un trandafir sau apă de trandafiri n-ar fi putut să ajungă celui scufundat în somn în apropierea nasului ? Cu muzică și cu lumină se poate visa desigur, fără ca o cauză exterioară să existe ; această cauză nu lipsește însă de obicei atunci cînd trăim în vis stări dureroase. În ce privește mirosul, n-aș putea să spun nimic precis.

Era către sfîrșitul lui septembrie 1798, cînd am povestit o dată cuiva în vis povestea tinerei și frumoasei contese H..., care m-a mișcat adînc și pe mine, întocmai ca pe toți ceilalți. Contesa a murit în septembrie 1797, la o naștere, sau, mai bine zis, în timpul unei nașteri ce nu s-a mai întîmplat. Moartă fiind, i s-a deschis pîntecele și au scos din el pruncul, pe care l-au așezat lîngă ea în sicriu, și așa au fost duși împreună noaptea, cu făclii, întovărășiți de o mare mulțime de oameni, în satul învecinat, unde se află cripta familiei. Pentru aceasta s-a întrebuințat carul mortuar din Göt-

tingen, foarte nepotrivit la un drum atît de lung, încît cadavrele au fost groaznic zdruncinate. La capătul drumului, cîţiva oameni au vrut să mai privească o dată pe contesă, înainte de a fi coborîtă în mormînt. Cînd au deschis sicriul, au găsit moarta cu faţa în jos, trîntită grămadă peste pruncul ei. Cumplită era înfăţişarea acelei femei frumoase, care abia împlinise douăzeci de ani şi strălucise ca o regină între doamnele noastre, care trezise pizma celor mai mîndre fiice ale Evei, la petreceri şi baluri! Această vedenie m-a urmărit mult în acea vreme, mai cu seamă că-l cunoşteam foarte bine pe soţul contesei, unul din cei mai zeloşi auditori ai mei. Am povestit deci trista istorie cuiva, în vis, de faţă fiind încă cineva, care o cunoştea de asemenea; am uitat însă (lucru foarte ciudat) împrejurarea cu pruncul din sicriu, care era de fapt amănuntul cel mai de seamă. După ce am terminat de povestit, punînd multă simţire în vorbele mele şi mişcînd pe cel căruia îi povesteam, acesta mi-a spus: aşadar, copilul zăcea sub maică-sa, totul grămadă. — Da, am răspuns eu cu o oarecare tresărire; copilul zăcea sub ea, în sicriu. — Acesta este visul; ciudat mi se pare însă felul în care mi-am adus aminte de copil. Căci eram doar chiar eu cel căruia îi venise în minte această împrejurare: de ce n-am povestit-o aşadar tot eu, ca pe o amintire? De ce a plăsmuit fantezia mea o a treia persoană, care să trebuiască să mă surprindă şi să mă facă oarecum de ruşine? Dacă aş fi povestit istoria asta în stare de veghe, de bună seamă că amănuntul zguduitor nu mi-ar fi scăpat. A trebuit deci să-l uit ca să mă las surprins. De aici se pot trage tot felul de concluzii; însemnez doar una, şi chiar pe aceea care este cea mai puternică mărturie împotriva mea, dar în acelaşi timp şi dovada sincerităţii cu care povestesc acest vis ciudat. Mi s-a întîmplat de mai multe ori ca atunci cînd dau ceva la timpar să observ abia la sfîrşit, cînd nimic nu mai poate fi schimbat, că aş fi putut reda totul mult

mai bine, ba chiar că am lăsat la o parte amănunte importante. Lucru care mă mîhneşte adînc. — Cred că aici trebuie căutată explicaţia. Am dat o formă dramatizată unei întîmplări ce mi s-a părut foarte stranie. În general însă, nu este un lucru prea neobişnuit pentru mine să fiu instruit în vis de o a treia persoană ; ceea ce nu e decît reflecţie dramatizată. *Sapienti sat.*

Frica de moarte, întipărită în om, este totodată un mijloc de seamă de care se slujeşte cerul spre a-l împiedica să făptuiască atîtea nelegiuiri ; căci de la multe ne dăm înapoi din teama de a nu ne pune în primejdie viaţa sau din frica de a nu ne îmbolnăvi.

Moartea este o mărime invariabilă ; doar durerea este una variabilă, care poate creşte la nesfîrşit. Iată un adevăr pe care apărătorii torturii trebuie să-l admită, căci altfel torturează în zadar ; de multe ori însă, durerea ajunge o trăire supremă, deşi de mai puţină însemnătate decît moartea.

Viaţa poate fi considerată o linie care depăşeşte cu diferite sinuozităţi o dreaptă (graniţa vieţii). Moartea bruscă este o perpendiculară pe această linie, în timp ce boala merge paralel cu ea.

Acolo unde ochiul vede neclar, începe tărîmul morţii ; unde nu există o imagine clară, nu există nici reprezentare.

Dacă unui condamnat la moarte i se dăruieşte o oră, ea preţuieşte cît o viaţă întreagă.

Astronomul care poate să-mi prezică peste veacuri cu cea mai mare precizie o eclipsă de lună, nu este în stare să-mi spună dinainte dacă în ziua aceea o vom mai vedea. Da, asta este mai ciudat decît toate, că nu ştim

nimic despre ora marii eclipse a vieții noastre. Ne lipsește temeiul lucrurilor ; în ciuda anatomiei și fiziologiei cu care ne fălim, nu putem face în această privință nici o observație temeinică.

Dacă somnul este frate vitreg cu moartea, atunci moartea e frate vitreg cu diavolul !

Există oare făpturi care să știe precis ce se întîmplă cu noi după moarte, așa cum știu eu că hoitul ciinelui pe care l-am ucis va putrezi ?

Nu pot scăpa de gîndul că am murit înainte de a mă naște și că prin moarte mă voi întoarce iarăși în starea de atunci. În multe privințe e o fericire că acest gînd nu poate deveni mai străveziu. Chiar dacă omul ar putea ghici marea taină a naturii, ar fi totuși împotriva interesului ei să o poată și dovedi. A muri și a învia din nou cu amintirea existenței anterioare e ceea ce numim leșin ; a te redeștepta cu alte organe, care trebuie din nou să se dezvolte, înseamnă a te naște.

A : V-ați îngrășat foarte mult. B : Îngrășat ? A : Sînteți de două ori mai gras ca înainte. B : E lucrarea naturii ostenite, ce nu mai are putere să facă altceva decît grăsime, adică ceva ce se poate extirpa oricînd, fără a dăuna omului cu nimic. Grăsimea, grăsimea nu este nici spirit, nici trup, ci doar ceea ce natura obosită lasă baltă, ceva tot atît de folositor pentru mine ca și pentru iarba din cimitir (rînduri scrise în amurg).

Mi se pare totdeauna ciudat lucru că se vorbește atît de mult despre continuitatea noastră după moarte și atît de puțin despre anterioritatea noastră, adică despre perioada de dinainte de a fi venit pe lume. Socot că, ținînd seamă de starea noastră de plîns, de nesiguranța noastră în ce privește viitorul, căci toate împrejur vorbesc graiul piericiunii, ar fi mult mai firesc să ne

ocupăm o dată și de trecut. Slujindu-ne de rațiune, ne putem face o imagine despre scoarța pămîntului pe care-l locuim, așa cum a fost ea odinioară. Ce se va întîmpla cu ea în viitor, nu știm nimic. Să nu mi se răspundă că avem mai multe cunoștințe despre spiritul, despre eul nostru, decît despre pămînt (este și asta o mare întrebare). Dar chiar admițînd c-ar fi așa, rămîne totuși limpede că în viziunile asupra ceea ce vom deveni introducem prea puțin din ceea ce am fost, adică de dinainte de a ne fi născut. O privire stăruitoare asupra acelei perioade în care nu se născuse încă spaima n-ar fi desigur fără urmări și ne-ar da mai multe știri despre ceea ce ne așteaptă după moarte decît toată sofisticăria noastră de astăzi. N-ar trebui să zicem „după moarte", ci „înainte de viață" și „după viață". — Poate e totuna. — Altădată mai multe despre asta. Lampa înainte de a se aprinde și după ce s-a stins.

Discursul unui sinucigaș, întocmit scurt timp înainte de a trece la faptă

Prieteni ! Stau acum în fața porții pe care vreau s-o dau în lături ca să văd dacă pe alt tărîm nu voi afla mai multă liniște decît aici. N-o fac dintr-o smintită deznădejde ; cunosc prea bine lanțul vieții mele, chiar din puținele verigi pe care le-am trăit. Sînt ostenit de drum ; în locul ăsta vreau să-mi dau suflarea, sau cel puțin să poposesc în noapte. Ia-ți lutul înapoi, natură, din mine fă o tufă sau un nor sau orice vrei, un om chiar, însă altul decît mine. Filozofiei mulțumită îi aduc, deoarece prin ea de nebunii pioase m-am ținut departe, păstrîndu-mi cugetul nevătămat. Și-acum ajunge ! N-am nici o teamă, totul este bine. Înainte !

BCU "ALEXANDRU IOAN CUZA" LIBRARY

N-ar fi de loc bine dacă sinucigaşii ar putea să ne arate pricina ce i-a îndemnat să-şi curme viaţa, în cuvinte care să reflecte adevărul pur ; aşa însă fiecare din noi le răsfrînge în felul său propriu de a vedea lucrurile, ştirbindu-le nu numai semnificaţia, dar denaturîndu-le cu totul. Pentru a putea înţelege bine un om, ar trebui uneori să fii tu însuţi acel om pe care vrei să-l înţelegi. Cine ştie ce înseamnă un sistem de gîndire, îmi va da dreptate. Să stai de multe ori singur, gîndindu-te la tine însuţi şi clădindu-ţi propria ta lume, este o mare plăcere ; dar pe calea asta lucrezi fără să-ţi dai seama la o filozofie care îndreptăţeşte şi îngăduie sinuciderea ; iată de ce e bine să te legi iarăşi de lume printr-o femeie sau printr-un prieten, ca să nu te prăbuşeşti în groapa nefiinţei.

Arsenicul, frînghia, praful de puşcă, apa, fereastra de la mansardă, cuţitul sau oricare din mijloacele care pot sluji acestui scop.

Bolile sufletului pot atrage după ele moartea : e tot un fel de sinucidere.

Angeloni, autorul unor scrisori despre englezi, e de părere că sinuciderile sînt mai dese la protestanţi decît la catolici şi că aceasta s-ar datora spovedaniei.

Se aduc împotriva sinuciderii argumente menite să înduplece raţiunea noastră în momentul critic. Totul e însă în zadar, atîta vreme cît nu descoperi singur aceste argumente, care trebuie să fie rodul, urmarea cunoştinţelor tale şi a desăvîrşirii lăuntrice. Viaţa nu este decît un neîntrerupt îndemn : trudeşte din zori şi pînă-n noapte întru aflarea adevărului, învaţă să pricepi lumea, leagă-te cu oameni cinstiţi, şi faptele tale îţi vor da mulţumire ; iar dacă totuşi vei socoti că sinucide-

rea aduce vreun folos, dacă se va întîmpla totuşi într-o zi ca viaţa să ţi se pară fără nici un rost, atunci curmă-ţi-o cu sufletul liniştit.

Cineva poate fi un mare bărbat de stat, un ostaş sau un teolog de seamă, şi totuşi să-i lipsească însuşirea de a înfrunta cu îndrăzneală prejudecăţile şi superstiţiile legate de lucruri fizice. În privinţa asta n-avem decît să dăm ascultare celor care au cercetat istoria erorilor omeneşti ; celor care ştiu prea bine că omul se înşală uneori fără să vrea chiar pe sine însuşi ori pe alţii ; celor care ştiu, în sfîrşit, că se întîmplă adesea ca şi înţeleptul înţelepţilor să-şi ducă mîna la gură, atunci cînd explică fenomenele naturii.

După cum teama a creat zei, tot aşa nevoia de siguranţă, înrădăcinată în noi ca un instinct, creează stafii. Oamenii care nu sînt nici fricoşi, nici superstiţioşi şi sînt întregi la minte, nu văd stafii... Pentru a explica originea stafiilor în natura omenească, pot consemna şi fapte din propria mea experienţă ; mi se pare adeseori, cînd mă trezesc din somn, că cineva se îndepărtează din odaie, că o furculiţă din casetă bîzîie, că prin faţa mea aleargă paianjeni uriaşi.

Credinţa în stafii se datoreşte faptului că apariţia lor nu ni se pare nefirească, sau, cu alte cuvinte, că întîmplările cu stafii ni se par cu putinţă. Ce ascund ele însă ? Socotim vrednice de crezare diferitele poveşti cu stafii, deoarece seamănă cu altele, auzite mai demult. Şi aşa la nesfîrşit, iar prima dintre ele n-a fost poate decît rodul închipuirii celui care a povestit-o şi care era un om superstiţios.

Nu este oare minunat lucru cînd Rousseau spune, în *Confesiunile* sale, că a azvîrlit cu pietre în copaci, ca să vadă dacă va fi fericit după moarte sau supus veşnicei

osînde ? Dumnezeule, cît de des am făcut şi eu lucruri asemănătoare ! Am predicat totdeauna împotriva superstiţiilor, rămînînd însă, pentru mine, cel mai primejdios augur. Cînd s-a prăpădit N., m-am apucat să urmăresc zborul ciorilor, ca să pot îndura vedeniile morţii. Stăteam la fereastră, avînd în faţa mea un turn înalt, pe care se strînseseră o mulţime de ciori. O să zboare întîia cioară din dreapta sau din stînga turnului ? A zburat din stînga, însă m-am mîngîiat spunîndu-mi că de fapt nu hotărisem înainte care parte a turnului e cea dreaptă şi care cea stîngă. Demn de observat este faptul că Rousseau a căutat cu tot dinadinsul un copac gros, pe care deci era greu să nu-l nimerească.

Regele Frederic al II-lea credea într-un Dumnezeu gata oricînd să-i sară în ajutor, tot aşa cum credea în noroc. Vorbea adesea despre noroc. Chiar şi prinţului von Bevern i-a spus o dată : sînt convins că eşti viteaz, dar n-ai noroc. Nostimă e anecdota în care se povesteşte cum se ruga regele o dată, într-un han, şi cum l-a auzit hangiul, printr-o spărtură din tavan, rostind cuvintele : Doamne, Doamne, ce-o să se întîmple cu mine ? Privească fiecare în sufletul lui şi va vedea că povestea asta e adevărată.

Să zugrăveşti pînă în cele mai mici amănunte un caracter ca cel al liber-cugetătorului de mai sus, care spune rugăciuni. Lucru obişnuit în lume, dar nou pentru cărţi.

Mult timp încă înainte ca să fi apărut în lume papii şi credinţa în purgatoriu, oamenii obişnuiau să se roage pentru cei morţi. Cred că dragostea faţă de maică-mea m-a ispitit şi pe mine o dată să mă rog pentru dînsa. Nu este în asta nimic altceva decît umanizarea, convertirea tuturor lucrurilor despre care nu ştim şi nu putem şti nimic, şi de care ne izbim pretutindeni.

Sipetul cu griji, sanctuarul celei mai lăuntrice economii sufletești, deschis doar noaptea. Fiecare și-l are pe al său. Frederic al II-lea al Prusiei se ruga (așa scrie undeva, într-una din cărțile mele pe care trebuie să le țin în mai mare rînduială). O mobilă pe care o întîlnești în toate casele și în toate straturile sociale. Lucru care s-ar putea arăta sub o formă bună și instructivă.

Să faci mai întîi considerații care țin de natura însăși a lucrului cercetat, și în urmă abia să treci la cele subtile, adică să te străduiești să vezi întotdeauna mai întîi dacă lucrul poate fi explicat simplu și natural!

Trebuie să ne ocupăm mai des de lucruri pe care oamenii le dau mai mult uitării sau pe care nu le bagă în seamă, cum și de cele atît de cunoscute, încît nu le mai socotesc vrednice de a fi cercetate.

Să-ți pui tu însuți întrebarea dacă poți să-ți explici lucrurile cele mai mărunte; e singurul mijloc de a-ți alcătui un sistem potrivit, de a-ți cunoaște puterile și a face ca cititul cărților să-ți fie de folos.

Să te gîndești la felul în care ți-ai putea mai bine orîndui viața de toate zilele, adică ziarul, încălțămintea, număratul pașilor etc. — iată fără îndoială o regulă minunată, menită să dea roade. Un filozof nu trebuie să disprețuiască nimic: a scrie despre orice, a te opri chiar și asupra celor mai de rînd lucruri, înseamnă a-ți închega cu adevărat sistemul. Așa se nasc idei și concepții noi. Marii învățați nu sînt totdeauna și oameni cu ideile cele mai noi.

Să nu treci la forma definitivă, pînă cînd nu ești mulțumit cu planul întreg al lucrării: asta îți dă curaj și îți ușurează munca.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sîntem prea înclinaţi a crede că pentru cei care au o brumă de talent, munca trebuie să fie foarte uşoară. Opinteşte-te, omule, dacă vrei să înfăptuieşti ceva mare !

Întreabă-te întotdeauna : ce-aş putea face ca lucrul meu să fie din ce în ce mai bun ?

Încă un pas înainte. Bine ! Mai bine ! Iată ceva nou ! Mai nou ! Şi cîte vor urma încă ??

Dacă vrei să devii mare într-o anumită ramură a ştiinţei, citeşte mai multe decît cuprinde această ramură. Chiar dacă nu vrei să-ţi întinzi coroana de frunze peste o largă bucată de pămînt, e întotdeauna bine, ca să poţi da roade bogate, să-ţi împlînţi rădăcinile cît mai departe.

E foarte bine să-ţi aduni pe specialităţi ideile, calculele etc. Văzînd cum lucrurile se încheagă, îţi creşte pofta de muncă şi îţi sporeşte atenţia.

Cînd porneşti la lucru, nu uita : să te încrezi în tine însuţi, să te laşi stăpînit de o nobilă mîndrie, să-ţi spui mereu că nici ceilalţi nu sînt mai buni decît tine, că se feresc de greşelile tale şi fac altele în schimb, pe care tu le-ai ocolit.

Fiecare lucru trebuie privit înainte de toate din cel mai bun punct de vedere. Abia adevăratul scop trebuie să decidă : urmează mijloacele.

Să nu te gîndeşti niciodată aşa : iată o lucrare prea grea pentru mine, bună doar pentru savanţi, — eu o să mă ocup în schimb de altceva mai potrivit. E o slăbiciune care poate duce uşor la o totală delăsare. Nu

se cuvine ca orice fleac să te facă să-ţi dispreţuieşti puterile.

Fereşte-te să nu ajungi pe negîndite într-un post căruia să nu poţi să-i faci faţă, ca să nu trebuiască să pari ceea ce nu eşti ; nimic nu e mai primejdios şi nu turbură mai mult liniştea lăuntrică, atingînd chiar cinstea omului, ca aceasta, şi se isprăveşte de obicei în dispreţ şi ruşine.

Nu amîna nimic ; mai bine cîte puţin în fiecare zi ; să economisesc banii în toate privinţele, nu prea mult deodată şi mai bine adeseori cîte puţin, este ceea ce se potriveşte mai bine cu firea mea, şi dacă nu fac aşa, nu fac nimic.

Gospodăria aduce folos în toate domeniile ; o idee bună. Economia, cheltuielile şi încasările, însemnate şi păstrate cu grijă de fiecare dată, fac prin ele însele o comoară. Economia chibzuită înseamnă şi aici bogăţie.

Nu există regulă de viaţă mai însemnată ca aceasta : ţine-te aproape, pe cît îţi este cu putinţă, de oameni mai destoinici ca tine, dar totuşi nu atît de deosebiţi ca să nu-i înţelegi. Va fi mai uşor, chiar prin instinct, vanităţii tale să se înalţe, decît recilor hotărîri ale celui plin de sine să se coboare.

Îndoieşte-te de toate lucrurile de pe lume cel puţin o dată, chiar dacă ar fi vorba de axioma : de 2 ori 2 fac 4.

Nu frunzări prea mult cărţile din domenii ce nu le posezi încă. Deprimă uneori. Ocupă-te numai de ceea ce e în adevăr însemnat pentru tine, astăzi.

Printr-o atenție ce o îndreptî cu dîrzenie asupra propriilor tale gînduri și simțiri și prin notarea lor amănunțită și precisă, prin cuvinte cu grijă alese pe care le așterni îndată pe hîrtie, poți să ajungi în scurtă vreme să stăpînești o adevărată comoară de observații, al cărei folos este foarte felurit. Izbutești astfel să te cunoști mai bine pe tine însuți, sistemul tău de gîndire se încheagă și se desăvîrșește ; cuvintele tale capătă în lume o trăsătură deosebită, ca și fizionomia ta, ceea ce constituie o bună recomandație pentru un cunoscător, lipsa lor avînd dimpotrivă o proastă înrîurire. Iată-te așadar în posesia unei comori de care te poți folosi cu prilejul lucrărilor viitoare, formîndu-ți în același timp stilul, îmbogățindu-ți simțul lăuntric și sporindu-ți atenția față de privelîștile lumii acesteia. Căci nu toți bogătașii s-au înavuțit prin noroc, ci mulți dintre ei prin economie. Atenția, economia gîndirii și exercițiul pot înlocui prin urmare geniul.

Nu te lăsa stăpînit de cărțile pe care le citești, ci stăpînește-le tu pe ele !

Să faci din fiecare clipă a vieții tale, chiar dacă e prielnică sau nu, și fără să te uiți ce mînă a sorții ți-o dăruiește, clipa cea mai prețioasă cu putință, iată arta vieții și adevăratul privilegiu al unei ființe raționale.

Să te frămînți fără tihnă, cu gîndul la ceea ce ai fi putut face, este cel mai rău lucru pe care îl poți face.

Scrisul este un minunat mijloc de a trezi în fiecare om sistemul care doarme într-însul, și fiecare om care a scris vreodată a descoperit că scrisul deșteaptă în el întotdeauna ceva ce-i era necunoscut înainte, deși zăcea în adîncul ființei sale.

Pune-ţi mereu forţele în lucrare ; ceea ce acum te istoveşte va deveni în cele din urmă mecanic.

Faptul că există oameni care sînt mai nenorociţi decît tine nu-ţi slujeşte de acoperiş cînd n-ai casă, dar pentru un vremelnic adăpost, cînd răpăie ploaia, gîndul ăsta e tocmai ceea ce trebuie.

Cuvîntul anevoinţă nu trebuie să existe pentru un om de spirit. La o parte deci cu el !

Ce am făcut ?
Ce facem acum ?
Ce-ar trebui să mai facem ?

N-ar trebui să ne culcăm înainte de a putea spune că am învăţat ceva în ziua care a trecut. Nu înţeleg însă prin aceasta doar un cuvînt pe care nu-l ştiam pînă atunci ; aşa ceva nu înseamnă de bună seamă nimic ; dacă cineva se mulţumeşte totuşi numai cu atît, n-am nimic împotrivă ; dar s-o facă în orice caz cu cîteva clipe înainte de a stinge lumina. Nu, ceea ce înţeleg eu prin învăţat este lărgirea graniţelor cunoştinţelor noastre ştiinţifice sau în general folositoare ; îndreptarea unei erori în care am stăruit multă vreme ; certitudinea cu privire la lucruri asupra cărora am fost mult timp nesiguri ; noţiuni clare despre ceea ce era înainte neclar ; cunoaşterea unor adevăruri care cuprind orizonturi cît mai largi ş.a.m.d. Ceea ce face utilă această străduinţă este faptul că ea nu poate fi mîntuită cu una cu două înainte de stinsul lumînării, ci că preocupările întregii zile trebuie să năzuiască într-acolo. Însăşi viaţa îşi are însemnătatea ei în asemenea hotărîri, înţelegînd prin asta năzuinţa neîntreruptă de a duce la bun sfîrşit ceea ce ţi-ai pus o dată în gînd.

Nu te apuca niciodată de o treabă pentru izbînda căreia nu te înduri să ceri binecuvîntarea cerului.

Să nu laşi nimic să se piardă este o regulă importantă : fituicile de hîrtie nu mai puţin decît timpul.

Motto : să vrei să găseşti adevărul este un merit, chiar dacă rătăceşti pe drum.

Încercare asupra sufletului omenesc

Cercetătorul omului —
Omul, fiinţă educabilă —
Filip, eşti un om

Am dorit adeseori să găsesc un mic petec de pămînt unde, la adăpost fiind de schimbările modei, de obiceiuri şi prejudecăţi, să pot observa o dată mişcarea proprie a acestui sistem complicat care e omul. Dar vai, cei care se îndeletnicesc cu sufletul omului au o situaţie proastă. Unde ne aflăm acum, n-o ştie decît geniul nostru cel bun — noi însă nu.

Marea ambiţie şi lipsa de încredere în puterile proprii le-am văzut pînă acum întotdeauna împreună.

Oamenii care nu stăpînesc întru totul arta subţire de a se preface şi vor cu tot dinadinsul să înşele pe alţii, ne dezvăluie de obicei de la prima vedere caracterul general al întregului lor mod de a gîndi ; cel care vrea deci să linguşească poftirile altuia şi să li se potrivească, trebuie să fie foarte cu băgare de seamă cu acest pri-

lej, cînd trăsăturile de bază ale întregului său mod de gîndire apar de obicei laolaltă.

Prejudecăţile sînt, ca să zic aşa, instinctele artistice ale omului ; datorită lor facem fără oboseală multe lucruri asupra cărora ne-ar veni prea greu să chibzuim pînă să luăm o hotărîre.

Există un soi de oameni care se împrietenesc uşor cu cineva, dar care sînt în stare să urască apoi tot atît de uşor şi iarăşi să iubească ; dacă ne închipuim neamul omenesc ca un întreg în care fiece parte ocupă locul ce i se cuvine, asemenea oameni ajung părţi de umplutură care pot fi azvîrlite oriunde. Printre oamenii de acest soi găsim doar rareori genii, deşi sînt cel mai uşor de luat ca atare.

Există oameni care au ceva propriu chiar şi în cuvintele şi expresiile lor (cei mai mulţi au cel puţin ceva care le e propriu), deşi felul lor de a vorbi se datoreşte unei mode pe care au deprins-o vreme îndelungată : astfel de oameni merită întotdeauna să le acordăm atenţie. E nevoie de multă mîndrie şi neatîrnare a sufletului ca să ajungi aici. Mulţi simt în chip original, dar expresia de care se slujesc pentru a explica celorlalţi acest simţămînt e comună.

Fiecare om îşi are *backside*-ul său moral, pe care nu-l arată fără să aibă nevoie şi pe care îl acoperă atîta vreme cît poate, cu pantalonii bunei-cuviinţe.

Mîndria omului e ciudat lucru ; nu poate fi uşor înfrîntă : dacă astupi spărtura A, îşi scoate capul, mai nainte ca să-ţi dai seama, printr-o altă spărtură B ; iar dacă o astupi şi pe asta, iat-o în dreptul spărturii C, ş.a.m.d.

Ce ai aici ? O busolă pentru călătoria în jurul lumii. Cum, într-o pungă ? Dai cincizeci de ludovici de aur bani peşin şi hîrtii pentru alte cîteva mii.

La Hanovra am locuit o dată într-o casă unde fereastra mea dădea spre o stradă îngustă care lega între ele alte două străzi mari. Era foarte neplăcut să vezi cum se schimbau feţele oamenilor cînd ajungeau în strada asta mică, unde credeau că sînt mai puţin băgaţi în seamă. După cum unul îşi făcea într-un loc nevoile şi altul îşi prindea, mai încolo, ciorapii, tot aşa unul rîdea pe ascuns, iar altul dădea din cap cu mirare. Fetele se gîndeau cu un surîs la noaptea trecută şi îşi potriveau panglicile în vederea cuceririlor din strada mare.

La Stade am văzut o dată liniştea întipărită într-un surîs tainic pe obrazul unui băiat care izbutise să-şi bage porcii într-o adăpătoare în care nu voiau să intre, şi niciodată n-am mai văzut de atunci ceva asemănător cu acel surîs.

Nu trebuie să judeci niciodată omul după cele scrise de el, ci după ceea ce vorbeşte într-un cerc de bărbaţi care sînt la înălţimea lui.

Este o adevărată nenorocire cînd un om înzestrat ajunge, datorită recomandaţiilor făcute de persoane care au despre el o părere prea bună, într-un post unde toţi aşteaptă ca să înfăptuiască lucruri extraordinare de care el nu e însă capabil. Este întotdeauna mai bine ca postul să fie mai mic decît puterile celui care îl ocupă.

Cunosc bine oamenii de care-mi vorbeşti : sînt plini de duh şi de idei, dar nu-şi ştiu coase un nasture.

Există oameni care se laudă uneori cu sinceritatea lor ; n-ar strica să se gîndească însă că sinceritatea tre-

buie să vină din firea omului, altfel o va socoti drept o mojicie chiar și acela care o prețuiește foarte mult acolo unde e adevărată.

În genere era un om ca și noi, atîta doar că trebuia să-l lovești mai tare ca să strige ; să se uite de două ori la lucrurile pe care trebuia să le bage în seamă, să audă de două ori ceea ce trebuia să țină minte, și ceea ce alții încetau să mai facă după întîia palmă primită, el înceta abia după a doua.

Nu încerca să înveți pe un entuziast să fie prudent. Astfel de oameni făgăduiesc că vor fi prevăzători, cred chiar că sînt prevăzători, și sînt de fapt ființele cele mai lipsite de prevedere de pe lume.

Nu-ți face o idee nefirească despre oameni, ci judecă-i în chip natural, nu-i socoti nici prea buni, nici prea răi.

Să privesc figurile oamenilor de rînd de pe stradă a fost totdeauna una din cele mai mari plăceri ale mele. Nici o lanternă magică nu se poate asemăna cu acest spectacol.

Lingăul jalnic, mișelul care se vaită la fiecare lovitură a sorții, care îți iese în cale plin de umilință, cerșește un codru de pîine și se lasă cu totul în grija binefăcătorului său, e ușor de recunoscut ; chiar și vînătorul care trece în galop citește îndeajuns pe fața lui, ca să-și dea seama cu cine are a face. Celălalt, care nu bate la ochi, omul născut numai pentru cîteva popasuri în viață, ale cărui nefericiri nu prind niciodată glas, care își mistuie durerea în sinea lui și trage cu nădejde, oriunde ar fi înhămat, la povara comună, este mai greu de recunoscut. Îți trebuie un ochi deprins, ca să faci deosebire între modestia sa neprefăcută și mîndria lui

ascunsă, ca și între măsura lui aspră în toate și îndărătnicia lui.

Dacă vrem să știm ce cred alți oameni despre un anumit lucru care ne interesează, să ne gîndim doar ce am crede noi despre ei în împrejurări asemănătoare. Să nu socotim pe nimeni superior nouă din acest punct de vedere și pe nimeni mai prost. Oamenii își dau seama, mai bine decît ne închipuim noi, de lucruri pe care credem să le ascundem cu artă față de dînșii. Această observație este aproape în întregime adevărată, ceea ce e foarte mult pentru o maximă concepută de autorul ei la vîrsta de 30 de ani, atîta cît am eu acum.

Generozitatea este azi mai mult un rod al cărților pe care le-am citit, sau, mai bine spus: sîntem generoși mai mult din dorința de a da dovadă de cultură, decît din bunătatea inimii. Oamenii care sînt generoși din fire dau rareori importanță acestui fapt.

A face pe oamenii înțelepți să creadă că sîntem ceea ce nu sîntem este, în majoritatea cazurilor, mai greu decît să devenim într-adevăr ceea ce vrem să părem.

Conștiințele oamenilor seamănă cu trupurile lor: nu numai că nu sînt la fel de delicate, dar la un om e delicată tocmai partea care la altul e groasă ca o piele de porc. Astfel, am cunoscut oameni a căror conștiință era atît de subțire, încît nu voiau să creadă că soarele stă pe loc și n-ar fi călcat pentru nimic în lume peste o firimitură de pîine, dar intrau în avutul văduvelor și al orfanilor ca într-al lor propriu.

În orășelele în care lumea e prea politicoasă, este cu neputință să înfăptuiești ceva în domeniul experienței vieții; totul este acolo atît de politicos de cinstit, atît de politicos de grosolan și atît de politicos de înșelător,

încît rareori te poţi supăra îndeajuns pentru a scrie o satiră. Oamenii merită întotdeauna să fie compătimiţi. Pe scurt, lipseşte pretutindeni substanţa trainică.

Legăturile cu oamenii inteligenţi sînt pentru oricine de folos, deoarece prostul poate învăţa să se poarte inteligent prin imitaţie; nu există prost oricît de mare, care să nu se priceapă la imitat: chiar şi maimuţele, pudelii şi elefanţii cunosc arta asta.

Negustorii care aud zilnic pe oameni lăudînd mode adeseori cu totul opuse, şi aceasta din partea unor persoane pe care de altfel le preţuiesc, ajung să aibă un gust atît de pestriţ, încît în cele din urmă le place orice. Ei spun deci pe drept cuvînt: asta a ales-o cutare şi cutare, în loc să spună: asta e frumoasă şi asta nu.

Neîncrederea adevărată, neprefăcută, faţă de puterile omului, în orice privinţă, este cel mai sigur semn de forţă spirituală.

Există oameni care se nasc cu o conştiinţă încărcată. Cu o dungă roşie în jurul gîtului, cu un ştreang.

Falsa modestie este un lucru mult mai nesuferit decît fanfaronada; căci în primul rînd se pricep foarte puţini să o practice, fiind o artă, pe cînd a face pe boierul ţine de firea omului; şi apoi, fanfaronul recunoaşte fiecăruia meritul său, în timp ce falsul modest disprefuieşte pe faţă pe cel înaintea căruia îşi ridică nasul. Am cunoscut cîţiva indivizi care ştiau să vorbească despre puţinul merit pe care îl aveau cu atîta afectare pietistă, de parcă le-ar fi fost teamă că se topesc dacă s-ar arăta în adevărata lor lumină. M-am obişnuit să rîd însă de asemenea oameni, şi acum îi văd şi îi aud cu plăcere.

Ce-i drept, oamenii nu merg în patru labe, dar merg cu patru labe. Nimeni nu poate alerga repede, fără a face cu mîinile aceleași mișcări ca și cu picioarele. Mulți oameni își vîntură mîinile cînd umblă, nu din imitație, ci din natură ; se pare că aceeași forță care mișcă picioarele mișcă totodată și mîinile ; și cei care sar în sus fac o mișcare săltăreață cu mîinile.

N-am dat încă de nimeni care să nu spună : mi-ar face plăcere să tai staniol cu foarfecele.

Omul are o irezistibilă pornire să creadă că nu e văzut de nimeni atunci cînd nu vede nimic. Asemenea copiilor care își țin ochii închiși cînd vor să nu fie văzuți de cineva.

Nimeni nu mă ia în seamă decît prin latura lui ușuratică ; nu izbutesc să cîștig inima oamenilor decît numai cu plăcerea senzuală ; de asta sînt tot atît de sigur, pe cît de sigur sînt că trăiesc.

Există fantaști fără aptitudini : sînt oameni cu adevărat primejdioși.

Să descopere cusururi mărunte a fost de cînd lumea însușirea acelor capete care se înalță cu puțin sau de loc deasupra mediocrității ; oamenii cu adevărat superiori tac sau își spun părerea doar cu privire la întreg, iar spiritele mari creează fără să critice.

Într-o mașină astfel alcătuită cum e lumea aceasta, mi se pare că jucăm întotdeauna, în ciuda micii noastre contribuții umane — în ceea ce privește chestiunea principală — la o loterie.

Faptul că oamenii pronunță atît de des sentințe false vine cu siguranță nu numai dintr-o lipsă de înțelegere

și de idei, ci mai ales din faptul că nu chibzuiesc și nu pun sub lupă fiecare punct al unei propoziții.

Mii de oameni își dau seama de nonsensul unei propoziții, fără a fi în stare sau a dispune de capacitatea de a o combate cu hotărîre.

Chiar și celor mai înțelepți dintre oameni, cei care le aduc bani le sînt mai bineveniți decît cei care le cer.

Orice ai face, asta e situația: majoritatea oamenilor trăiesc mai mult după modă decît după rațiune.

Nobila simplitate a operelor naturii își are mult prea des cauza în nobila miopie a celui care le observă.

Cînd oamenii de lume spun plini de afectare: Dumnezeu singur știe care poate fi cauza acestui lucru — asta este întotdeauna un semn sigur că în afară de bunul Dumnezeu ei mai cunosc un om mare care știe de asemenea cum stau lucrurile.

De unii oameni trebuie să te apropii foarte mult pentru a observa farmecul pe care îl răspîndește firea lor bună, îndatoritoare. Oare nu toomai din pricina asta e cu neputință de recunoscut la unii?

Știu cum arată atenția afectată: este gradul cel mai de jos al distrării.

În caracterul fiecărui om există ceva ce nu poate fi frînt — scheletul caracterului; să vrei să schimbi acest ceva înseamnă de fiecare dată să vrei să înveți o oaie să facă aport.

Acolo unde cumpătarea este un cusur, nepăsarea este o crimă.

BCU IAȘI CENTRUL UNIVERSITAR LIBRARY

Judecăm caracterele oamenilor cu cea mai mare ușurătate, și totuși, în nici o privință n-ar trebui să fim mai prevăzători ca în aceasta. Nicăieri nu așteptăm mai puțin să se desăvîrșească întregul, care face de fapt caracterul, ca aici. Am constatat întotdeauna că oamenii așa-ziși răi cîștigă, atunci cînd îi cunoști mai de aproape, iar cei buni pierd.

Ne înșelăm foarte tare cînd încercăm ca din ceea ce un om spune sau chiar face în lume să tragem concluzii asupra caracterului sau părerilor sale. Nu vorbești și nu te afli totdeauna în fața unor filozofi ; plăcerea unei seri poate atîrna de o sofisticărie.

N-ar trebui să credem că rațiunea denaturată poate să meargă atît de departe, încît oamenii să-și facă complimente unul altuia atunci cînd se urcă în dric.

Este ciudat că oamenilor care iubesc cel mai mult banii și sînt cei mai cu chibzuială le place să întrebuințeze diminutive. „O să-mi cîștig barem bănișorii mei", „frumoasă sumuliță". — Cine vorbește așa, nu scoate ușor din pungă nici măcar un bănuț.

Cît de fericiți ar trăi mulți oameni, dacă s-ar îngriji de treburile altora tot atît de puțin ca și de ale lor proprii.

Să nu te încrezi în nici un om care te asigură de ceva punînd mîna pe inimă.

Cine spune că nu vrea să primească nimic în dar, înseamnă de obicei că așteaptă să i se dăruiască ceva.

Omul iubește societatea, chiar dacă nu e decît aceea a unui muc de lumînare care arde cu fum.

Orice infirmitate a corpului omenesc trezește în cel care o are străduința de a arăta că nu-l supără ; surdul vrea să-i vorbești cumsecade, piciorul strîmb să meargă pe drumuri proaste, slăbănogul să-și arate puterea, ș.a.m.d.

Adevărat, toți oamenii amînă și regretă amînarea. Cred însă că și cel mai harnic găsește tot atîtea de regretat ca și leneșul ; căci cel care face mai mult vede de asemenea mai mult și mai limpede ceea ce ar fi putut să facă.

Era unul din acei oameni care vor să facă totul mai bine decît e nevoie. O însușire nesuferită la un servitor.

E uimitor, cît de departe poate să ajungă bunulsimț. Se întîmplă și aici ca în viața de toate zilele. Omul de rînd merge pe jos acolo unde nobilul călătorește cu trăsura cu șase cai.

Din faima oamenilor celor mai cunoscuți, o parte se datorește întotdeauna miopiei admiratorilor ; și sînt încredințat că acestor oameni conștiința că sînt scrutați de ochiul unora, care au mai puțină faimă dar mai mult spirit, le învenințează toată faima. Plăcerea sinceră și liniștită a vieții poate exista numai împreună cu adevărul.

Dacă, pornind de la disarmonia care există între interiorul și exteriorul omului, adică dintre omul esoteric și exoteric, vrei să tragi concluzii asemănătoare și pentru operele naturii, e o slabă mîngîiere. Cît de puțini prieteni ar rămîne prieteni, dacă și-ar putea cunoaște în întregime părerile!

La un om care se laudă cu teama de Dumnezeu nu trebuie niciodată să căutăm adevărate simțăminte creștine.

Din tot ceea ce e calcul în lume, două treimi se întîmplă pe negîndite.

Ne vine foarte greu să ne mai lepădăm de părerile greșite pe care ni le-am făcut despre semenii noștri, îndată ce ne socotim îndreptățiți să ne fălim cu subtila mînuire a cunoașterii de oameni, crezînd că numai inițiații de teapa noastră pot să arunce asemenea priviri în inima omenească. — Iată de ce există puține domenii ale cunoașterii omenești în care semidoctismul să poată face mai mari pagube ca aici.

Cultura sufletului, la care și rachiul își are contribuția sa, a șters multe urme care ne-ar fi ajutat să aflăm odată ce-a fost și ce-a trebuit să fie originar omul.

Oamenii se bucură într-adevăr prea puțin de viața lor ; nu este deci de mirare că lumea e încă atît de simplă. Cum ne petrecem timpul ? Apărînd idei ; nu fiindcă ar fi adevărate, ci fiindcă am declarat în public o dată că le socotim adevărate. Dumnezeule, ce bine ar fi dacă bătrînii și-ar întrebuința timpul prevenind lumea. Bineînțeles, oamenii îmbătrînesc, dar neamul omenesc e încă tînăr. Faptul că în această privință sîntem încă atît de înapoiați constituie în adevăr o dovadă că lumea nu e încă bătrînă. O, dacă bătrînii ar vrea să ne spună mai multe despre lucrurile de care trebuie să ne ferim și despre ce ar fi trebuit ei să facă pentru a ajunge mai înțelepți decît au ajuns !

Noblețea sufletească nu se deosebește cu nimic de noblețea din naștere.

Există oameni care nu pot ajunge la o hotărîre înainte de a rumega lucrul peste noapte. Ceea ce e foarte bine ; dar pot exista cazuri cînd riști să fii prins cu pat cu tot.

Am constatat de-a lungul întregii mele vieți că din nimic nu poți deduce cu mai multă siguranță caracterul unui om, atunci cînd orice alte mijloace lipsesc, ca dintr-o glumă pe care o ia în nume de rău.

Oamenii care n-au niciodată timp înfăptuiesc cel mai puțin.

Cel care dorește într-adevăr să știe ce poate făptui omul cînd vrea, să se gîndească doar la întemnițații care au scăpat sau au vrut să scape din prinsoare. Cu un singur cui au făcut la fel de mult ca și cu un berbece de spart ziduri.

Regii își închipuie adeseori că ceea ce fac generalii și amiralii lor este patriotism și zel pentru gloria regească. De multe ori însă, toată pricina unor fapte mari este o fată care citește ziarul.

Ne lăudăm încă la bătrînețe cu simțămintele pure ale tinereții, pe care de fapt nu le-am avut niciodată. Astfel, pînă și bătrînețea iartă păcatele tinereților și înfrumusețează acele timpuri, înconjurîndu-le cu o aureolă. Așa îmi povestea zilele trecute un bătrîn, că nu-și poate închipui o bucurie mai mare decît să se preumble vara de-a lungul lanurilor de grîu, dimineața la ora cinci sau și mai devreme, pe jos, cu trăsura sau călare ; așa-și făcea adesea rugăciunea cînd era tînăr, preamărind pe Creator. — Desigur, nimic nu e adevărat din toate acestea. Mergea cu trăsura ori călare de-a lungul lanurilor și se desfăta de privelișteа asta, dar desfătările lui nu ascundeau nici un fel de evlavie, căci gîndurile îi

fugeau la petreceri, ş.a.m.d. Acum înfrumuseţează faţa acelor timpuri, crezînd că a simţit atunci ceea ce ar simţi poate acum, sau cel puţin ar trebui să simtă, avînd în vedere starea sistemului său nervos, a oaselor şi muşchilor lui, astăzi. Nu este ciudat oare acest lucru ?

Vorbim mult despre progres şi dorim să se răspîndească în omenire cît mai multă lumină. Dar ce rost are, Doamne, toată lumina, dacă oamenii ori nu au ochi, ori, dacă au, îi închid cu dinadinsul ?

Există oameni atît de lipsiţi de îndrăzneala de a susţine ceva, încît nu cutează să spună că bate un vînt puternic, oricît de năprasnic l-ar simţi, dacă n-au auzit înainte că şi alţii au spus acelaşi lucru.

Oamenii nu au păreri atît de diferite despre lucrurile vieţii, pe cît de diferit vorbesc despre ele.

Părea să fie mai degrabă opera unui tîmplar decît o făptură cu adevărat omenească.

Lumea n-a îmbătrînit încă, deoarece oamenii nu ştiu încă să zboare.

Cine poate să spună pînă unde se întinde perfectibilitatea umană ? De la copilul pe care îl ţii de mînă şi se clatină, pînă la Terzi din Londra, cine poate susţine că oamenii nu vor învăţa niciodată să zboare ? Cel mai puţin putem spune cît de departe a ajuns şi poate ajunge omul într-o artă al cărei scop principal este să devină din ce în ce mai greu perceptibilă, cu cît devine mai mare.

Repet : nu omul care trăieşte în vremea noastră e cel adevărat, ci trebuie să-l căutăm în istorie.

Cît de perfectibil este omul și cît de necesară instrucțiunea, se vede din faptul că acum poți să-ți însușești în șaizeci de ani o cultură întru înfăptuirea căreia întregul neam omenesc s-a străduit cinci mii de ani. Un tînăr de optsprezece ani poate cuprinde în mintea lui înțelepciunea unor veacuri întregi. Dacă învăț principiul: forța care se manifestă într-o bucată de chihlimbar supusă frecării este aceeași cu forța care dă naștere tunetului în nori, lucru care cere foarte scurt timp, am învățat un adevăr a cărui descoperire a costat omenirea cîteva mii de ani.

Poate că tot ceea ce știm astăzi despre însușirile omenești nu reprezintă încă decît un cerc extrem de mic, în care considerații politice și religioase, nesincera ploconire în fața antichității și educația în vederea unui scop imaginar ne țin închiși. Dacă lumea ar mai exista încă o jumătate de milion de ani, atunci tot timpul cît a trecut pînă acum ar reprezenta exact atîta cît înseamnă o oră în viața unui om. Din plinul sau golul acestei ore nu poți deduce decît puțin sau nimic în ce privește însușirile viitoare ale omului, și nu poți determina rezultatele educației umane.

O ființă de specie superioară repetă toată istoria lumii, întocmai ca un ceas cu repetiție.

Mersul omenirii înspre desăvîrșire arată jalnic, dacă facem o analogie între om și celelalte viețuitoare.

Există ceva în noi de care ne putem lepăda aproape tot atît de greu ca și de bătrînul Adam, ale cărui urme stăruie în plămada noastră, ceva care ne împinge mereu spre nefiresc și spre răul, atît de apropiat de nefiresc — dar ce înseamnă asta? Răspuns: nu sîntem deprinși ca fiecare om să gîndească pe seama sa. Începem prea devreme cu cititul; chiar dacă e vorba de

scriitorii antici, cum să împiedici un copil să nu învețe numai să gîndească ceea ce gîndeau anticii — după cum spune Herder —, ci să gîndească așa cum gîndeau ei ? *Liberty and property*, iată cuvîntul de ordine. Omul scrie *absolute* totdeauna bine cînd scrie pentru sine, dar peruchierul care vrea să scrie la fel cu Gellert, ..., care imită stilul lui Winckelmann, scrie rău. De ce oare țăranul din Saxonia de nord încîntă pe cunoscătorii frumosului prin graiul lui naiv, iar tînărul teolog, care ne luminează cu glasul lui îndurerat drumul prin beznă spre Golgota și vrea să ne facă să ne cutremurăm la patimile Domnului, — nu ?

Dacă aș striga în gura mare și dacă vorbele mele ar răsuna ca trîmbița din ziua de apoi : ascultă-mă bine, ești un om la fel cu Newton sau cu oricare dregător înalt sau oricare din prelații bisericii noastre protestante, simțămintele tale, drept și cu grijă tălmăcite în cuvinte, își au și ele rostul lor în conciliul uman al adevărului și erorii. Gîndește cu îndrăzneală, ia în stăpînire locul ce ți se cuvine în lumea asta, — dacă aș striga așa, cuvintele mele ar pătrunde în mii și mii de urechi, dintre care însă puține doar ar prinde înțelesul lor limpede, făcînd să încolțească în suflet acel sîmbure care, o dată pus în lucrare în om, face nu rareori dintr-însul ceea ce numim un gînditor, iar dacă îmbrățișează întreaga lui viață exterioară, un om mare sau chiar fericit.

Poate că totul a luat naștere în mine numai dintr-o statornică obișnuință, încă din pruncie. Ce perspective ni s-ar deschide, dacă am putea despuia corpul adevărurilor noastre de ceea ce nu numai că nu le este esențial, ci se adaugă mai degrabă printr-o deasă repetare !

Un ceas care să strige la fiecare sfert de oră stăpînului său : Tu....., la fiecare jumătate : Tu ești....., la

fiecare trei sferturi : Tu eşti un..., şi cînd bate ora întreagă : Tu eşti un om !

Ascultă întotdeauna de simţămintele tale, tălmăceşte prin cuvinte întîia impresie pe care o face un lucru asupra ta. Nu fiindcă aceasta ar fi calea adevărului, ci fiindcă reprezintă glasul pur al experienţei noastre, rezultatul observaţiilor noastre celor mai profunde ; în clipa în care începem să reflectăm, cădem cu uşurinţă în silnică pălăvrăgeală.

Spiritul veacului

Pălăvrăgeală şi faptă în operele literare
Geniu original şi geniu mare —
Erudiţie pedantă şi ştiinţă raţională —
Fizionomie şi patognomie

Istoria unui secol e alcătuită din istoriile anilor luaţi fiecare în parte. Pentru a zugrăvi spiritul unui veac, nu putem înnădi spiritele celor o sută de ani ; totuşi, celui care vrea să-l cuprindă în totalitatea lui, nu-i strică să le cunoască şi pe acestea din urmă. Ele îi oferă puncte mereu noi pentru a trage prin ele liniile lui statornice.

Natura a topit marile medalii care înfăţişează pe Gellert, Hagedorn ş.a.m.d. şi pare să ni le redea sub formă de monede curente.

Nu pot niciodată să-l iau pe Liskow în mînă, fără să fiu pătruns de un tainic fior care îmi însoţeşte gîndul, de parcă Liskow te-ar înălţa în sferele eternităţii.

Winckelmann, Hagedorn și Lessing au răspîndit în rîndul criticilor germani un spirit cu totul nou : odinioară se spunea despre o gravură proastă că e proastă, pe cînd acum oamenii pun în părerile lor mai multă aprindere. Despre o damă de cupă se spune : trăsăturile feței seamănă prea mult cu ale femeilor de prin părțile noastre ; ochii nu au din ochii Junonei, pe care fabricantul de cărți de joc a vrut să-i redea, decît mărimea ; nimic din focul molcom, care l-a făcut pe Paris să stea în cumpănă, nimic din cerul răsfrînt în cuprinsul lor și care se deschide și se închide o dată cu ei. Pe cît de idealizată pare gura, pe atît de franțuzești sînt zulufii, care nu zburdă șăgalnic în jurul obrajilor bucălați, ci, înțepeniți cu multă pomadă într-un anumit fel, par să nu ia nicicum în seamă dacă ascund prea mult sau prea puțin. Nici în statura ei nu afli nimic grecesc. Descoperi cu indignare că lipsește acea zveltă arcuire a trupului, care, întorcînd într-o parte fața, pare să îmbie bustul cald și moale. Mîinile parcă ar fi rahitice și adăugate. Coloritul trădează pictorul prost, care pictează pe gips proaspăt și care, pentru a da unor părți căldură, lasă baltă restul. Pe scurt, în toată dama asta de cupă nu găsești nici urmă de geniu, căci n-a fost plăsmuită cu acea trăsătură unică ce te silește să privești pînza ca pe o ființă vie, să te înduioșezi de suspinul ei mut și — supremă trăire a omului simțitor — să verși lacrimi adevărate în fața lacrimilor cu măiestrie zugrăvite.

Lessing, Wieland, Kästner scriu cea mai bună proză germană.

Pizmuiesc foarte puțini oameni, poate pe Wieland, pe Sterne, pe Horațiu, pe Kästner și, dacă beau un strop de vin, pe domnul Gleim.

Să-şi petreacă seara sub o boltă de verdeaţă, pierdut în propriile lui simţiri, cum spune Wieland, însemna pentru el suprema desfătare, măsura splendorii şi fericirii omeneşti, egală faptelor care răzbat cu faima lor, ca un ecou, prin veacuri.

Socotiţi voi, copii răzgîiaţi de soartă, că ajunge să citeşti poezioarele închinate lui Doris, versurile cu floricele ori cu lei care sărută picioruşele amoraşilor, ca să-l înţelegi pe Gleim ? L-aţi pricepe mai bine pe acest poet de seamă, dacă v-aţi cufunda mai mult în opera lui ; nu-l pricepeţi însă, şi din pricina asta vă închipuiţi că sînteţi asemenea lui, că scrieţi şi lăsaţi să cadă în dreapta şi în stînga drăgălaşe nimicuri ca şi el ; în vorbele înzorzonate ale lui Gleim, eu văd însă licărind înţelepciunea lui, descopăr inima lui blîndă, care cu o adevărată artă ionică ştie să facă să vibreze în sufletul cititorului, ca şi în al său, simţămintele a căror flacără a aprins-o în el o copilă plină de nuri, capodoperă a cerului ; văd într-însul un înţelept care ştie să se înfrupte din plăcerile vieţii şi care adună în jurul lui prunci nevinovaţi şi gingaşi ce-i desfată privirea şi ne desfată şi pe noi ; voi însă, cu cîntecele voastre, nu sînteţi decît nişte pisoiaşi care se hîrjonesc cu un cap de sfoară sau un cocoloş de hîrtie.

Tot ce-a cîntat şi a cuvîntat Wieland e un balsam pentru inimă. Graţia lui n-are nimic din scălîmbăiala profesorului de dans, dornic de cîştig şi de laudă, ci seamănă cu sobra armonie a mişcărilor lui Mercur. Lucrările sale înfruntă cu cinste veacurile, şi în ziua cînd vor înceta să mai placă, vor spune despre oamenii acelor vremuri, fără să se înspăimînte : barbarii !

Wieland e un scriitor mare, care a privit cu îndrăzneală în sufletele oamenilor, în al său ca şi în al altora ; cînd îl crezi pradă desfătărilor sentimentale, alege cu

grijă cuvintele, nimerind ca prin instinct, dintre mii de forme, adeseori pe cea care preschimbă într-o clipă ideile în simțăminte. Seamănă întru aceasta cu Shakespeare, dar nu vreau să spun că îl imită. Pe Sterne l-a imitat poate, adică i-a urmat calea, în înțelesul în care ar fi putut s-o urmeze și un spirit mai prejos decît Wieland. El întrece pe toți cei pe care îi cunosc, prin felul în care știe să zugrăvească voluptățile senzuale, care pentru o nobilă fantezie își pierd caracterul carnal și te fac să te pierzi în nemărginirea plăcerilor spiritului, în care fiorul ce străbate simțurile piere ca un strop sorbit de undele mării. Toate bucuriile pe care le-au trăit împărații și regii lumii laolaltă nu sînt nimic pe lîngă aceste desfătări, pe care cel care se împărtășește din ele, așezîndu-le în balanță și cîntărindu-le în fața omenirii întregi, o face să se încline după voie, chiar dacă de partea cealaltă se îngrămădesc faptele a căror faimă răsună prelung prin milenii. Tonurile lui trandafirii scăldate în argint, izvorul luminii, muzica sferelor au pentru cel care le gustă într-o adîncă reculegere același preț pe care fularele lui de mătase fluturîndă, întreteserile neguroase și umbrele bogate în făgăduințe îl au în alte împrejurări, pentru alt cititor.

Popular ca și Gellert, Shakespeare și Hogarth.

Se spune despre Goethe că e un nou Shakespeare, tot așa cum cîrîiacului i se spune miriapod, deoarece nimeni nu și-a luat încă osteneala să-i numere picioarele.

Există un fel de vorbărie goală care pare cu miez, din pricina noutății expresiei și a metaforelor surprinzătoare. Klopstock și Lavater sînt în această privință maeștri. Ca glumă, treacă-meargă. La modul serios, e de neiertat.

O expresie aproape lessingiană, ce vine ideii ca turnată.

Un elev din ultima clasă de liceu, care adoră pe Goethe și scuipă pe Wieland!

E tot așa de sigur că *Götz von Berlichingen* nu va fi reprezentat în Drurylane, cum e sigur că niciodată cardinalii nu vor face un suveran în biserica Sf. Petru.

A fost la mine domnul profesor Koppe, care mi-a spus că domnul Goethe preferă societatea unui smintit original celei a unui om cu mintea întreagă. Casa de nebuni ar fi deci locul cel mai potrivit pentru dînsul.

Citesc de o mie de ori mai bucuros *O mie și una de nopți*, *Robinson Crusoe*, *Gil Blas*, *Tom Jones*, ca *Mesiada*; aș da două *Mesiade* pentru o părticică din *Robison Crusoe*. Cei mai mulți dintre scriitorii noștri sînt lipsiți, n-aș spune de geniul, ci de inteligența necesară pentru a scrie un *Robinson Crusoe*.

Pentru a avea o părere bună despre un lucru, trebuie să-l vezi numai în parte, lăsînd loc în rest presupunerilor. Pe Yorick, sentimentul său l-a învățat asta. Wieland și Goethe erau cu totul alți oameni înainte de a-și da arama pe față, unul în farse, celălalt în disertații mercuriale... De cele mai multe ori, după a zecea carte a unui autor îți faci despre el o părere mai proastă decît aveai înainte de prima; nu pentru că s-ar istovi scriind, ci fiindcă ai atunci destule puncte de reper la îndemînă spre a putea trasa linia vieții lui. Pretutindeni, rezervele cu grijă acumulate fac mai bună impresie decît risipa.

A murit de *furor Wertherinus*. Acest *furor Wertherinus*.

Cel care nu-şi foloseşte talentele ca să instruiască şi să îndrepte pe alţii este sau un om rău sau un cap grozav de mărginit. Autorul lui *Werther* e sau una sau alta.

Dacă Werther l-ar fi înţeles în adevăr pe Homer (stupidă expresie la modă) n-ar fi fost de loc atît de nerod cum îl înfăţişează Goethe. Nu mă gîndesc aici la nenorocitul a cărui istorie pare să fi prilejuit scrierea cărţii — istorie adevărată şi deci cu putinţă —, ci doar la acel *quodlibet* în care laşul şi filozoful sînt una. Moartea aduce cu sine o ruptură, laşul se împuşcă, iar filozoful e menit să trăiască mai departe. Lupta şi batjocura noastră trebuie să se îndrepte însă mai cu seamă împotriva răsunetului pe care aceşti mişei caută să-l stîrnească într-o inimă turburată. Ei nădăjduiesc să trezească milă, dar o milă pizmaşă, creatură himerică a mîndriei slugarnice, ca să spun aşa ; închipuindu-şi, din pricina prostiei şi a lipsei de experienţă ce îi caracterizează în cel mai înalt grad, că numai ei simt lucrurile pe care le încredinţează tiparului. Aşa cum gîndurile lui cuprind mai mult decît spun vorbele lui, înţeleptul se bucură de mai multe decît poate şi vrea să arate. Fiecare simţămînt văzut la microscop poate fi mărit într-o carte. Are asta vreun rost ? Ajunge dacă acele simţăminte obscure dau naştere în noi unei stări prielnice, întărindu-ne sufleteşte : restul poate fi lăsat pe seama leneşilor. Mîna mea aşezată în somn pe o cută a perdelei de mătase îmi dă o senzaţie ce poate creşte şi se poate dezvolta într-un vis, pentru a cărui descriere ar fi nevoie de o carte întreagă.

Cea mai frumoasă parte din *Werther* este aceea în care autorul îl face pe laşul său erou să se împuşte...

Mesiada lui Klopstock poate să pară o lectură grea, cred eu, numai dacă ne străduim să aflăm în ea ceea

ce i-au atribuit țipetele isterice ale gazetarilor și ale barzilor. Am impresia că poemul nu este prea greu, ci prea ușor, sau, mai bine spus, nu prea adînc, ci prea plat.

Să aștemi în pripă pagină după pagină sau să-ți scoți toată înțelepciunea din dicționare, iată ceva ce nu se potrivește cu lucrările serioase și nu va găsi îngăduință în ochii cunoscătorului; dar constituie adevăratul condiment pentru scrierile umoristice, al căror principiu de bază este că trebuie să vorbești întotdeauna așa, ca și cum ai ști de o sută de ori mai mult decît spui, sau să arunci anumite cugetări cu un ifos, de parcă ai avea încă alte o sută de același soi la îndemînă. Să nu scrii cărți întregi, cînd poți să spui totul într-o pagină, sau capitole întregi, cînd un singur cuvînt exprimă totul.

Am cunoscut în vremea universității și după aceea admiratori înflăcărați ai lui Haller și cîțiva ai lui Klopstock. Cei ai lui Haller, mă gîndesc aici doar la poet, erau de obicei oameni de spirit și de idei, care luau în serios știința din care trăiau. În ceea ce privește însă pe admiratorii lui Klopstock, lucrurile stau chiar de-a-ndoaselea. Cei mai mulți erau niște nătărăi nesuferiți care arătau scîrbă față de științele cu care de fapt se îndeletniceau. *Almanahul muzelor* alcătuia lectura lor de bază. Dacă erau juriști, nu învățau nimic; dacă erau teologi, începeau de timpuriu să predice, și aceștia ieșeau încă cel mai bine. Medicinești care să fi fost cu adevărat entuziasmați de Klopstock n-am cunoscut. Nu știu ca vreun admirator declarat al lui Haller, cititor pasionat al poeziilor sale, să fi scris ceva foarte prost după aceea; în schimb e lucru cunoscut că printre cei mai zeloși admiratori ai lui Klopstock se găsesc cîțiva din cei mai mari zevzeci pe care i-a produs națiia noastră. Faptul în sine e adevărat, însă n-aș putea să-l explic.

Dumnezeule ! Kotzebue, un om de seamă ? Un jalnic mâzgălitor de drame, care ar fi luat în rîs de un public mai subțire decît spectatorii noștri de teatru obișnuiți... O, Lessing, Lessing, vino să vezi pe mizerabilul de Kotzebue (nu merită să i se spună decît mizerabil) și judecă-l.

În tot ce am citit pînă acum, n-am întîlnit încă un scriitor ca Jean Paul. O asemenea împletire de spirit, fantezie și sentiment înseamnă în literatură cam ceea ce înseamnă marea conjuncțiune acolo sus, pe orbita planetară. Un mai prodigios creator de comparații nici nu cunosc. S-ar părea că orice lucru din împărăția naturii sau din lumea fizică se însoțește pentru el îndată cu ceea ce e mai pur în lumea moralei, filozofiei sau religiei și, unindu-se astfel prin iubire, ar căpăta o nouă strălucire... Iată poate singurul cusur al acestui admirabil scriitor : nu știe să se folosească întotdeauna cu gust de avuția lui. O imagine alungă pe alta și o floare înăbușă pe cealaltă. Din pricina asta mi-e cu neputință, ca să fiu sincer, să citesc mult deodată dintr-însul.

Jean Paul e totuși uneori ilizibil, și riscă să devină cu totul ilizibil, dacă talentul lui nu va înceta să fiarbă. Presărînd peste tot piper de Cayenne, o să i se întîmple ca, vrînd să dea gust bun fripturii reci, s-o mănînce cu plumb topit sau cu jăratic. Dacă va relua lucrul de la început, va ajunge un scriitor mare.

Pentru marile genii, o clipă are adesea însemnătatea unor ore întregi pentru ceilalți muritori. O persoană nu prea dotată a luat vreme de un ceas întreg drept veritabilă o stampă imitată cu peniță, pe cînd alții au observat înșelăciunea din prima clipă.

Un om genial începe, dintr-o înclinație specială, să ducă la îndeplinire cu foarte mare pricepere o anumită

lucrare ; deoarece treaba a fost grea, e admirat ; pe alții îi supără. Încep discuții asupra utilității acelei lucrări. Așa se nasc științele.

Geniul manifestă nu rareori idei greșite în public, nu numai asupra unor lucruri care nu țin de domeniul său, dar uneori chiar și asupra chestiunilor din specialitatea sa, cînd e vorba de lucruri la care a meditat îndelung sau în care se bazează pe o informație foarte bogată. Cînd e singur, arată interes pentru lucrurile mărunte, ceea ce pare să fie una din principalele trăsături caracteristice spiritelor mari, căci nu se lasă tîrît de gîndirea comună, ci privește toate faptele în individualitatea lor, neîngăduind ca, așa cum se întîmplă de obicei cu omul slab, să dispară toate la fel de neobservate în *genus summus*-ul lucrurilor zilnice. Astfel, nu există om mai nefolositor pe lume, mai cu seamă în lumea savantă, ca evlaviosul care îmbrățișează toate lucrurile numai în *genus summus*-ul celor pămîntești și trecătoare, sau, pentru a traduce sentimentele lui în cuvintele noastre, al celor netrebnice, socotind că nu sînt demne de a fi cercetate. Filozoful trebuie să imite puțin în această privință pe creatorul său și să vadă, măcar în anumite limite, numai *individua*. Acest mod de a privi lucrurile constituie o caracteristică de seamă a geniului, fără ca totuși interesul său să se întindă peste tot, căci asta ar însemna să se substituie lui Dumnezeu. În felul acesta, geniul ajunge la o anumită cunoaștere a lucrurilor din jurul său, care, departe de a fi totdeauna sistematică, e suficientă însă pentru a distinge adevărul de eroare, chiar dacă nu în chip desăvîrșit, dar făcînd cel puțin prima delimitare, în linii mari.

Există azi o mulțime de oameni așa-ziși subțiri (nu spirite mari) a căror personalitate nu vine din structura spiritului lor, nu constituie adică un dat originar, căci la cei mai mulți subțirimea este o slăbiciune, o hipocon-

drie, o sensibilitate bolnăvicioasă. Un învățat de genul ăsta e mai înclinat decît ceilalți oameni să facă observații subtile, aducînd însă rareori o contribuție adevărată în sfera științelor ; încredințat că ar putea înfăptui multe dacă ar vrea, nu vrea însă niciodată. Oamenii aceștia se schimbă ușor după împrejurări ; cînd citesc numai lucruri bune, scriu destul de bine ; se țin mereu însă departe de echilibrul desăvîrșit al anticilor, al căror geniu seamănă cu maturitatea strălucitoare și densă a unui fruct, și nu cu cea veștedă, viermănoasă, chiar dacă îmbrăcată cu culori mai vii, a unora dintre cei noi.

Sînt unii care își închipuie că pentru a fi un spirit ales trebuie să trăiești în neorînduială, îngrășînd oarecum geniul cu obiceiuri stricate.

Nu știu, dar omul avea într-adevăr o înfățișare ce s-ar putea numi întoarcerea în sine însuși a ochiului spiritului și care e întotdeauna un semn al geniului.

Că geniul e un soi de boală, a fost atît de bine demonstrat de domnul Unzer în *Medicul* său, încît te apucă groaza la gîndul că ai putea să suferi de această oribilă boală de nervi ; cea mai vrednică de pizmuit națiune de sub soare, numesc prin asta pe englezi, a observat de asemenea acest lucru ; căci unul din cei mai vestiți naturaliști ai ei, marele Hill, a născocit un ceai care îți golește capul de orice gînd, dovadă sigură că socotea gîndirea drept o slăbiciune. Tocmai din pricina asta sîntem noi nemții batjocura galului sprințar la minte și a armoniosului italian. Răul gîndirii se înrădăcinează tot mai mult în Germania ; toată lumea vrea azi la noi să gîndească, răul întinzîndu-se chiar asupra amvonului și asupra lumii meseriașilor. Văd ca prin vis cum într-o bună zi — o, ce rușine ! — patria mea, purtată pe aripile gîndului, va începe să creadă că,

în rangurile națiilor de pe pămînt, a sa n-ar putea nicicum să urce cu o treaptă mai sus prin frumusețea cîtorva versuri.

Geniile engleze anticipează moda, cele germane merg în urma ei.

Mi-am pus adeseori întrebarea: prin ce se deosebește geniul de gloată? Iată cîteva observații. Oamenii obișnuiți se iau întotdeauna după părerile și după moda care domină, socotind starea în care se află la un moment dat ca singura cu putință, și se poartă cu cea mai mare îngăduință față de orice. Habar n-au că toate, de la forma mobilelor pînă sus, la cea mai subtilă ipoteză, au fost hotărîte în marele conciliu uman, printre membrii căruia se numără și ei. Unul poartă pantofi cu talpă subțire, chiar dacă pietrele ascuțite îi rănesc piciorul, împinge, ca să fie la modă, cataramele pantofilor pînă la degetele picioarelor, chiar dacă pantoful îi cade apoi din picior, fără a se gîndi că forma pantofului atîrnă tot atît de mult de el ca și de nebunul care a purtat primul o talpă subțire pe un caldarîm mizerabil. Geniul se întreabă cu orice prilej: nu e greșit oare lucrul ăsta? Și nu-și dă niciodată părerea înainte de a chibzui. Am cunoscut un om foarte talentat, al cărui întreg sistem de opinii, ca și mobilele sale, se distingea printr-o rînduială și un simț al utilității deosebite; nu îngăduia în casa lui nici un obiect, a cărui utilitate nu i se impunea în mod limpede. Nu cumpăra, Doamne ferește, ceva, numai pentru a imita pe alții. Își spunea întotdeauna: s-a hotărît fără mine să fie așa, poate s-ar fi ajuns la altă hotărîre dacă aș fi fost și eu de față. Să purtăm recunoștință acestor oameni, fiindcă scutură măcar cîteodată lucrurile de praf, într-o lume prea tînără încă pentru așa ceva. Căci n-avem încă dreptul să devenim chinezi. Dacă națiunile ar fi cu desăvîrșire despărțite una de alta, poate că toate ar

fi ajuns la neclintirea chinezească, chiar dacă pe osebite trepte ale perfecţiunii.

E un tînăr plin de speranţe, un geniu în floare — iată vorbe pe care le auzi acum peste tot. Am întîlnit o dată zece astfel de tineri promiţători în răstimp de un sfert de an, cinci din ei mi-au fost prezentaţi, iar la ceilalţi cinci le-am fost eu prezentat. Sînt încredinţat că din nici unul din ei n-o să se aleagă nimic. Seaca pălăvrăgeală i-a uscat pe toţi, după cîte am băgat de seamă.

Există un anumit gen de absurditate meşteşugită, pe care semidoctul o ia drept adîncă înţelepciune, chiar drept o urzeală a geniului, silnice izbucniri ale unui entuziasm nemotivat, febrilă căutare a originalităţii fără simţirea cuvenită, şi în care criticul din Frankfurt sau elevul de liceu din ultima clasă, de pretutindeni, adulmecă o inspiraţie shakespeariană, aude foşnetul cedrilor Libanului, paşii tunători ai îngerului răzbunării şi răsunetul trîmbiţei din ziua de apoi. — Dar nu e nimic din toate astea. Cinci contra unu, că omul care a scris aceste lucruri e un prost ce vrea să pară mai mult decît este, şi o dată cu asta s-a dus şi faima lui prin veacuri, de parcă sufletul său nici n-ar fi văzut vreodată lumina zilei, sau mintea lui n-ar fi gîndit niciodată principiul contradicţiei.

Deoarece înfăptuim atît de puţin prin puterea gîndirii şi în schimb totul prin geniu, se pare că cerul şi-a rezervat de-a dreptul pentru sine *marea invenţie*.

Dacă un tînăr care simte într-însul imboldul de a fi original scrie o romanţă sau o baladă sau ceva asemănător, încît oamenilor cu scaun la cap li se rupe inima de mila bietului geniu, este oare asta un motiv să faci din toată povestea o peltea, să dai cu cotul, să şopteşti la

ureche, să tragi cu ochiul și să faci cu glas tare pe misteriosul, de parcă papa de la Roma ar fi născut doi gemeni? Dacă cineva scrie prost, ei bine, lăsați-l să scrie. Să te transformi într-un bou nu înseamnă încă să-ți iei viața.

Lumea nu vrea să priceapă, cum pot exista oameni care iau în derîdere urzeala minților geniale, plăsmuirile celor care, umblînd cu capul aprins prin nori, nasc idei geniale, — ba cum poate fi cineva atît de barbar, încît să pună mai mult preț pe o fărîmă de lucru real decît pe întregi capitole de vorbe meșteșugite.

Jalba nebunilor

Mylords,

Noi, mai jos subscrișii, cu ajutorul și sfatul barzilor și druizilor care se află în mijlocul nostru, am socotit că ni se cuvine o bibliotecă în stare să satisfacă scopul pe care îl urmărim, și care să fie alcătuită pe potriva capetelor noastre, sau dimpotrivă. Se găsesc printre noi figuri originale și chiar un geniu de mărimea întîia. Aici, în sînul nemuririi, dincolo, în sînul nemuririi, dincolo, dincolo, iată încă un punct alb, care descrește și se face tot mai cenușiu, tot mai ascuțit — ho, ho, s-a dus, nu mai este. O, dacă ar fi pe lume cuvinte, cartea care să conțină cuvîntul, cuvîntul care să conțină cartea, dar geniul și nemțeasca voastră, gramatica voastră, priviți, priviți. Colossus se scaldă într-un degetar, un mare și clocotitor potop de gînduri crește și crește și iar crește în mine, la început ca foșnetul pădurii de stejar în urechea călătorului care, la miez de noapte, ascultă înfricoșat, apoi clocotește mai clar, gîfîie mai clar, ca oceanul vijelios în imensități, și apoi, ascultă, aproape ca un regiment care strănută. E bine acum, Shakespeare, așa, așa. E bine acum. Dar, stimați domni, cu toții am fost o dată copii, și veți putea redeveni și voi, în ziua cînd tarele va fi moale și moalele tare. Nu colecționați,

nu citiți ? Bine, noi, cei din casa asta, nu sîntem întotdeauna copii, de douăzeci de ori pe zi. Vai ! Vai ! ce oribil, clipele luminoase sînt cele mai groaznice, ne compătimiți fără motiv. Cerul pedepsește pe cei întregi la minte coborînd în ei sminteala, și pe smintiți cu scurte vizite ale rațiunii lor necredincioase. Dar ce ! Dar ce ! Dar ce !

I-o d'dui, nu vru s-o-nful'ce. Vezi geniul ? cum hierbe-n nori ? Dacă-l vezi ? De nu, n-ai nas, ca să-l miroși ?

Scriitorii antici sînt vrednici să fie citiți — chiar dacă n-ar avea alt merit — și pentru faptul că ne fac cunoscute din cînd în cînd gîndurile și simțămintele poporului de rînd, care altfel s-ar fi pierdut în noaptea uitării ; geniile noastre nu au nici măcar acest merit. Căci cîntecul nostru popular e bogat adeseori în mituri pe care nimeni nu le cunoaște în tîrg, decît nebunul care l-a plăsmuit.

La cei mai mulți din tinerii pe care i-am cunoscut, ideea și cuvîntul geniu se leagă de o altă idee, care aș jura că se naște în creier într-un loc situat aproape de ureche ; e ca avîntul vijelios și spintecător, pe aripi de vultur, către soare ; iată de ce tinerii aceștia nici nu pot rosti cuvîntul geniu, fără să se ridice în vîrful picioarelor sau să-și înalțe ochii spre cer, dacă șed. Dacă nu mă înșel prea tare, totul vine din faptul că ei nu-și pot închipui geniul umblînd pe drumuri bătătorite, ci făcîndu-și loc prin mărăcinișuri, călcînd ogoare, stîrnind praf, împroșcînd și stropind, ca să găsească ceva. Din pricina asta cultivă un stil abrupt, propoziții și idei frînte, cuvinte cît mai noi. Nu tăgăduiesc geniului poetic o asemenea imagine, dar filozoful nu are dreptul să și-o ia ca model. Un lucru e sigur, nicăieri nu se vorbește atît de mult despre geniu ca la noi de șase-opt

ani încoace, și niciodată geniile n-au fost în Germania mai rare.

V-aș spune cu plăcere și lămurit că vă înțeleg, dar atunci nu m-ați înțelege voi pe mine, capete nătînge! Între o definiție limpede și rece a geniului și un torent de foc e tot atîta legătură ca și între o povață folositoare și o palmă. Piscurile înviforate, vuietul geniului în tării, foșnetul pădurii de stejari, toate astea au fost legate cîndva, în tinerețe, de furtuna ce sticlește în zare, de surpările de ape ale oceanului, ce vîntură flotele ca paiele, de privelișteа morții apropiate; acum, definiția le deșteaptă din nou la viață, iar templul gloriei și-a deschis porțile. Ce se va mai întîmpla apoi? Presimt explicația, și dacă n-aș avea geniu, cum aș putea-o presimți?

Ar merita o deosebită răsplată omul care ar putea învăța veacul nostru să aibă același respect față de cercetarea liniștită și profundă și comparația exactă, pe care îl are acum față de geniul ce-și clădește cuibul pe piscuri, la răscrucea vînturilor, departe de huma existenței lui, clocotind în înalturi, pregătindu-se parcă să dea lumii ceva, dar rămînînd sterp de-a pururi.

Izbutește uneori și cîte un critic tînăr să fie socotit geniu, dacă se pricepe să zmîngălească pe hîrtie mai bine ca tovarășii lui de breaslă dorurile inimii, însă publicul se sinchisește tot atît de puțin de asta, ca și autoritățile de stat de regele pe care elevii îl aleg dintre ei, îl încoronează și îl păruiesc într-o zi, din joacă.

A scrie cu simțire înseamnă pentru unii a vorbi despre duioșie, prietenie, dragostea aproapelui. Nătîngilor, le-aș spune eu, asta nu e decît o biată creangă din coroana cea mare a copacului! Zugrăviți omul în general, bărbatul cu suflet gingaș, filfizonul tandru, nebunul și

pungaşul, ţăranul şi soldatul, vizitiul, pe fiecare din ei cu chipul său adevărat — asta înseamnă a scrie cu simţire. Nu de ceea ce scrieţi mi s-a făcut lehamite, ci de veşnicul vostru scîrţîit pe aceeaşi coardă. Omul mai are şi altceva decît testicole !

Nu tăgăduiesc, neîncrederea faţă de gustul epocii a ajuns la mine atît de departe, încît merit să fiu mustrat. Să vezi cum zilnic oamenii dau numele de geniu unuia şi altuia, ca şi cîrîiacului cel de miriapod, nu din pricină că ar avea atîtea picioare, ci fiindcă cei mai mulţi nu-şi iau osteneala să numere nici pînă la patruzeci, m-a făcut să nu mai cred în nimic înainte de a cerceta.

Citim azi atîtea scrieri închinate geniului, încît fiecare crede despre sine că e un geniu. Vai de omul care şi-a băgat asta în cap încă din tinereţe !

Răsar azi în jurul nostru atîtea genii, încît trebuie să te simţi fericit dacă cerul îţi dăruieşte şi un copil care să nu fie.

Imbecili foarte subtili, care cu risipă de cunoştinţe şi maşinării savante nu sînt în stare să spargă o alună.

Dacă sînt jurişti, reduc la amănunte atît de subtile întregul, încît îl pierd din vedere şi îi dau într-una cu jurisprudenţa pozitivă, deoarece sînt prea leneşi pentru cea negativă.

Teologul nu mai pridideşte cu literatura arabă, care nu-i este de nici un folos. Discernămîntul şi cunoaşterea de oameni i-ar prinde mai bine.

Cînd e medic, explică în loc să observe.

Ca matematician, discută despre dilatarea metalelor şi a hîrtiei, atunci cînd nu ştim cum să facem încă să nu ni se mai umfle picioarele. Pe scurt, bat apa-n piuă şi taie firu-n patru, împart vorbe în loc de idei, se în-

trec în spirite, în loc să se întreacă în bun-simţ : iată criteriul minţilor deşarte în toate stările sociale.

Spunem despre oameni că sînt turbaţi, atunci cînd noţiunile lor se rînduiesc între ele într-un fel ce nu se potriveşte cu rînduiala faptelor în lumea noastră normală ; din pricina asta, cercetarea atentă a naturii sau chiar şi matematica sînt fără îndoială mijlocul cel mai sigur împotriva turbării ; natura este, ca să zic aşa, firul după care se călăuzesc gîndurile noastre, spre a nu rătăci.

Şi juriştii au o *Biblie* a lor, pe care o numesc *Corpus Juris*, care e însă totdeauna în limba latină, şi se vede că doctorul Luther n-a avut vreme să o tălmăcească în germană, iar evreii în ebraică, deoarece e de cîteva ori mai groasă ca *Biblia* nemţească şi tipărită atît de mărunt, mai ales notele, încît aproape că n-o poţi citi fără ochelari. Nu e legată în negru, ci în alb, cu colţuri de aramă, uneori şi piele de porc, din pricină că juriştii o mută dintr-un loc într-altul. Cele mai bune ediţii sînt cele cu mîinile împreunate pe titlu (nu ştiu precis ce anume vrea să însemne asta, mi se pare însă că reprezintă Justiţia care urmează să fie mînuită sau rugîndu-se, căci pentru a înfăţişa Justiţia întreagă, locul era prea mic) şi cea în care Carol al V-lea (l-am văzut) apare îmbrăcat aproape ca şi prorectorul ; de unde vine asta, înţeleg de minune, căci împăratul este cel mai mare om după bunul Dumnezeu, şi se cade să stea la începutul unei *Biblii*.

Du-te la matematică, deoarece acolo nu trebuie să te temi că un indiferentism primejdios ar putea să-ţi slăbească hotărîrile printr-o eroare.

Anatomia este poate ştiinţa unde s-au făcut cele mai puţine descoperiri din întîmplare, unde raţiunea ome-

nească apare în toată măreția ei și unde omul poate să-și dea cel mai bine seama cît de mic este.

Geniile deschid drumuri noi, iar spiritele alese le nivelează și le înfrumusețează. N-ar strica o îmbunătățire a drumurilor în științe, spre a putea ajunge cu atît mai ușor de la una la alta.

Omul care crede că un compendiu este o carte, sau că a înregistra fapte înseamnă a scrie istorie.

Care să fie pricina că avem așa de puțini istoriografi buni, oameni pe care națiia întreagă să-i îndrăgească și pe care să-i găsești pe toate mesele? Avem istorici minuțioși, lucru desigur necesar, dar care nu reprezintă încă totul. Oamenii se interesează de ceva numai dacă îi mînă un interes lăturalnic, ca de pildă să treacă bine un examen, sau să nu pară neștiutori în societate, sau să le poată fi de folos în sprijinul unor argumente. Întrecem măsura și în ce privește istoria, așa cum facem cu toate științele; în felul în care concep majoritatea istoriografilor noștri istoria, locul lor este, dacă lăsăm la o parte mulțimea de date și fapte care sfîrșesc prin a te plictisi, în lexicoane. Căci ei înțeleg greșit ideea de amănunt. Marile evenimente trebuie prezentate desigur în amănunt, nu însă și războaiele.

Să lăsăm visurile metafizice în grija celor care nu sînt în stare de ceva mai bun. Fără a ieși din ocolul filozofiei *beattice*, putem face multe lucruri bune și folositoare, ba chiar mai multe decît rătăcind în subtilități mărunte. Filozofia lui Beatty e pentru oameni, cealaltă pentru profesori.

Sînt încredințat că, dacă Dumnezeu ar crea vreodată un om așa cum și-l imaginează magistrii și profesorii,

el ar trebui să fie dus încă din prima zi la casa de nebuni.

Studiul filozofiei naturii a atins acum o adevărată furie în Germania. Bineînțeles, tot e mai bine așa decît cu ploaia de ode răsuflate închinate libertății sau cu bruma de idei ale așa-zișilor noștri mari poeți, amestecate cu silnic entuziasm în rînduri de cîte trei și șase policari. Dar cu toate că în fața lui Dumnezeu un om nu înseamnă mai mult ca o biată gînganie, pentru mănunchiul nostru de nervi, lucrurile nu stau la fel. O, Doamne, cîte are omul de rînduit pînă să ajungă la păsări și fluturi! Învață mai întîi să-ți cunoști trupul pe care ți l-a dat natura și ceea ce se poate afla despre suflet; deprinde-te cu truda și învață să birui bunul plac din tine; învață rațiunea să se îndoiască și inima să înseteze după pace. Învață să cunoști pe oameni și învîrtoșează-ți firea, ca de pe buzele tale să nu se desprindă decît adevărul, spre binele aproapelui tău. Ascute-ți mintea prin studiul geometriei practice, dacă altceva nu găsești. Dar ferește-te de nomenclatura viermilor, unde cunoștințele superficiale nu ajută la nimic și cele amănunțite duc la infinit. Dacă rostul tău nu este să pescuiești perle în ținuturi depărtate, rămîi locului și lucrează-ți ogorul, care are nevoie de toată hărnicia ta. Nu e oare istoria artelor mai de trebuință și mai de folos? Aș vrea mai degrabă să cunosc istoria meseriilor și a artelor, decît să știu tot ce știe Linné, tot ce a știut și apoi iarăși a uitat că a știut și că a scris cîndva. Dar e dat neamțului să maimuțărească pe oricare străin cu faimă, care n-a putut face altceva decît ceea ce a făcut, care a primit porunca limpede a naturii să devină mare în domeniul specialității lui și nu într-altul, repet, e dat neamțului să-l maimuțărească nu numai fără porunca naturii, ci chiar împotriva cerințelor ei.

Nimic mai de dorit, decît ca Germania să aibă istoriografi buni. Căci numai lor le stă în putinţă să atragă luarea-aminte a străinilor asupra noastră. Dar să nu umble cu măsluieli sau să lase ca truda lor să se vadă prea tare în scrierile pe care ni le înfăţişează. Să aibă apoi destulă uitare de sine spre a reda în cîteva cuvinte rezultatul unor cercetări de luni de zile, ca abia unul dintr-o mie să le ştie preţul ; ceea ce se va întîmpla fără îndoială, chiar dacă nu acum, dar poate totuşi peste o mie de ani. Să arunce mereu cîte o privire asupra istoriei omului, a spiritului legilor, în mod nepărtinitor, şi tocmai din pricina asta nu cu expresii la modă, şi cu atît mai puţin cu vorbe de duh ; lucrarea astfel rotunjită poate nădăjdui să ajungă în întregime în mîinile urmaşilor, dacă şi restul este bun ; iată de ce aş sfătui pe istorici ca cel puţin în consideraţiile lor să păcătuiască mai degrabă prin conciziune ; căci dacă urmaşii sînt mai înţelepţi decît înaintaşii lor, asta înseamnă că mintea lor stăpîneşte de la sine, după cum spune Sterne, cunoştinţele strînse în mai mult de jumătate din cărţile scrise înainte de ei. Şi e de aşteptat, prin urmare, ca şi restul să-l citească mai repede. Dar aş vrea să ştiu în ce măsură sînt acum nemţii în stare de aşa ceva. Pun această întrebare cu oarecare teamă. Dintre toţi, profesorul — în adevăratul înţeles al cuvîntului — sau mai degrabă şoarecele de bibliotecă este cel mai puţin făcut să devină mare istoriograf. El poate fi de mare ajutor prin lucrările lui preliminare, poate scrie întregi disertaţii, ca pe baza lor istoriograful să rostească apoi un cuvînt, îşi are deci nu mica lui contribuţie. Este sigur totuşi că în cele din urmă aceste lucrări greoaie se vor pierde cu totul în patru pînă la cinci sute sau după mii de ani, cînd posteritatea va citi, de bună seamă, numai cartea celui care expune pe scurt evenimentele, concis şi cu virila seriozitate care e chezăşia cercetărilor cu adevărat importante, asemenea cu figura calmă şi cu portul simplu

și curat, potrivit unui caracter bărbătesc, — strecurînd, fără a face predici, observații din care s-ar putea alcătui predici. Repet, șoarecele de bibliotecă nu e omul chemat pentru aceasta, deoarece este aproape cu neputință ca, fără legături cu lumea și cu oamenii din toate straturile sociale, ce te întrec în experiență, să dobîndești acel sentiment care te învață să judeci faptele aproape fără a te gîndi, sau cel puțin să-ți îndrepți cercetarea spre locul potrivit, sau să urmărești firul lucrurilor în direcția potrivită. Cărțile ar înlocui în întregime această lipsă, dacă ar fi scrise de cunoscători ai sufletului omenesc ; dar chiar și omul cu experiență se poartă în viața de toate zilele după cum îl învață ea, o proclamă la masă și la plimbare, însă nu se grăbește să o folosească în cartea ce o scrie ; nu pentru că o socotește *arcana* — Doamne ferește ! —, ci pentru că e încredințat că n-are ce căuta într-o carte. De obicei, oamenii inteligenți își silnicesc astăzi spiritul, cînd scriu cărți, într-o formă impusă de o anumită idee ce și-au făcut-o despre stil, tot așa cum își alcătuiesc o anumită figură în clipa în care se dedau pietății. Să locuiești mai mult timp într-un oraș comercial, nu departe de Curte, sau, și mai bine, în oarecare legătură cu Curtea, să dai atenție faptelor și legăturilor dintre ele, să citești pe Tacit, Robertson și alți cîțiva autori, să te îndeletnicești cu filozofia, științele naturii și matematica, să nu pierzi nimic din ceea ce se vorbește cînd te afli în lume, — iată tot atîtea împrejurări ce pot contribui mult la formarea omului rațional, și mai ales a istoriografului, care va învăța astfel să se ferească atît de subtilitatea iudaică, sau ceea ce se cheamă șiretenie, cît și de stupiditatea care e opusul ei.

Matematica își datorează marile progrese făcute în domeniul său doar neatîrnării față de tot ceea ce nu este pur mărime. Căci tot ce nu e mărime este cu desăvîrșire străin de ea. Deoarece nu se ocupă așadar decît

de mărimi şi nu are nevoie de ajutor străin, fiind exclusiv desfăşurare a legilor spiritului omenesc, matematica nu este numai cea mai sigură şi mai autentică din toate ştiinţele umane, ci de bună seamă şi cea mai uşoară. Tot ceea ce serveşte dezvoltării ei se cuprinde în întregime în om. Natura a prevăzut în această privinţă fiecare fiinţă inteligentă cu o aparatură completă, pe care o primim ca zestre. Tocmai prin asta devine matematica cea mai uşoară dintre ştiinţe, căci în nici una din celelalte nu putem nici măcar spera să ajungem atît de departe.

Teologii vor să facă din *Biblie* cu de-a sila o carte în care nu există raţiune omenească.

Teozofia, astrologia şi o anumită meteorologie au ca trăsătură comună nu numai faptul că atît în studiul cît şi în practica lor ne îndreptăm ochii către cer, ci şi faptul că admiratorii lor vor totdeauna să vadă mai mult decît alţii.

Există aşa-zişi matematicieni care ar vrea la fel de bucuros să fie socotiţi soli ai înţelepciunii ca şi unii teologi trimişi ai lui Dumnezeu, şi înşală tot aşa poporul cu palavrele lor algebrice, ca şi aceştia cu păsăreasca lor, căreia îi adaugă epitetul de biblică.

Deoarece papa ca putere politică a căzut, iar ca putere spirituală nu mai are mult, se ridică întrebarea dacă n-ar trebui să se aleagă unul doctoricesc. Îmi închipui un fel de Dalai Lama doctoricesc, în stare să vindece bolile prin simplă atingere şi prin transmiterea produselor şi excreţiilor lui. Cred că un asemenea om ar putea într-adevăr vindeca bolile prin simplul: „eu sînt Domnul, doctorul vostru".

Vîrsta înaintată a unor matematicieni (Fontenelle, Euler, Leibniz) s-ar putea datora contemplației, elementului subiectiv în corpuri, deoarece aceasta înseamnă de fapt repetiție. Iată cum ar putea contribui matematica la prelungirea vieții.

Au oare rost instalațiile uriașe și costisitoare care se fac acum în diferite locuri pentru astronomie ? Nu s-au făcut oare îndeajuns pînă acum pentru această știință prin instalațiile englezilor, francezilor, ale cîtorva state italiene ș.a.m.d. ? Ar trebui barem să se încerce alte căi. N-ar fi bine să se instaleze observatoare pe înălțimile cele mai mari, pe Mont Blanc sau pe Monte Rosa ori în alte părți ale pămîntului, ca să vedem dacă în aceste locuri gravitatea nu acționează altfel, sau dacă nu se ivesc fenomene noi ? S-a procedat oare cel puțin înțelept, făcîndu-se toate aceste instalații, atunci cînd alte științe nu s-au ridicat încă din țărînă ?

A da ajutor matematicii, iată năzuința fizicianului.

Se cuvine să reflectăm îndelung asupra întrebării, dacă orice aplicare a matematicii în fizică trebuie să fie făcută în sensul că ceea ce se afirmă despre corpul matematic este valabil și pentru cel fizic. Reprezentările matematicianului, de pildă, asupra refracției, asupra efectului greutății, sînt pure reprezentări, care în natură nu se petrec desigur așa cum i se par lui. Și la fel peste tot. Îndepărtîndu-se de fizician încă de la noțiunea de corp, ce drept mai are matematicianul să se îndărătnicească a pretinde concordanță ? Toate nu sînt decît ipoteze ale lui.

Matematica este o știință cu adevărat minunată, dar matematicienii nu fac adeseori nici două parale. Cu matematica se întîmplă aproape la fel ca și cu teologia. După cum învățăceii acestuia din urmă, mai ales dacă

sînt într-o slujbă, au pretenţia la un anume credit de sfinţenie, din pricina legăturii lor cu Dumnezeu, deşi mulţi dintre ei nu sînt decît nişte netrebnici, — nu altminteri, aşa-zisul matematician pretinde adesea să fie socotit drept un gînditor profund, deşi există în tagma lui nătărăi de frunte care nu sînt în stare de nici o operaţie ce presupune gîndire şi nu se poate face de-a dreptul prin acea facilă combinaţie de semne, care e mai degrabă opera rutinei decît a gîndirii.

Dacă luna e locuită sau nu, iată o chestiune pe care astronomul o cunoaşte cam cu aceeaşi siguranţă cu care ştie cine a fost tatăl său, dar nu cu aceea cu care ştie cine a fost mama lui.

Dacă teologia noastră continuă să se transforme treptat în teonomie, aşa cum astrologia s-a transformat în astronomie, se ridică întrebarea, dacă n-ar fi mai bine să numim *Noul Testament*, Testamentul mijlociu.

Înainte de toate, ceva împotriva modului în care e tratată astăzi astronomia. Într-adevăr, lucrurile au ajuns prea departe. Vă întreb, dacă este atît de important că poziţia unui punct a fost stabilită cu o greşeală de o jumătate de milă ? O, Doamne, Dumnezeule ! Cu cîte grade greşesc oare administraţiile statelor noastre ? Şi cîte lucruri aşteaptă încă să fie îndreptate în oraşele a căror poziţie geografică a fost îndreptată ? Cheltuieli pentru *Observatoria*. Ce rezultate n-ar fi dat o şcoală ridicată cu aceleaşi cheltuieli !

Cred că ar trebui să ne gîndim nu atît la o poliţie ştiinţifică, cît la o poliţie a ştiinţelor. Cu astronomia e prea de tot. Ar trebui ca lucrurile să se oprească aici. Meteorologia ar trebui legată de astronomie, de asemenea, geografia şi nautica.

Azi, mințile cele mai alese de la noi se dedau cu totul cercetării învățăturilor lui Aristotel, disputa dintre spirite ajungînd o jalnică sfadă între filozofie și gramatică. Ce înseamnă asta? Într-adevăr, ne batem joc de natura omenească, dacă ne închipuim că pentru a gîndi un lucru trebuie neapărat să știm cum l-au gîndit alții. Ca mijloc ajutător, mai merge. De ce nu studiază însă oamenii mai multă fizică și matematică, încercînd să-l caute pe Aristotel mai bine în ei înșiși? Am fi ajuns cu mult mai departe dacă, în loc de a cerceta ce au predat anticii, care aveau mult mai puține mijloace decît noi, am căuta mai degrabă să ne învoim asupra ceea ce ar fi trebuit ei să predea. Există astăzi, îndeosebi în Germania, o mulțime de oameni (nu sînt atît capete luminate, cît fudule de lumina lor) care fac comerț cu ideile altora și care își închipuie că și-au cîștigat mari merite descoperind că o învățătură socotită nouă e de fapt veche de cînd lumea. *Tant mieux*. Cu atît e mai adevărată.

Fețele oamenilor sînt adeseori așa de urîte, încît desteaptă scîrbă în cei care le privesc. Din ce cauză? Se vede că deosebirile de fire n-au putut fi realizate altfel; e vorba probabil de trăsături sufletești, cu a căror descifrare ar trebui să ne îndeletnicim desigur mai mult. Pentru a da oarecare temei acestei științe atît de puțin ușoare, atît de vaste, ar trebui să cercetăm în sînul diferitelor națiii pe oamenii cei mai de seamă, închisorile și ospiciile, căci aceste domenii sînt, ca să zic așa, cele trei culori de bază din al căror amestec se nasc de obicei celelalte.

Simțul artistului modern nu este destul de ascuțit pătrunzînd numai pînă la frumusețile fizice ale modelului său, și nu la cele morale, ca să zic așa. Putem *vedea* fața unui om cinstit, dar putem într-o oarecare măsură și să o *simțim*; ceea ce înseamnă că desprindem

din trăsăturile văzute răsfrîngerile lor morale, care întovărăşesc adesea chipurile omeneşti. Vor înţelege desigur ce vreau să spun, toţi acei pentru care aceste rînduri au fost scrise. Atîta timp cît artistul vede numai cu ochii, nu va crea niciodată un Laokoon, care să aibă ceva în plus faţă de conturul desenului său şi care să fie plăsmuit cu simţire. Această simţire este de neapărată trebuinţă artistului, dar de unde să o deprindă, şi cum ? Esteticile noastre nu sînt nici pe departe îndeajuns de practice.

Fiecare idee presupune fără îndoială o poziţie relativă specială a părţilor corpului, care o însoţeşte de fiecare dată ; dar teama, sau, în general, constrîngerea o înăbuşă şi o frînează adeseori ; cu toate că nu sînt, bineînţeles, întotdeauna atît de puternice ca să sară celorlalţi în ochi, ele există totuşi, şi spiritul se înfăţişează cu atît mai liber, cu cît trebuie să frîneze mai puţin aceste mişcări din afară ; căci o asemenea frînare dăunează desfăşurării libere a gîndurilor tot atît de mult ca şi mînia, pe care n-avem voie să o lăsăm să izbucnească. De aici se vede, pentru ce într-o adunare prietenească intimă ideile bune se cheamă treptat şi de la sine una pe alta.

Dacă am putea vorbi la fel de desăvîrşit precum simţim — autorii ar găsi un mai larg auditoriu, iar îndrăgostiţii mai mare înţelegere. La plecarea fiinţei iubite, tot corpul nostru doreşte ca ea să rămînă ; nici o parte a trupului nu redă însă această dorinţă atît de limpede ca gura ; cum să o redea ea totuşi, pentru a face să se simtă şi ceva măcar din dorinţele celorlalte părţi ? Desigur, e foarte greu să dai un sfat, dacă nu te afli tu însuţi în această stare, şi e şi mai greu, dacă n-ai fost niciodată într-una asemenea ei.

Trec, de bună seamă, mulți ani pînă cînd înțelegem adevăratul sens al unui cuvînt din limba noastră maternă. Mă gîndesc totodată la sensurile pe care i le poate da tonul. Sensul unui cuvînt ne este dat, ca să mă exprim matematic, printr-o formulă în care tonul reprezintă cîtimea schimbătoare, iar cuvîntul pe cea constantă. Iată deschizîndu-se o cale de a îmbogăți la nesfîrșit limba fără a înmulți cuvintele. Am descoperit că expresia „este bine" poate fi rostită de noi în cinci feluri, și de fiecare dată cu alt sens, care e determinat, bineînțeles, adeseori și de o a treia cîtime schimbătoare, și anume mimica.

Ar fi într-adevăr cu putință ca atunci cînd părți din creier, care ar trebui să fie simetrice, nu sînt, aceasta să se întîmple în folosul inteligenței ; ne-ar ajunge un ochi, tot așa și o singură parte a creierului ; cealaltă parte putîndu-se din întîmplare scleroza mai de timpuriu sau să sufere alte modificări, care schimbă apoi rezultatul întregii poziții a creierului cu prilejul unei idei. Persoane schiloade pot fi adeseori foarte agere la minte ; partea pipernicită se sclerozează mai tare, ceea ce duce poate la o modificare unilaterală asemănătoare în creier, mai degrabă spre folosul decît spre paguba geniului, pe care și așa cineva l-a socotit drept o stare patologică. Am observat că persoane ale căror fețe prezintă o oarecare lipsă de simetrie erau adeseori minți foarte subtile. Dacă putem să ne încredem într-un anumit portret al domnului Voltaire, pe care l-am văzut și despre care am fost încredințat că ar fi o copie a unei măști turnate după fața sa la Mannheim, atunci o parte a feței lui e mult mai scurtă decît cealaltă, iar nasul e ușor strîmb. Privit dintr-o parte, Kästner arată mult mai tînăr decît din cealaltă. Aceste două fețe ciudate capătă tocmai prin neregularitatea lor, de loc supărătoare, un anumit avînt, din care se desprinde toată sarea și amărăciunea, atît de caracteristice scrierilor ce-

lor doi bărbați de seamă. Omul al cărui ochi stîng ar fi un ochean, iar cel drept un microscop, ar fi o ciudată apariție printre oamenii obișnuiți.

Nu putem vedea nimic din trăsăturile sufletului omenesc, dacă nu se răsfrîng în mimică ; fețele oamenilor dintr-o mare adunare pot fi socotite ca o istorie a sufletului nostru, scrisă cu un fel de semne chinezești. Ca și magnetul pilitura de fier, tot așa adună sufletul figura în jurul său, și varietatea trăsăturilor fizice răsfrînge varietatea celor sufletești. Cu cît observi mai multă vreme fizionomii, cu atît mai mult bagi de seamă pe fețele așa-zise inexpresive lucruri care le individualizează.

Văzînd un lucru, nu ne putem opri de a ne da cît de cît părerea asupra lui ; așa facem și cu oamenii, și din aceasta și-a alcătuit cineva știința fizionomică.

Nimeni nu e mai înclinat să creadă că observațiile sale au o profunzime nemaipomenită și ceva ce altora nu le este dat să vadă, ca fiziognomistul. M-am ocupat mai demult foarte stăruitor de aceasta, și nu puțin m-am și făli cu știința mea. Majoritatea observațiilor mele erau atît de subtile, încît nu-mi venea de fel greu să cred și să recunosc că nu oricine le-ar fi putut face atît de ușor. Trebuie să băgăm însă de seamă, cît de schimbătoare și neprecise sînt contururile fiecărui desen făcut și cît de des trebuie să tragem altele ; partea constantă e mai neînsemnată și, așternută o dată pe hîrtie, poate fi înțeleasă cu adevărat numai de cel care a găsit-o singur înainte, adică de adeptul fiziognomiei. Sînt încredințat acum că o sută de alți indivizi, mai ales dacă e vorba de oameni care trăiesc închiși între pereții odăii lor, au pățit la fel ca și mine. Comunicările pe care le primim din cămara sufletului sînt mai instructive decît cele care umplu compendiile ; de aceea

am dat-o la iveală foarte bucuros pe cea de față, din cămara sufletului meu.

Există oameni atît de grăsulii la față, încît pot să rîdă sub slănină, fără ca cel mai mare fiziognomist să observe ceva, pe cînd noi, biete făpturi uscate ca iasca, al căror suflet se află de-a dreptul sub piele, vorbim întotdeauna limba care nu poate minți.

Ceea ce mă miră în genere la domnul Lavater este faptul că dînsul, care a dat atîta importanță semnelor din care se poate citi caracterul, n-a băgat de seamă că oamenii care scriu ca și dînsul nu prea sînt luați în serios și că pot deci pălăvrăgi cît le place ; căci, așa cum se spune, felul în care se fac mărturiile are uneori mai multă însemnătate decît mărturia însăși.

Nu avem o reprezentare clară despre chipul omenesc, și din pricina asta este atît de greu să înveți pe cineva fiziognomica ; regulile privesc aici întotdeauna numai relațiile dintre diferitele părți și caracterul ca întreg. Figura unui om care m-a înșelat o dată o reține atît de precis, o văd atît de limpede în fața mea, încît pe o altă figură asemănătoare observ atît de repede cea mai mică deosebire, de parcă ar fi cu totul diferite, deși n-aș fi în stare să redau prin cuvinte în ce constă deosebirea, și cu atît mai puțin cu ajutorul creionului ; și totuși, din asemănarea mai mare sau mai mică a altora cu el, pot trage concluzii asupra caracterului acelor oameni, deoarece reprezentarea înșelătoriei s-a asociat cu chipul celui care m-a tras o dată pe sfoară. O trăsătură a figurii nu se asociază la fel de ușor cu modelul prescris ca și cu o faptă. Am găsit întotdeauna că oamenii cu o experiență mediocră a vieții sînt cei care așteaptă mai mult de la fiziognomica savantă ; oamenii cu o mare experiență de viață sînt cei mai buni fiziogno-

miști, și cei care așteaptă cel mai puțin de la reguli. Cauza e ușor de arătat.

A întrezări viitorul ține tot de arta fiziognomică.

Suprafața cea mai plăcută la privit pe acest pământ este pentru noi cea a figurii omenești.

Întreb pe toți fiziognomiștii, dacă figurile oamenilor nu le-au spus niciodată ceva asupra prenumelor lor; Kaspar este în multe părți un cuvînt de ocară.

E de datoria oricărui filozof să recunoască pe boier în slugă, pentru a plăti meritului ceea ce i se cuvine și pentru a nu judeca măreția sufletului, talentul și aptitudinile după zgomotoasa aparență. Dacă fiziognomica poate ajuta cu ceva la aceasta, înseamnă că e o știință venerabilă și avem datoria să o studiem.

Prin fiziognomică înțeleg aici numai arta de a afla din trăsăturile neschimbătoare ale figurii unei persoane ceva asupra caracterului ei; nu mă interesează deci decît capul omului, de la care pornesc toate și unde se întorc de asemenea toate, căci îndată ce e acoperit, nu-ți mai spune nimic. E rar lucru, ca abateri statornice într-o parte oarecare a corpului să nu-și aibă semnele lor și pe față; persoanele cu diformități, mai ales în regiunea tibiei, au de obicei o bărbie caracteristică; picioarele boante se însoțesc de obicei cu nasuri boante, dar nu invers. Degete lungi găsim în general la oamenii palizi.

Dacă fiziognomica va deveni ceea ce așteaptă Lavater de la ea, copiii vor fi spînzurați înainte de a comite faptele vrednice de streang; vom avea deci un nou fel de confirmație în fiecare an. Un autodafe fiziognomic.

Fiziognomiștii încep să ridice acum o clădire uriașă, pentru a cățăra în vîrful ei arhiva secretă a sufletului. Sufletul rațional stă cocoțat sus și zîmbește, fiindcă prevede că înainte ca acest monument babilonic să fi ajuns la un sfert din înălțimea lui, limbile zidarilor se vor încurca și îl vor lăsa baltă. Geniul divin...

Ar merita osteneală să se cerceteze arta fiziognomică a lui Shakespeare ; omul cu cel mai mare dar ce s-a văzut vreodată de a vorbi clar despre lucruri limpezi. În privința lui n-avem a ne teme că s-a arătat zgîrcit cu observațiile fiziognomice, ca prea subtile pentru a fi înțelese. Shakespeare scoate din el însuși știința sa despre om și arta lui închinată oamenilor, fără să dea totdeauna mare însemnătate celor ce spune. Găsim la el de fapt observații care, strecurate într-o frază, îndeplinesc rol de slujnică, atunci cînd ar merita să poarte sceptrul celor mai înalte discuții.

Numai fiziognomia lui Lavater ne mai lipsea în perioada celor șapte vaci slabe, prin care trece literatura noastră acum.

Dacă doctrina pură a *Evangheliei* a fost atît de răstălmăcită, încît a ajuns uneori, în ciuda tuturor intențiilor bune, un izvor de nenorociri, ce n-o să poată face în aceste împrejurări o artă fiziognomică îndeajuns de impură !

Figura și sufletul sînt ca și numărul silabelor și gîndul.

Punctum saliens. Trăsăturile patognomice dau naștere la modificări, forme (cel puțin uneori) din care nu se pot trage însă concluzii în sens invers. Fiziognomica va ajunge într-o zi atît de subtilă, încît va fi ca și cum n-ar exista de loc.

Cu fiziognomica mi s-a întîmplat de multe ori cam așa : Văd pe cineva cu o față somnoroasă ; e somnoros ! Îl aud vorbind și vorbește repede ; ia te uită, e un om vioi ! Îi sticlește vorba grăbită în ochi, și totul pare de fapt liniștit, dar e o liniște încordată. Într-o seară îi vine poftă să-și piardă vremea cu nimicuri ; e un om simplu ! Adaug și asta pe figură. În sfîrșit, îmi sare în ajutor cînd sînt într-o primejdie ; e un tip inteligent acum, fin, bun, al cărui nume, cînd îl aud, îmi dau lacrimi de bucurie ! Și așa am făcut bineînțeles în cele din urmă cunoștință cu acest om, transpunîndu-i caracterul pe figură.

Treceți o dată pragul și citiți pe obrazul cardinalului de Retz, a arhiepiscopului, că a vrut să-l ucidă pe Richelieu !

Pictorul care schițează din cîteva linii o figură vede fără îndoială mai multe pe acea figură decît mine, deși n-ar putea spune mai multe decît mine, dacă ar încerca să-mi explice ceea ce vede, deoarece nu poate întrebuința decît cuvinte care sînt toate pecetluite.

Un răspuns tare, pe care aș putea să-l dau în cazul cînd prietenii lui Lavater m-ar învinui că odinioară am fost și eu fiziognomist, ar fi că nu mai sînt, de cînd am citit cartea lui Lavater.

E caracteristic faptul, și nu am făcut niciodată această observație fără să zîmbesc, că lui Lavater îi spun mai mult nasurile scriitorilor noștri de astăzi, decît lumii inteligente scrierile lor.

Rătăcirile sînt firești tuturor cercetătorilor, dar profeții, fiziognomiștii și astrologii nu trebuie trecuți cu una cu două în rîndurile naturaliștilor rătăcitori ; profetul și fiziognomistul rătăcesc în mod eminent. Căci

dacă am putea prevedea lucruri viitoare şi am putea privi în inima omului, s-ar duce dracului toată liniştea noastră.

Semne patognomice, un glas pentru ochi.

Poporul de rînd vorbeşte încă de cele mai multe ori limbajul simplu al patognomiştilor.

A explica mîna după forma mîinii fizice înseamnă a face fiziognomie.

Înţelepciunea proverbelor se aseamănă mult cu cea fiziognomică ; în acest domeniu, observaţia unuia se izbeşte mereu de observaţia celuilalt.

Chiar dacă propoziţia : sufletul îşi clădeşte trupul, ar fi la fel de adevărată ca şi propoziţia curentă : fiecare îşi clădeşte propria lui fericire, — ea nu înseamnă în fiziognomie nimic mai mult decît aceasta din urmă în raport cu fratele ei geamăn, profetismul. Pe micul Dumnezeu, care a clădit această lume mică, nu-l vom cunoaşte niciodată fără ajutorul revelaţiei.

Trăsăturile patognomice, amestecate cînd mai mult, cînd mai puţin cu frumuseţea comună, sînt cuvintele prin care ne vorbesc pictorii ; dacă n-am avea sensibilitate estetică şi n-am înţelege acele trăsături, o lucrare a lui Rafael n-ar face o mai puternică impresie asupra noastră, ca şi caietul cu mostre al unui negustor. Fiecare din noi ştie ce înseamnă o expresie cucernică, una plină de mînie etc. Dacă prin urmare pictorul întrebuinţează asemenea trăsături, ele au pentru noi sensul cu care le-a prevăzut autorul lor ; dar în ciuda aerului lor firesc, există de fiecare dată şi o numită convenţie, mai ales în ceea ce priveşte caracterul statornic al judecăţii noastre. Ar fi curată nebunie, ca în faţa unei figuri

cucernice a lui Rafael să spunem: acest om nu este cucernic, ci se preface doar, căci cineva, pe care nu-l vedem, îl privește cu atenție. Coerența imaginii determină la rîndul ei semnificația trăsăturilor, încît ghicim cu ușurință intenția pictorului. În perspectiva aceasta, a patognomicului, am explicat gravurile lui Chodowiecki, urmînd să explic în viitor și alte gravuri ale sale, fără a înceta totuși să susțin că fiziognomia este, alături de profetism, cea mai amăgitoare dintre toate științele pe care le-a urzit vreodată mintea în dezmăț a unui om.

Descoperim trăsături de bunătate pe figurile liniștite, deoarece acestea arată ca și figurile bune în mișcare; în dosul lor se poate ascunde însă prefăcătoria, care își cunoaște puterile prea bine; așa se întîmplă că mii de oameni, pe care îi socotim simpatici și cumsecade, sînt de fapt cei mai netrebnici șarlatani. Patognomicul este poate baza și modalitatea cea mai pregnantă de manifestare a sufletului. Trupul are cu siguranță puterile lui proprii, care îl formează.

Popoarele cele mai civilizate au, asemenea marilor dicționare, întinse colecții de figuri și semne patognomice. Uimitoarea elasticitate a fibrelor dă naștere unei netezimi ce pare rigiditate, după cum o coală de hîrtie îmboțită se apropie iarăși de netezimea ei inițială și se lipește de tabla pe care este întinsă.

Cei mai înțelepți oameni pot să aibă o mutră de proști, ceea ce dovedește îndeajuns cît de mult este totul patognomic.

Există într-adevăr o specie de oameni tăcuți și sensibili, care atunci cînd se bucură arată ca și alții cînd plîng. Cel care n-a observat lucrul ăsta și nu-l știe, nu

are dreptul să îndrăznească să spună un singur cuvînt despre știința fiziognomică.

Fiziognomia trebuie bazată pe principii de netăgăduit; după cîte știu, nu s-a găsit încă nici un singur principiu infailibil. Puținele propoziții oferite ca atare abia mai pot fi recunoscute în mulțimea excepțiilor, îndată ce observațiile se adună și nu mai privesc doar pe nebuni și pe savanți.

Din tot ce am scris despre fiziognomie, aș vrea să-mi supraviețuiască doar două observații. Sînt idei foarte simple, și nimeni nu mă va pizmui pentru ele. Una constă în faptul că am recunoscut asemănarea dintre fiziognomie și profetism, cealaltă în încredințarea că fiziognomia se va înăbuși sub straturile propriei ei grăsimi.

Instrucțiune și educație

Ferească Dumnezeu ca omul, al cărui dascăl este întreaga natură, să devină o bucată de ceară în care un profesor ilustru și-a întipărit figura.

Este într-adevăr o prejudecată oarbă și foarte nelalocul ei, că ne grăbim să învățăm geografia și istoria romană, și nu fiziologia și anatomia, ba chiar mitologia păgînă, și nu această știință atît de utilă oamenilor, încît ar trebui predată imediat după religie. Cred că pentru o ființă superioară umanității, spectacolul cel mai atrăgător ar fi să vadă o mare parte a neamului omenesc dată fără milă cu cîteva mii de ani înapoi, în deplină libertate și la voia întîmplării, căutînd reguli pentru

lume şi murind degeaba, atît pentru sine cît şi pentru lume ; oameni care să nu-şi fi cunoscut trupul, de fapt cea mai nobilă parte a lor, deşi o privire aruncată asupra lui ar fi putut să-i facă fericiţi pe ei, pe copiii lor, pe aproapele şi pe urmaşii lor.

O greşeală a sistemelor noastre educative constă în faptul că se predau mult prea devreme tineretului anumite ştiinţe ; acestea se chircesc, aşa zicînd, în mintea noastră şi constituie o opreliştе pe drumul spre ceva nou. Mă întreb, dacă forţele sufleteşti n-ar putea fi întărite fără ajutorul ştiinţelor.

Au lăsat pe tînăr să treacă de vremea altoirii, şi nimic n-a mai vrut să se prindă pe trunchiul sălbatic.

Nu pot tăgădui că în ziua cînd am observat întîia oară că în patria mea începe să fie cunoscut semnul radicalului, mi-au dat lacrimi limpezi de bucurie în ochi.

Ce este gustul natural ? Deoarece nimic nu ne satisface, dacă nu se însoţeşte la sfîrşit cu o senzaţie plăcută, înseamnă că e deosebit de important să asigurăm copilului condiţii cît mai favorabile cu putinţă. Libertatea pare să facă parte dintre aceste condiţii ; şi totuşi a existat gust în Franţa ?

A instrui o mamă înseamnă a educa pruncii în pîntecele mamei.

Ar merita să se ştie, dacă nu cumva dăunăm copiilor, şlefuindu-i prea mult cu educaţia pe care le-o dăm. Nu cunoaştem încă îndeajuns omul, pentru a prelua cu totul această sarcină din seama întîmplării, ca să spun aşa. Cred că în ziua cînd pedagogii îşi vor atinge cu desăvîrşire scopul, adică vor izbuti să formeze întru totul pe copii sub înrîurirea lor, nu vom mai avea nici

un om cu adevărat mare. Cele mai folositoare lucruri în viața noastră nu le-am învățat de obicei de la nimeni. În școlile publice, unde copiii nu numai că învață împreună, dar fac și năzbîtii împreună, rar dacă dai de cîte un papă-lapte smerit, și chiar dacă mai e cîte unul care se pierde, la cei mai mulți însă darurile naturale ies la suprafață.

Deoarece lumea există de atîta amar de vreme, pare zadarnică străduința noastră de a-l șlefui mai departe pe om. Să lăsăm copiii să facă ce vor, socotindu-i totdeauna mai bătrîni decît sînt. Să nu le mai împuiem urechile cu palavrele noastre despre oamenii de seamă, ci să-i îndemnăm pe cît cu putință să se întreacă unii pe alții. Cel care la vîrsta asta fragedă e îmboldit să-și întreacă tovarășii de joacă, va întrece la vîrsta de patruzeci de ani pe toți cei de seama lui. Din școlile de la Eton și Westminster ies oameni care fac orice altceva mai bucuros decît să pălăvrăgească. Dacă vreau să rîd, îmi închipui un băiat de școală de la noi, de cincisprezece ani, în tovărășia unui englez de cincisprezece ani, întors de la Eton. Primul, cu perucă, pudrat, smerit și țeapăn, gata la cea mai mică apăsare să dea drumul unui torent de savantlîcuri, fără ca în părerile lui să găsești nimic altceva decît chipul tatălui sau al preceptorului său, proastă copie, simplă răsfrîngere a unui model oarecare ; admirat pînă la șaisprezece ani, privit cu nădejde și liniște la șaptesprezece, optsprezece, nouăsprezece, douăzeci de ani, în timp ce construcția ridicată pe un fundament gălnos începe să se surpe la douăzeci și doi, douăzeci și trei de ani ș.a.m.d., un cap mediocru, care așa va rămîne pînă la sfîrșitul vieții lui. Englezul cu bucle curate, ce-i cad în jurul urechilor și deasupra frunții, cu fața înfloritoare, mîinile zgîriate și la fiecare încheietură o rană. Horațiu, Homer și Virgil sînt evanghelia lui ; e sigur și personal în părerile sale ; greșește de o mie de ori, dar se îndreaptă singur, etc.

Întrebarea e, dacă — pentru a crește gînditori — n-ar fi mai bine să lăsăm copiii să cerceteze totul, pînă la ultima cauză, chiar pînă la elemente care nu mai cad în lumea simțurilor, — decît să-i învățăm noi atîtea lucruri.

Se exagerează astăzi la noi cu *studium*-ul istoriei naturale ; cei mai mulți învață numai ceea ce știu alții, fără a ajunge să descopere ei singuri ceva. Nu tăgăduiesc însemnătatea și respectabilitatea unui asemenea *studium*, dar te apucă tristețea cînd bagi de seamă că oamenii tineri uită de cunoașterea propriului lor trup și suflet din pricina istoriei unei insecte și că au ajuns să știe mai multe despre un fluture de noapte decît despre *syntaxis genitivi* și că se pricep să vorbească despre un pește din India răsăriteană, atunci cînd habar n-au unde se află stomacul lor.

E foarte rău cînd facem totul din matură chibzuință și nu sîntem obișnuiți din vreme cu ale vieții.

Pe lîngă metoda de a face orice din oricine, metodă care probabil nu va fi inventată prea curînd, și doar la sfîrșit pentru uzul filantroapelor noastre, ar fi poate cel mai bun lucru dacă am căuta să dăm de oamenii pe care întîmplarea i-a dăruit cu o educație fericită. Ce fericită ar fi lumea, dacă fiecare om ar ajunge la locul ce i se cuvine !

Un copil cuminte, crescut laolaltă cu unul smintit, poate la rîndul lui înnebuni. Omul este atît de perfectibil și coruptibil, încît poate deveni nebun din rațiune.

Non vitae sed scholae discimus, o splendidă sentință a lui Seneca, potrivită cu timpurile noastre.

Educația cu care am vrea să procopsim țări întregi, fără ca să izbutim, a primit-o poate întîmplător un ins oarecare.

Chiar și din cîini poți face ceva, dacă sînt bine educați ; nu trebuie să-i lași însă pe seama oamenilor inteligenți, ci în grija copiilor, căci atunci devin umani. Iată o confirmare a tezei mele, după care copiii trebuie socotiți oameni, doar cu puțin mai înțelepți decît ei înșiși.

Cărțile care dorim să fie citite de tineri nu trebuie într-atît să le recomandăm tineretului, cît să le lăudăm în prezența lor. Le vor găsi singuri după aceea. Așa mi s-a întîmplat și mie.

Asupra educației nu e bine să raționezi, ci să aduni mai întîi o bogată experiență în privința națiunii care a produs oamenii cei mai mari, mai activi, nu compilatori și autori de cărți, ci caractere neclintite, spiritele cele mai generoase, mai iscusite în artă ș.a.m.d. — N-ar putea fi decît cea engleză.

De fapt, e o greșeală să vrei să-i înveți totul pe copii cu dragoste, căci mai tîrziu, în viață, pe măsură ce înaintezi în vîrstă, puține lucruri rămîn după placul tău, și trebuie mereu să te umilești, așa cum nu ți-ai fi închipuit înainte. Cu cît mai curînd te deprinzi prin urmare cu viața adevărată, cu atît mai bine !

Aș vrea să am un copil care să fie al meu cu desăvîrșire ; să-l îndemn să facă tot ceea ce văd acum, prea tîrziu, că n-am făcut eu. Părinții nu-și îndeamnă îndeajuns copiii la lucruri care trebuie să recunoască într-un tîrziu că ei înșiși nu le-au făcut. În general cred că există foarte puțini dascăli care în lecțiile lor să se

ferească să predea ceea ce ei înșiși, dacă ar mai fi tineri, avînd mintea de acum, s-ar feri să învețe.

Să mijlocești legături între copii, cum se face în Anglia cu ciinii sau cu porcii. Lumea nu va merge bine pînă cînd nu se vor mijloci legături între copii.

Era un copil minune ; abia împlinise șase ani și știa să spună Tatăl Nostru de la coadă la cap.

Cultura la o vîrstă fragedă dă cîtva timp aparența geniului, dar nu o menține. În curînd, mai devreme sau mai tîrziu, urmează stagnarea.

Oamenii ar trebui să fie obișnuiți încă din copilărie să-și scrie orice *exercitia* în caiete mari, legate în piele de porc. Deoarece nu se poate face din asta o lege, trebuie să rugăm pe părinți să procedeze așa cel puțin cu odraslele lor destinate ulterior studiului. Dacă am avea acum la îndemînă caietele lui Newton ! Dacă aș avea un fiu, nu i-aș pune în mînă decît caiete cu scoarțe de piele ; dacă le-ar rupe sau le-ar murdări, aș scrie alături cu cerneală părintească : asta a făcut-o fiul meu în anul x, la data de x. Lăsăm trupul și sufletul, acest *punctum saliens* al mecanismului nostru, să crească mai departe, îl trecem sub tăcere și uităm de el. Frumusețea se plimbă pe străzi, de ce să nu rămînă consemnate în arhiva familară produsele, sau, mai degrabă, semnele progresului spiritual, de ce să nu se păstreze acolo, vizibilă, creșterea ? Marginea ar trebui îndoită, însemnînd pe o parte de fiecare dată împrejurările, fără a ascunde nimic. Ce plăcere mi-ar face să-mi revăd acum toate caietele mele ! Propria ta istorie naturală ! Observăm clipă de clipă ceea ce sîntem, și numai foarte slab ceea ce am fost. N-ar trebui să arătăm prea des altora obiectul propriu-zis al colecției. Poate abia cu vremea, restul urmînd să fie cunoscut doar din simple relatări. Păstrăm

scufițele copiilor și am avut de multe ori prilejul să văd scufița de cînd era prunc a cîte unui respectabil funcționar. De ce să nu procedăm la fel cu operele spiritului? Părinții ar putea să se îngrijească de o astfel de colecție de volume, tot așa ca de copilul lor, căci ea este oglinda creșterii lui. Ochiul învață pe părinți cum să dezvolte trupul copiilor lor; iar vederea acestor volume, cum să le dezvolte spiritul. Cred că lucrul ar putea începe de la vîrsta de patru ani. Nici un volum nu trebuie să se piardă, căci hîrtia costă bani, iar păstrarea se face foarte ușor. Nu știu ce-ar fi mai plăcut și mai folositor, să cunoști mișcarea tuturor planetelor sau anale cîtorva oameni excepționali? Lumea ar cîștiga foarte mult din aceasta.

Copiii trebuie închiși într-o cușniță, dar una cît mai plăcută cu putință; vreau să spun cu asta că cel care urmează să devină un mare violonist trebuie să cînte opt ore pe zi la vioară, începînd din perioada în care poate să țină vioara în mîini ș.a.m.d. Iată ce înțeleg prin cușniță; dar înăuntrul ei toate să-i fie înlesnite.

Învățătorii și profesorii educă nu indivizi, ci doar specii. O idee care merită foarte multă luare-aminte și lămuriri.

Confirmăm copiii la vîrsta de patrusprezece ani, cînd ar trebui confirmați la douăzeci și cinci; sau cel puțin văruiți din nou, ca și casele din Göttingen. — Trebuie să-ți văruiești din nou filozofia proprie din zece în zece ani.

Tineretul nostru citește desigur mult prea mult, și ar trebui să se scrie împotriva cititului ca și împotriva masturbației, și anume împotriva unui anume gen de lectură. E o trecere de vreme plăcută, dar tot atît de dăunătoare ca și rachiul.

Slabă răsplată, dacă un tînăr în care am investit ceva ajunge în cele din urmă poet. O biată serenadă de un sfert de oră pentru un serviciu de ani de zile. Părinții care observă că băiatul lor vrea să devină poet de profesie ar trebui să-l biciuiască pînă cînd se lasă de versuri sau pînă cînd ajunge mare poet.

Să se cerceteze o dată foarte temeinic, din ce pricină plantele care înfloresc, dar nu produc fructe, sînt un lucru atît de jalnic, nu numai în cazul pomilor fructiferi. Cu copiii noștri savanți se întîmplă la fel : înfloresc minunat, dar nu dau roade.

N-a existat poate niciodată un părinte care să nu-și fi socotit cîndva odrasla drept ceva cu totul original. Cred totuși că părinții învățați cad mai lesne pradă acestei tandre erori decît alții.

Dacă am putea să educăm copiii în așa fel, încît tot ce este neclar să le fie cu totul ininteligibil.

Laptele matern, pentru trup, e produs de natură ; pentru spirit, vor pedagogii noștri să-l producă.

Dacă întîmplătorul nu s-ar amesteca cu mîna sa iscusită în sistemul nostru educativ, ce s-ar fi ales de lumea noastră ?

Educația este un fel de procreație.

În vremurile întunecate au apărut totuși adeseori oameni foarte mari. Atunci putea să devină mare numai cel căruia natura îi punea anume pecetea de om mare. Acum, cînd învățămîntul e la îndemîna oricui, oamenii sînt dresați să devină mari, așa cum sînt învățați cîinii să facă aport ; s-a descoperit astfel un nou soi de geniu, și anume marea aptitudine de a dresa, dresorii știa

BCU BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ LIBRARY

fiind oamenii care ne strică cel mai mult socotelile. Anumite cunoştinţe sînt azi mai răspîndite, desigur, dar... astfel de oameni pot să umbrească adesea geniul propriu-zis, sau cel puţin să-l împiedice să iasă cum trebuie la iveală.

N-ar putea fi oare anumite reguli, ca de pildă regulamentele de incendiu, aplicate direct, doar cu oarecare mici schimbări, asupra altor obiecte, ca, de pildă, *mutatis mutandis,* asupra educaţiei copiilor? N-ar fi nevoie decît să se traducă aşa cum se cuvine unele cuvinte, ca: apă, pompă, furtun, comandant de pompieri, etc., etc. Încercarea de a adapta regulamentul aflat la dispoziţia comandantului de pompieri pentru uzul directorului de şcoală ar putea fi foarte instructivă.

Mă tem că educaţia noastră prea îngrijită produce fructe pipernicite.

Reducerea trebuinţelor, iată ce s-ar cuveni să recomandăm în mod stăruitor tineretului, căutînd totodată să-l întărim în vederea acestui lucru. Cu cît mai puţine trebuinţe, cu atît mai mare fericire — e un adevăr vechi de cînd lumea, dar pe care nu-l mai ştie azi aproape nimeni.

Profesori şi studenţi

S-a strecurat într-înşii un anumit spirit vivandier.

Sănătatea oamenilor de rînd se duce de rîpă prin carnea de care fac abuz în dauna spiritului, iar a învăţaţilor prin spiritul care le înveninează şi le secătuieşte trupul.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

E duminică azi ; sus, muză, aruncă-ţi pe umeri un halat sau ia-ţi pe datorie un surtuc şi aşază-te în ungherul tău de taină, care atunci cînd muza lipseşte trebuie socotit pe drept cuvînt ca un adevărat sanctuar, căci aici, aşa cum spune povestea, poposeşte din cînd în cînd ostenitul Apollo, ca să-şi arunce ochii asupra corabiei de pe bibliotecă, a portretului lui Münchhausen, mulajelor lui Lippert şi vazelor lui Hamilton, încercînd să ghicească sorţii pitiţi în negura viitorului, ceea ce — după cum spun zeii — este lucrul cel mai anevoios cînd e vorba de studenţi. Căci arhiepiscopul de mîine călăreşte acum în spatele dascălului său, cu galoane de aur, colonelul strînge mîna unui subofiţer, care s-a dedat medicinei şi ar fi bucuros foarte să fie poftit la o cafea ; iar un personaj de seamă se preumblă cu preceptorul său, la ai cărui copii, copiii domnişorului ăstuia vor face o dată pe lacheii. Pe scurt, aşa cum cimitirul amestecă laolaltă pe lumea cealaltă ciolanele burgheze şi cele nobile, aşa amestecă universitatea în lumea asta trupurile încărcate de nădejdi.

Biblioteca nu-l mai încăpea, aşa cum nu te mai încape nici vesta, cu trecerea vremii. În general, bibliotecile pot deveni pentru suflet, ca şi hainele pentru trup, prea strîmte sau prea largi.

Pe cît de departe se află capul de picioare, în înţeles fizic, pe atît de aproape sînt ele din punct de vedere moral şi psihologic ; bucuria şi tristeţea se resimt cu greu atît de în grabă la nas, care se găseşte doar la 3 policari depărtare de suflet, ca la picioare ; bag zilnic de seamă lucrul ăsta de la fereastra mea, de unde pot vedea precis pe picioarele studenţilor, dacă vin de la *collegium* sau se duc într-acolo. Aceasta din urmă, după talpa care calcă întreagă, ceea ce trădează foamea sufletului stăpînitor, iar cea dintîi, după pasul moale, la care călcîiul şi degetele ating pămîntul lăsînd un uşor

răstimp între ele, ceea ce e întotdeauna semnul unui lucru încheiat de curînd. Despre studenții la care n-am putut observa nimic asemănător am aflat mai apoi aproape de fiecare dată că mergeau la un curs și veneau în același timp de la altul.

Duel. Puțin curaj adevărat, unit cu dorința irezistibilă de a face ceva ce e ușor și înlocuiește totuși fapta cea mare, idei false despre cinste și merit, nesocotință unită cu lipsa de cunoștințe temeinice — cam asta e starea sufletească a unui student bucuros de a se bate. Pentru un duel la Göttingen îți trebuie întocmai curajul de care ai nevoie spre a goli un *bowl of punch*. Cincizeci de inși și-au găsit pînă acum moartea în felul ăsta, și doar unul singur duelînd. Nu e de mirare deci că atîția se folosesc de acest mijloc pentru a reface o onoare așa-zisă pierdută.

10 august 1769. Cînd l-am condus pe sir Francis Clerck la domnul profesor Förtsch, care pe vremea aceea era prorector, acesta i-a ținut cu mult *air* și preciziune retorică un lung discurs latinesc, și după ce a isprăvit (căci n-am vrut să-l întrerup) i-am spus: Excelență, englezii nu înțeleg latineasca noastră. N-a părut prea afectat.

Oamenii ajung de multe ori savanți, așa cum ajung soldați, numai pentru că nu sînt buni de altceva. Mîna lor dreaptă trebuie să le facă rost de pîine; se culcă, aș putea zice, ca și ursii iarna și își sug laba.

A ajuns o modă în ziua de azi să-ți închipui că rostul ultim al învățăturii este de a scrie cărți. Mulți studiază deci pentru a scrie, și nu pentru a ști. Ceea ce cumpărăm numai cu gîndul de a vinde mai departe, nu ține niciodată cu adevărat de noi și n-a fost niciodată cu adevărat al nostru.

Bogăția de cunoștințe obținute cu prea puțină contribuție proprie nu este prea roditoare ; și înțelepciunea poate da frunze fără a face fructe. Întîlnim adeseori inteligențe comune care știu uimitor de mult. Ceea ce născocim singuri lasă în minte dîre pe urma cărora putem merge și altădată.

Să nu crezi, Jacobi, că arta ta e mai importantă ca cea a omului care lăcuiește măsuțe de cafea în Birmingham.

A scris opt volume. Ar fi făcut desigur mai bine să sădească opt copaci sau să facă opt copii.

Disputele savante din insula Zezu sînt tranșate într-un mod cu totul original de universitari. Și anume, curatorul și-a ridicat o căsuță drăgălașă la distanță de o jumătate de milă de oraș, pe un deal. Ca și Pericle pentru Odeon, el a luat ca model pentru acoperiș forma capului său, din care pricină căruțașii și poștașii au poreclit căsuța capul de bou. Dacă un profesor se află într-o dispută cu altul, îmbracă o statuie cu vestonul adversarului său, luîndu-se apoi la harță cu ea, fără martori și fără ca cineva să știe, ocărîndu-o, lovind-o, înghiontind-o, ciupind-o, mușcînd-o, trăgînd-o — după plac.

Dacă din starea de azi a științei, în care utilitatea, temeinicia și frivolitatea sînt în proporție de unu, trei și cinci, tragem de îndată concluzia că e vorba de o decădere a științelor, înseamnă că privim problema cu un ochi prea microscopic ; căci zigzagul ăsta formează în cele din urmă tot un drum continuu ; dacă duce la progres sau la declin, nu putem hotărî cu una cu două. Cincizeci de ani de mediocritate și frivolitate înseamnă ceva trist pentru veacul nostru, dar constituie doar devieri neînsemnate pe linia marii evoluții ; cînd privești

de aproape, ți se pare că linia se îndoaie în jos. Dacă un popor își pierde simplitatea nobilă pentru aparențe sclipitoare, cred că drumul înapoi la simplitate trece prin noul cel mai deșucheat, care se sfîrșește cu scîrbă.

Dacă știința noastră, care aleargă după modă și se mulțumește să înregistreze fapte, nu va intra curînd într-o perioadă de hibernare, putem să ne așteptăm la multe rele. Omul trăiește numai pentru a lucra la fericirea sa și a aproapelui său, pe măsura puterilor și a stării fiecăruia. Spre a ajunge cît mai degrabă la scopul său final, se folosește de încercările înaintașilor lui. Studiază deci. A studia însă fără nici o țintă, doar pentru a fi la curent cu ce au făcut alții, înseamnă să practici cea mai de jos dintre științe. Oamenii de soiul ăsta nu sînt mai savanți ca registrele lor. Să fii om înseamnă nu numai să știi, dar să și faci pentru viitorime ceea ce înaintașii tăi au făcut pentru tine. Să-mi petrec oare viața îndeletnicindu-mă cu „istoria savanților", numai ca să nu repet cele spuse și înfăptuite de alții? Sînt lucruri care se spun anume de două ori, și nimeni nu ia în nume de rău faptul că uneori numai forma e nouă. Dacă ai gîndit tu însuți un lucru, chiar dacă a mai fost gîndit și de alții înaintea ta, acest gînd va purta totdeauna o pecete proprie.

În republica învățaților, fiecare vrea să-și impună autoritatea ; nu există un sfat al bătrînilor, și asta e rău, căci fiecare general, ca să zic așa, trebuie să se priceapă să-și facă planul de luptă, dar și să stea de strajă, să mătură camera corpului de gardă și să aducă apă cu găleata ; nimeni nu vrea să ajute însă pe celălalt.

Nonsensul este de fapt un lucru întristător ; profesorul care scrie un nonsens ar trebui să fie scos cu blîndețe la pensie.

În Germania avem o mulțime de savanți care, după cum se spune de obicei, se aruncă, fără a sta mult pe gînduri, într-o specialitate. Oamenii de soiul ăsta se miră ei înșiși în sinea lor că sînt în stare să scrie cu atîta ușurință într-o materie oarecare. Ajung poligrafi înainte ca să-și dea seama de asta, și nici faima nu întîrzie să se arate ; dar sînt admirați aproape întotdeauna numai de neștiutori sau de semidocți. Adevăratul specialist zîmbește citind scrierile lor, care nu aduc științei propriu-zise nici cel mai mic profit. Iar ei sînt îndeajuns de stupizi pentru a socoti aceste osanale care li se refuză de cunoscători drept invidie. Majoritatea scriitorilor noștri sînt cam de teapa asta, trebuie să avem curajul s-o recunoaștem. Strălucesc, atunci cînd vorbesc despre dînșii — căci e o cinste să te distingi chiar și printre ei, în țara unde bîntuie moda de a fi învățat în felul acesta —, dar nu aduc, desigur, nici un folos științei. Ca să lucrezi într-o ramură științifică în așa chip, încît să nu stîrnești numai admirație mulțimii, ci să obții aprobarea cunoscătorilor și să îmbogățești oricît de puțin știința, trebuie să i te dăruiești cu totul și să te restrîngi uneori, în lucrul tău, doar la mici sectoare ale ei. Învățații noștri se înlătură pe rînd unii pe alții, mor cu miile în seara zilei în care au strălucit jucîndu-se în bătaia soarelui și sînt grabnic apoi dați uitării. Chiar dacă pînă la urmă ești mulțumit cu ceea ce ai făcut, omul care se pricepe va rîde de lucrările tale.

Natura a legat pe oameni între ei prin simțămintele lor, iar profesorii i-ar strînge bucuros laolaltă prin produsele minții lor.

Ce este de fapt un învățat german ? Nimic, decît cochilia gălbejită și uscată a sufletului ; vesta lui face mai multe cute ca mantaua unui om oarecare ; manechin pe care poți să-l întorci cum îți place ; o biată caricatură. Ce se va spune despre unii dintre savanții noștri de

astăzi, peste cinci, șase sute de ani, nu ne privește deocamdată.

Iată-i cum stau cu mîinile împreunate, fără să deschidă ochii, așteptînd ca cerul să-i miruiască din bun senin cu spiritul unui Shakespeare. Nu vă bizuiți pe faptul că Shakespeare a fost om ca oricare altul. Așa mîngîie diavolul pe boi. Shakespeare n-a avut revelații. Tot ceea ce spune prin operele lui, a învățat singur ori a trăit, deci pentru a scrie ca Shakespeare trebuie să înveți și să trăiești, altfel orice străduință e zadarnică. Să nu vă amăgească apoi faptul că operele voastre vi se par asemănătoare cu ale lui, așa cum seamănă oamenii între ei. Cel care vede mai sus decît voi descoperă dintr-o dată deosebirea, cînd vrea să se bucure la lumina soarelui său de ceea ce voi ați clocit la lămpile voastre. Shakespeare stătea la ușa teatrului ca să strîngă banii, o știm prea bine. Și ce-a mai făcut oare ca să cîștige bani ? S-a scufundat în studiul anticilor, a răsfoit dicționare pînă i s-au uscat buzele, și-a luat note, nu-i așa ? A ajuns un biet preceptor galben la față, apoi profesor, ca să propage iar pe antici de la catedră, nu-i așa, șlefuitor de maxime de cabinet, etc., etc. ? Ei bine, nu, ci și-a tocat banii în cafenele, în birturi, în piață, și asta în sînul unei națiii care e mîndră că nu-și ascunde poznirile ; iată unde a început el să priceapă limba anticilor, pe care i-a citit apoi într-o traducere ce o putea el însuși îndrepta cu ușurință. Temeiul tuturor acestor lucruri este observarea și cunoașterea lumii, și trebuie să fi observat destul tu însuți, pentru a putea folosi observațiile altora ca și cum ar fi ale tale proprii, altfel te mulțumești să le citești în cărți și îți pătrund în memorie fără a se amesteca cu sîngele ; toată lectura anticilor e zadarnică, dacă nu se întîmplă acest amestec. Lucru lesne de băgat în seamă la tinerii noștri, la care studiul anticilor a devenit o adevărată lozincă ; nu-ți vorbesc

de dimineață pînă seară decît de asta, dar cînd scriu fac aceeași proză de aspirant ca și înainte.

Zărind o musculiță care zbura prin flacără și se lupta cu moartea, a rostit aceste cuvinte : golește paharul cel amar, sărmană făptură sortită pierii, un profesor te vede și îți plînge de milă.

Cînd studiam, așa și dormeam.

N-au rămas neatinse de flagel nici cele mai bune universități ale noastre, atît de bogate în realizări de cîte ori au fost mai puțin pradă exaltării, adică de cîte ori monstrul a lăsat să i se vadă mai puțin copita și gheara. Avem profesori, oameni tineri și de nădejde, avem cărți, se citește, se excerptează, mințile se frămîntă pînă la istovire, la boală, frigiditate și impotență. Dar la urma urmei, ce-a folosit din toate astea Germania ? S-a umplut țara de avocați destoinici, de judecători pricepuți și de funcționari cinstiți, fără doar și poate. Unde sînt însă predicatorii noștri avîntați, pe care cunoscătorii lumii și cunoscătorii de oameni să-i asculte și să nu se mai satur e ? Unde sînt publiciștii noștri ? Și unde sînt (șarlatanii dau poate din umeri ?), ah, Dumnezeule, unde sînt istoriografii noștri filozofi ? Gînditorii sobri, viguroși, temeinici și profunzi, pasionați înainte de toate de problemele omului în general, și nu de chestiile mărunte ale saxonilor din miazănoapte și din miazăzi. Unde sînt așadar filozofii noștri ? Unde sînt prozatorii noștri ? N-avem decît un singur Lessing ! Barzi, critici, tremuricii poeziei, entuziaști care la fiecare prilej fericit aprind focuri de artificii, — asta da, cu duiumul, indivizi care prin scrierile lor stîrnesc fiori sacri în adunările de critici, convenționali la catedră, în cercurile de ziariști sau între prietenii lor — dar în ce privește problemele umane, nimic, absolut nimic ! După cît se pare,

oamenii aceştia vor să ne reducă la zero. Şi totuşi, nu ne vom lăsa !

Doctoratul e un fel de confirmaţie a spiritului.

Cei mai înfocaţi apărători ai unei ştiinţe anumite, hipersensibili la orice privire chiorîşă pe care cineva o aruncă asupra ei, sînt îndeobşte oameni care n-au ajuns prea departe în viaţă şi care îşi dau prea bine seama în sinea lor de asta.

Nimic nu explică mai bine lectura şi studiul, ca mîncarea şi digestia. Adevăratul cititor de filozofie nu-şi încarcă memoria, ca şi omul lacom stomacul ; insul la care totul nu e decît ţinere de minte are mai degrabă burta plină decît trupul sănătos ; la cel dintîi, tot ceea ce citeşte se sistematizează şi se asimilează, alcătuind un adevărat corp lăuntric, într-o desăvîrşită rînduială şi plin de vigoare.

Am trimis la Göttingen un volumaş *in octavo* şi am primit înapoi, în carne şi oase, un *in quarto*.

Unii se chinuiesc toată viaţa, studiază pînă cînd ajung frigizi şi impotenţi, evoluţia ideilor unui scriitor. Recunosc, a fost nevoie ca omul să muncească o viaţă întreagă spre a-şi dezvolta sistemul şi a-l curăţa de urmele de murdărie lăsate în el de atîţia colaboratori slinoşi, — toate astea sînt adevărate ; dar n-ar fi fost nevoie decît de un sfert de oră de limpede chibzuinţă a unei minţi sănătoase, pentru a dovedi că toată istoria nu făcea nici doi bani.

Să gîndeşti independent e recomandabil doar ca să poţi deosebi erorile altora în vreme ce studiezi adevărul. Bine, dar asta să fie totul ? De cîtă lectură inutilă am scăpat ! A citi înseamnă oare a studia ? Cineva susţinea,

și e mult adevăr în asta, că tiparul a răspîndit de fapt enorm știința, dar i-a redus conținutul. Prea multă lectură dăunează gîndirii. Cei mai mari gînditori pe care i-am cunoscut erau, între toți învățații întîlniți de mine, tocmai cei care citiseră cel mai puțin. Plăcerea simțurilor nu înseamnă oare nimic ?

A da organelor ceva cu care să se joace nu înseamnă să studiezi.

Nu cred ca în rîndurile așa-zișilor tineri studioși din Germania, suma capetelor seci să fi fost vreodată mai mare ca acum. Iată din ce pricină avem atîția Wertheri ; nu pentru că opera ar fi magistral scrisă, ci pentru că din astfel de oi angelice poți face tot ce poftești. O șterg fără să-și plătească gazda și se bocesc la mormîntul lui Gellert, desenează siluete și adulmecă roua Golgotei. Nici urmă de caracter. Indolența, nepriceperea și lipsa de experiență în tot ceea ce înseamnă știință serioasă i-au făcut insensibili la orice în afară de speculațiile asupra instinctului, din care și-au creat o istorie naturală, o estetică, o filozofie, și în care caută noblețea sufletească și cerul pe pămînt.

Studiați-vă mai întîi pe voi înșivă, aș zice, adică învățați să vă dezvoltați simțirea, trăiți adînc clipa cînd răsare și țineți contabilitatea ei ; nu lăsați să vi se prade eul vostru, pe care Dumnezeu vi l-a dăruit, nu gîndiți și nu judecați după chipul altora ; adînciți-vă în voi înșivă mai întîi și nu contraziceți numai de dragul de a părea originali. Aveți pentru asta oricînd prilejul, fără greacă, fără latină și fără engleză. Natura se dăruiește larg tuturor, mai mult decît biata carte, căreia i-ați învățat limba timp de douăzeci și cinci de ani. Fiți voi înșivă. S-a spus lucrul ăsta de atîtea ori, încît e ca și cum nu s-ar fi spus niciodată.

A îngropa o operă în biserica universității.

Janet Macleod e numele fetei care n-a băgat nimic în gură mai mulți ani de-a rîndul. Oameni care timp de zece ani n-au avut nevoie de nici o hrană spirituală, afară de cîteva fărîmituri de ziar, există chiar și printre profesori și nu constituie o raritate.

Oamenii învățați scriu mult prea des lucruri pe care toți le pot scrie, uitînd tocmai ceea ce ar putea scrie pentru a fi eternizați.

Printre învățați, disprețuiesc de obicei cel mai mult pe colegii lor, cei care, ostenindu-se să compare nenumărați scriitori unii cu alții, și-au statornicit în cele din urmă o anumită părere asupra unui punct. Firește că și asta trebuie să se întîmple, și trebuie să fim recunoscători acestor învățați, în măsura în care sîntem nevoiți să recunoaștem că și noi am fi gîndit și făcut la fel cu dînșii. Ne închipuim că nopțile de veghe și miile de pagini pe care le-am buchisit merită răsplata gloriei. Dar toți acești oameni ar trebui să știe că tocmai faptul de a privi în lume cu ochii proprii este de asemenea un studiu, pentru care ei n-au însă nici cea mai mică înclinare. Căci a-ți scrie observațiile pe marginea cărții ce o citești sau în dosul ferestrei este unul și același lucru. Acceptați totul cu recunoștință, și nu disprețuiți nimic. Toate sînt bune și pot fi de folos marelui scop final. Iată de ce socot că a încerca să cunoști oamenii din cărți e un lucru mai prost decît a-i observa tu însuți, fiindcă prea puțini sînt acei care izbutesc să transpună omul din viață într-o carte întocmai așa cum este el.

A fost pentru mine întotdeauna o constatare foarte tristă faptul că în universitățile noastre se predau, înăuntrul celor mai multe științe, lucruri care nu folosesc la nimic, decît să facă pe tineri să le predea la rîndul

lor mai departe. Învețí așadar greaca doar pentru a putea să-i învețí apoi și tu pe alții ; și tot așa de la dascăli la elevii care, dacă au noroc, ajung cel mult iarăși dascăli și formează la rîndul lor alți dascăli.

Semnificația maximei banale, că viața unui învățat o formează scrierile sale, merită să fie foarte mult restrînsă.

Se fac acum doctori atît de tineri, încît titlurile de doctor și magistru au ajuns aproape un fel de nume de botez. Tot așa, cei cărora li se conferă acest titlu, îl primesc adeseori ca numele de botez, fără să știe cum.

Excerptează mereu ; și tot ce a citit a trecut dintr-o carte, pe lîngă capul său, într-alta.

Atîrnă încă în universitatea aceea, ca un candelabru frumos, pe care însă de douăzeci de ani n-a mai ars nici o luminare.

Învățătorii și profesorii nu formează indivizi, ci doar specii.

Nu putem pretinde nici unui învățat să se arate în orice împrejurare, în lume, ca un învățat ; dar întregul *tenor* trebuie să trădeze pe gînditor ; să avem întotdeauna ce învăța de la dînsul, felul lui de a judeca să fie chiar și în cele mai mărunte lucruri de așa natură, încît să ne putem da seama ce ar însemna dacă omul și-ar întrebuința în scop științific darurile lui, în liniște și adîncă meditație.

Zdravăna poftă de mîncare a înaintașilor noștri pare să se fi transformat acum într-o poftă nu tot atît de zdravănă de a citi ; și așa cum odinioară spaniolii se

buluceau să vadă pe nemți mîncînd, așa vin acum străinii la noi să ne vadă studiind.

Mi se pare că Rousseau a spus : un copil care-și cunoaște numai părinții, nu-i cunoaște nici pe ei bine. Această idee poate fi aplicată la multe alte cunoștințe, ba chiar la toate cunoștințele care nu sînt de natură absolut pură : cel care nu se pricepe decît la chimie, n-o înțelege nici pe ea cum trebuie.

În primăvara anului 1792, cînd într-o seară minunată stăteam întins lîngă fereastra vilei mele, așezată cam la două mii de picioare depărtare de oraș, eram lacom să aud ce ajungea pînă la urechile mele dinspre renumitul Göttingen, și aceasta era :

1. vuietul apei la moara cea mare,
2. zgomotul cîtorva căruțe sau calești,
3. strigătele deslușite și vii ale unor copilandri cățărați, se vede, pe ziduri, la vînătoarea de cărăbuși,
4. lătrat de cîini, la diferite depărtări, pe diferite voci și trădînd porniri diferite,
5. trei pînă la patru privighetori în grădinile din apropierea orașului sau chiar din oraș,
6. sodom de broaște,
7. zgomot de popice doborîte și
8. melodia *„halber Mond"*, prost cîntată, ceea ce era lucrul cel mai neplăcut de auzit din toate.

Nu există piedică mai mare pentru progresul științelor decît dorința de a te bucura prea curînd de succesul lor. Lucru foarte caracteristic firilor sprințare, care din pricina asta numai rareori înfăptuiesc ceva, căci se dezumflă și se descurajează îndată ce bagă de seamă că nu înaintează. Ar fi înaintat însă dacă s-ar fi mulțumit să întrebuințeze o forță mică într-un timp lung.

Cred că învățul seamănă foarte mult cu grădinăritul ; nu ajută nici cel care sădește, nici cel care stropește, ci numai Dumnezeu, care dă belșugul. Facem, desigur, o mulțime de lucruri despre care ne închipuim că le-am făcut cu bună știință, dar pe care le-am făcut de fapt fără să ne dăm seama. Există ceva în firea noastră, asemenea razelor de soare și căldurii, care nu atîrnă de noi. Cînd scriu despre ceva, ideile cele mai bune îmi vin întotdeauna fără să știu de unde.

Omul care nu știe să improvizeze pe o temă ce ține de specialitatea lui și care trebuie pentru asta să recurgă mai întîi la excerpte sau la rafturile bibliotecii, este fără îndoială lipsit de o adevărată chemare. Există azi o artă de a dobîndi renume, necunoscută anticilor, care își dobîndeau faima totdeauna prin geniu. Cei mai mulți din savanții noștri cu renume nu sînt adevărate nestemate, ci doar biete imitații. Dar nici faima lor nu va ține mult. Operele scrise de ei vor fi uitate întocmai ca poezia lui Cicero, pe care n-a fost în stare s-o facă să trăiască nici măcar proza sa, care înfruntă veșnicia.

Ar fi o lucrare bună, cred, pentru domnul Reinhard : să ne rugăm ca oamenii mari să ne împărtășească felul lor de a studia ; adică felul în care și-au realizat capodoperele. Începutul acestor opere n-a fost, desigur, și începutul lucrului. N-ar fi exclus ca începutul unei scrieri de geniu să fi fost conceput chiar la sfîrșit. Începutul se încheagă abia în clipa cînd sîntem stăpîni pe miezul lucrării și pe sfîrșitul ei. În operele postume ale lui Sterne (Lawrence) s-au găsit o mulțime de observații făcute în pripă, socotite de unii chiar triviale, idei însă a căror semnificație atîrnă de locul pe care îl ocupă în întreg. „Paleta" ar fi trebuit să-și intituleze Sterne culegerile sale — căci aceste însemnări preliminare nu ating

cu nimic puterea de invenție, care continuă să se manifeste și în momentul compoziției, cînd pot apărea elemente noi, după jocul întîmplării.

Academia scriitoricească

Despre scriitori și cărți

Pădurile scad, lemnul se împuținează, ce-o să ne facem? În ziua cînd va fi doborît ultimul copac, vom putea să ardem cărți în locul lemnelor, pînă cînd vor începe să crească iarăși păduri.

Banchetul jurnaliștilor

Anul trecut, îndată după jubileu, m-a înștiințat un prieten că în Florchheim, un sătuleț de lîngă Langensalza, se va ține o reuniune ciudată, la care ar merita să fie de față și un om atît de plin de curiozitate, și — după cum se exprima el — căruia îi place atît de mult să privească sufletele de aproape, ca și mine. Cîțiva din cei mai de seamă învățați, gazetari și jurnaliști din Germania, după cum aflase chiar de la unul dintr-înșii, erau hotărîți să se întîlnească în acea localitate, să facă personal cunoștință unul cu altul și să benchetuiască vreo cîteva zile laolaltă. Socotea că se vor lua acolo hotărîri foarte importante, — așa îi dăduse cel puțin să înțeleagă cel cu care stătuse de vorbă. Obiectul acestor hotărîri urmau să fie anumite schimbări în domeniul literaturii.

Aproape să-mi ies din fire la auzul acestei vești. Căci ce spectacol extraordinar trebuie să fie, mă gîndeam eu, să vezi adunate laolaltă cerșurile de *kalois kagathois*, membrii venerabili ai tribunalului care nu recunoaște

nici un judecător lumesc, purtători ai marelui sigiliu cu care se pecetluiesc patentele gloriei și biletele de intrare în eternitate, și care, în sfîrșit, sînt singurii deținători din partea lumii ai lui *ius praesentandi* în fața posterității. După cum se știe, cu cît mai neclară este ideea pe care o avem despre măreția unui om, cu atît mai mare este efectul asupra sîngelui și cu atît mai înflăcărată admirația care o deșteaptă în noi. Dumnezeule, mi-am zis, îngăduie-mi fericirea să mă pot bucura de această priveliște, să văd îndeaproape oamenii în fața cărora toți înțelepții lumii sînt ceea ce înțelepții sînt în fața ta! Și în aceeași clipă mi s-a părut că-i văd pe toți, fiecare cu o aureolă în jurul capului său. Deși nu-mi amintesc să fi asemuit vreodată pe un jurnalist cu un apostol, mi s-a părut că am făcut-o totuși vag cîndva, căci în acea vedenie de o clipă îi vedeam parcă șezînd în adunarea lor, ca și zînele într-o gravură pe care am privit-o de mai multe ori în copilăria-mi depărtată.

Criticii ne povățuiesc să ne ținem cît mai aproape de natură, și scriitorii iau act de povața lor, socotind însă întotdeauna că este mai sigur să se țină de scriitorii care s-au ținut aproape de natură. Cei mai mulți citesc regulile lui Home, și cînd vor să scrie, se gîndesc la un pasaj din Shakespeare. Fără îndoială, nu strică să avem în fața ochilor un original atît de mare, dacă însă imitația noastră nu izbutește, e limpede că îndepărtarea se produce pe latura care se desparte și mai mult de natură; trebuie să fie un adevărat geniu cel care se apropie de natură mai mult decît prima ei copie. Iar dacă lucrul se întîmplă întocmai, înseamnă că autorul a tins de bună seamă să redea mai mult natura decît copia, și în cazul ăsta nu mai putem spune de fapt că el a lucrat după pictură, ci că s-a servit doar de ea, tot așa cum în geometria practică te servești uneori de măsura din ochi pentru a verifica măsurători, nu pentru a constata în

felul acesta dacă s-a măsurat în general exact, ci pentru a vedea dacă printr-o eroare de calcul nu s-a făcut o greşeală care să se ridice la jumătate din rezultatul căutat.

Există un anumit gen de cărţi de care e plină Germania, care pot fi citite fără să se adoarmă dintr-o dată şi fără să-ţi strice dispoziţia, dar pricinuind spiritului în decurs de o oră o stare de oboseală, asemănătoare întotdeauna în oarecare măsură cu starea ce o simţim cu cîteva ceasuri înainte ca să înceapă o furtună. Dacă punem cartea la o parte, nu ne vine poftă de nimic ; dacă ne aşternem la scris, scriem tot aşa ; chiar şi scrierile bune par să devină searbede, dacă încercăm acum să ne scufundăm în ele. Ştiu din propria mea experienţă că nimic nu este mai în grabă prielnic împotriva acestei stări ca o ceaşcă de cafea şi o pipă cu tutun de Varinas.

Să purcezi la o lucrare în proză sau în versuri este uneori tot atît de lesne ca şi să te bărbiereşti şi frizezi singur.

E o greşeală comună scriitorului dăruit numai cu spirit şi celui prost de tot, de a nu pune în lumină de fapt tema pe care o tratează, ci de a o întrebuinţa de obicei doar pentru a se scoate în lumină pe sine. Facem astfel cunoştinţă cu scriitorul, şi nimic mai mult. Oricît de dureros ţi-ar părea uneori să laşi la o parte o frază spirituală, n-ai încotro, dacă acea frază de spirit nu decurge în mod necesar din problema ca atare. Această răstignire îţi deprinde treptat spiritul cu frînele pe care trebuie să i le pună raţiunea, dacă vor să iasă împreună la capăt în chip onorabil.

Scriitori proşti sînt mai ales aceia care încearcă să-şi exprime ideile lor simpliste prin cuvintele scriito-

rilor buni. Dacă ar putea să-şi exprime prin cuvinte potrivite ceea ce gîndesc, şi-ar avea mica lor contribuţie la întreg şi ar prezenta oarecare interes.

Cel mai bine scrie cel care scrie aşa cum socotesc că e bine oamenii cei mai cuminţi din clasa pe care vrea să o instruiască prin scrierile sale. În această privinţă nu se pot da niciodată reguli generale.

De fapt, ar trebui să numim carte numai tipăriturile care conţin ceva nou.

O regulă generală pentru scriitori, mai ales pentru cei care vor să scrie despre propriile lor simţăminte, este : să nu-şi închipuie cumva că faptul de a face acest lucru arată deosebita înclinaţie a naturii lor pentru aşa ceva. Fac şi alţii la fel, tot atît de bine ca şi tine. Nu însă ca o îndeletnicire, fiindcă li se pare proastă treabă să împărtăşeşti lumii atare lucruri.

Un om care, începînd din copilărie, n-ar fi cunoscut decît capodoperele produse de înţelepciunea omenească s-ar strîmba de mirare dacă ar fi să citească pe cîţiva din scriitorii noştri mai noi. I s-ar părea că ascultă o muzică la un pian dezacordat sau cîntată cu cratiţe, piuliţe şi farfurii.

În zilele noastre, trei vorbe de duh şi o minciună fac un scriitor.

Să ataci scriitorii contemporani, domnii mei, este în primul rînd un lucru nemilos, iar în al doilea nefolositor ; cei cîţiva oameni care vor intra înaintea noastră în eternitate nu vor scumpi locurile. Dar este bine să aruncăm la o parte pe antici. Să facem

loc, să dereticăm în templul gloriei, să ţinem curată portiţa pentru scriitorii zilelor noastre !

Nu trebuie să simţi în nici o operă, mai cu seamă în nici o scriere, truda care s-a cheltuit cu săvîrşirea ei. Un scriitor care vrea să fie citit şi de posteritate nu trebuie să-şi cruţe osteneala de a arunca idei din care s-ar putea naşte o nouă carte, teme pentru dispute, într-un ungher oarecare al unui capitol, de parcă le-ar avea la îndemînă cu miile.

Dacă în ziua de azi cineva vrea să-şi exercite simţul critic, face experienţa pe un biet scriitor, ca şi fiziologii pe cîini.

În ziua în care istoria îşi va întoarce ultima filă, aş vrea să mă uit vreme de un ceas în catastif, pentru a vedea dacă mai există o ţară care să fi jucat scriitorilor ei atîtea feste, ca Germania. Nu prea cred. Cel puţin nu în Europa, sau ar trebui să se întîmple în grabă. Căci în viitor, cînd vom fi ajuns la subţirimea chinezilor, cînd monedele noastre se vor fi contopit, după lupta actuală, într-un unic ceas politic, atunci cînd poliţiştii vor veni acasă şi ne vor măsura săptămînal cerneala cu degetarul, — de bună seamă, nu se va mai întîmpla. Singurul popor de la care mă aştept încă la ceva asemănător sînt locuitorii Noii Zeelande, fiindcă ne aflăm aproape de acelaşi meridian cu ei şi pentru că sînt mîndri, viteji şi credincioşi ca şi germanii şi, în sfîrşit, deoarece chiar de pe acum, avînd în vedere că lipsa totală de peniţă şi cerneală nu le permite altceva, îşi mănîncă antagoniştii cu ocazia disputelor savante sau de altă natură.

Faptul că *plagiarii* sînt atît de vrednici de dispreţ vine de acolo că îşi fac mendrele pe scară mică şi

în taină; atunci cînd s-ar cuveni să se poarte ca și cuceritorii, care prin însuși faptul cuceririi trec în rîndul oamenilor cinstiți, ar trebui să tipărească de-a dreptul opere întregi ale altora sub numele lor, și dacă cineva *in loco* s-ar arăta împotriva acestui lucru, să-l pocnească de să-i dea sîngele pe gură și în urechi, iar pe cei din alte părți să-i ocărască în ziare, făcîndu-i ticăloși, defăimători și bădărani, să-i dea dracului ori să-i afurisească.

Dacă tinerii noștri s-ar deprinde ca în loc de trei poezioare pentru inimă să scrie numai una pentru cap, am putea nădăjdui ca odată, la bătrînețe, să vedem un om care să aibă și inimă și cap, apariție cu totul rară. Majoritatea lor au rareori în cap mai multă lumină decît le trebuie spre a vedea că nu au nimic în el.

Cînd citesc o carte germană tipărită cu caractere latine am întotdeauna senzația să trebuie mai întîi să mi-o traduc; tot așa, dacă iau de-a-ndoaselea cartea în mînă și citesc; o dovadă, cît de mult depind înseși noțiunile noastre de aceste semne.

Propunerea de a arde cărțile și a le transforma prin aceasta din nou în cînepă și in merită toată atenția unui patriot. În fond, nu se poartă niciodată războaie împotriva cărților, căci încăierările băcanilor nu micșorează cu nimic populația. Ar trebui ca oamenii să fie siliți să predea cărți, ca și capete de vrăbii în unele ținuturi.

Fiecare în felul său, iată o regulă care ar trebui să călăuzească pretutindeni pe critici.

Un discurs nu trebuie tipărit; au existat oratori buni în perioadele cînd se scria probabil prost, și ceva

ce se poate citi nu trebuie niciodată ascultat cu urechea ; căci sînt lucruri cu totul deosebite. O pictură n-are ce căuta sub microscop. Poeţii noştri dramatici ar trebui să-şi noteze acest adevăr.

Nici un soi de oameni nu judecă mai drept despre alţii, ca şi gînditorii despre gînditori, şi nici unul mai nedrept, ca literaţii despre literaţi. Primii văd totul în cea mai adevărată lumină, recunosc şi iartă, ceilalţi măsoară sîrguinţa altora în funcţie de a lor proprie.

Un scriitor are nevoie să iasă în lume nu atît pentru a observa multe situaţii, cît pentru a ajunge el însuşi în multe.

Cea mai crasă incapacitate e totdeauna bogată în virtualităţi, în toate funcţiunile şi în toate condiţiile sociale, chiar şi la cei mai anoşti scriitori, care strălucesc întotdeauna în introduceri.

Cel mai trist gen de scrieri este acela care nu are destulă raţiune pentru a convinge şi nici destul spirit pentru a delecta.

Mi s-a părut întotdeauna că a judeca valoarea modernilor în comparaţie cu anticii înseamnă a cîntări fals lucrurile, căci se dă acestora din urmă o preferinţă pe care nu o merită. Anticii au scris într-o vreme cînd arta de a scrie prost nu era încă născocită, şi a scrie însemna pur şi simplu a scrie bine. Ei scriau adevărul aşa cum copiii vorbesc adevărul. În ziua de azi, cînd cineva ajunge la vîrsta de şaisprezece ani şi se trezeşte în el conştiinţa de sine, e luat în stăpînire — aş zice — de un duh al răului ; a alunga mai întîi acest duh prin proprie chibzuinţă şi a lupta împotriva autorităţii şi prejudecăţilor, ca

și împotriva unei educații primite timp de paisprezece ani, și a începe apoi din nou cultivarea proprie a naturii — cere cu siguranță mai multă putere decît era nevoie la începuturile lumii pentru a scrie firesc, cu atît mai mult cu cît a scrie firesc a devenit acum, aș putea spune, aproape nefiresc. Sînt sigur că Homer n-a știut să scrie bine, și nici Shakespeare. Scriitorii noștri buni de astăzi sînt nevoiți să învețe arta fatală : să știe că scriu bine.

Ar fi un lucru foarte folositor, desigur, să punem în lumină pe acei scriitori care, cunoscînd operele înaintașilor lor, s-au inspirat totuși numai din ei înșiși. Căci sînt singurii scriitori de la care învățăm cu adevărat ceva, și fiind puțini la număr, se găsesc la îndemîna oricui. Lucrările celorlalți sînt simple contrafaceri, așa că putem să-i numim, în înțelesul propriu al cuvîntului, falsificatori de bani.

Cartea care ar trebui să fie prima interzisă în lume ar fi un catalog al cărților interzise.

Printre cele mai mari descoperiri ale minții omenești, din ultima vreme, se numără, după părerea mea, arta de a critica o carte fără a o fi citit.

Socot criticile ca un fel de maladie infantilă, care lovește mai mult sau mai puțin cărțile nou născute. Există exemple care arată că și cele mai viguroase se pot prăpădi din pricina ei, iar cele slabe scapă adeseori. S-a încercat în repetate rînduri să se preîntîmpine această boală prin introduceri și dedicații folosite ca amulete, dar lucrul ăsta nu ajută întotdeauna.

Ne plîngem de mulțimea înspăimîntătoare de scrieri proaste, care apar la fiecare bîlci de Paști.

Nu e o plîngere cu desăvîrşire întemeiată. Ci zic: uitaţi-vă la pomi, la cireşi de pildă, şi spuneţi cîte din cireşile verzi se vor coace? nici a cincizecea parte; celelalte cad. Dacă aşadar cireşii tipăresc maculatură, de ce să le-o iei în nume de rău oamenilor, care sînt totuşi mai buni decît pomii? La ce să vorbim însă de pomi. Nu ştiţi oare prea bine că dintre oamenii pe care îi editează publicul care procreează, mai mult de o treime pier înainte de a atinge vîrsta de doi ani? Ca şi oamenii, aşa şi cărţile scrise de ei. În loc să mă plîng deci de literatura care sporeşte, mă închin mai degrabă ordinii superioare a naturii, care vrea pretutindeni ca din tot ce se naşte o mare parte să devină îngrăşămînt şi maculatură, adică tot un fel de îngrăşămînt. Pe scurt, Germania este adevăratul pătul de cărţi din lumea întreagă, o adevărată seră uriaşă; zică grădinarii, librarii vreau să spun, ce vor.

La mulţi oameni, înclinarea de a scrie versuri este o boală de creştere a spiritului omenesc.

Dacă socotim natura ca un dascăl şi pe bieţii muritori ca pe discipolii ei, sîntem înclinaţi să ne facem o idee foarte ciudată despre neamul omenesc. Asistăm cu toţii la un curs, avînd premisele de trebuinţă pentru a-l înţelege şi pricepe, ne aplecăm însă întotdeauna mai mult urechea la pălăvrăgelile colegilor noştri decît la spusele dascălului de la catedră. Sau, dacă vecinul nostru de bancă ia note, ciupim de la el ceva, furăm ceea ce poate nici el însuşi n-a auzit bine, adăugînd pe deasupra propriile noastre greşeli ortografice şi de interpretare.

Unul dintre cele mai mari şi obişnuite totodată cusururi omeneşti este să-ţi închipui că alţii nu-ţi cunosc slăbiciunile, deoarece nu aud vorbindu-se sau

nu citesc nimic despre ele. Cred însă că cei mai mulți dintre oameni sînt mai bine cunoscuți de către alții, decît se cunosc ei înșiși pe sine. Știu că există scriitori cu renume, dar fără o prea mare profunzime (ceea ce se poate găsi cu ușurință laolaltă în Germania), care cu toată îngîmfarea lor, sînt socotiți de către mințile cele mai strălucite pe care le-am putut întreba drept scriitori lipsiți de profunzime.

Nu găsești ușor slăbiciune mai mare decît aceea de a explica faptele de seamă, sau cel puțin strălucite, ale unor oameni prin anumite daruri suprafirești și prin măreția sufletului. Lucrul este adevărat poate pentru un caz dintr-o mie ; cel care a studiat însă cît de cît omul, va afla de obicei foarte aproape cauzele unor astfel de fapte. Nu e decît afectare scriitoricească, să cauți explicația tuturor lucrurilor la o asemenea adîncime.

Ceea ce constituie o mai mare piedică în calea gloriei și nemuririi unor scriitori, decît invidia și răutatea tuturor articolelor de critică din reviste și ziare la un loc, este împrejurarea fatală că trebuie să-și tipărească operele pe o hîrtie din care băcanii pot să-și facă pungi.

Nu cred că există pe lume o marfă mai ciudată decît cărțile. Tipărite de oameni care nu le înțeleg, vîndute de oameni care nu le înțeleg, legate, recenzate și citite de oameni care nu le înțeleg, — și acum scrise chiar de oameni care nu le înțeleg.

Nu este ciudat oare faptul de a socoti totdeauna publicul care te laudă drept un judecător competent ; dar îndată ce te critică, drept incapabil să-și dea o părere asupra unor opere de duh ?

Nu poate ține cerneala nefolosită, și cînd îl apucă pofta să murdărească pe cineva, se murdărește de obicei pe el cel mai rău.

Popularizarea ar trebui făcută întotdeauna în așa fel, ca prin ea nivelul oamenilor să crească. Dacă ne coborîm la înțelegerea celor mulți, ar trebui totdeauna să ne gîndim și la ridicarea celor pînă la care ne-am coborît.

Păcat că nu putem vedea măruntaiele savante ale scriitorilor, pentru a cerceta ce au mîncat.

Am observat poate de o sută de ori, și nu mă îndoiesc că mulți din cititorii mei au observat chiar de o sută și una — sau două — ori, că lucrările care au un titlu atrăgător și cu pricepere ales, rareori prețuiesc ceva. A fost poate ticluit înaintea cărții, adeseori poate chiar de către altcineva.

Moștenitorul lui Hume la școala lui Kant

Reprezentările alcătuiesc și ele o viață și o lume.

Fii cu băgare de seamă, nu-ți risipi simțirile, măsoară și compară ; asta e toată filozofia.

Filozofia omenească este îndeobște filozofia unui singur om, îndreptată prin filozofia celorlalți, chiar și a nebunilor, după regulile unei potrivite aprecieri a gradelor de probabilitate. Principiile, asupra cărora toți oamenii sînt de acord, sînt adevărate ; dacă nu

sînt adevărate, nu există nici un adevăr. A socoti alte principii drept adevărate, e un fapt la care te sileşte adeseori garanţia unor oameni care au o mare autoritate în chestiunea respectivă, şi oricine s-ar găsi în aceleaşi împrejurări le-ar crede ; dacă lucrul acesta nu se întîmplă, înseamnă că avem de-a face cu o filozofie specială, şi nu cu una la care s-a ajuns prin învoirea tuturor ; chiar şi superstiţia este filozofie locală ; şi ea are un cuvînt de spus.

Dacă un înger ne-ar dezvălui o dată ceva din filozofia lui, cred că multe principii ale noastre ar suna ca de 2 ori 2 fac 13.

Avînd în vedere că citim începînd de la o vîrstă prea fragedă şi prea mult, adunînd prin lecturi un material bogat, pe care însă nu-l asimilăm cum s-ar cuveni şi înlocuim prin memorie simţirea şi gustul, — avem nevoie de multe ori de o filozofie profundă, spre a reda simţirii starea primă, de nevinovăţie, spre a afla drumul de ieşire din molozul lucrurilor străine, o filozofie prin care să începi să simţi tu însuţi, să vorbeşti tu însuţi şi, aproape că aş spune, şi să trăieşti o dată tu însuţi.

Părerile cele mai comune şi ceea ce fiecare socoteşte statornicit o dată pentru totdeauna, merită de multe ori o cercetare atentă.

Întrebarea : trebuie să filozofezi tu însuţi ? cere, cred eu, un răspuns asemănător alteia, care sună aproape la fel : trebuie să te bărbiereşti tu însuţi ? Dacă cineva mi-ar pune această întrebare, aş răspunde : pentru cine ştie să o facă bine, e o treabă minunată. Socot însă că e mai înţelept să cauţi întîi să te deprinzi cu asta decît să faci primele încercări pe beregată.

Aș vrea să fi avut pe Swift ca bărbier, pe Sterne ca frizer, Pe Newton la dejun și pe Hume la o cafea.

În toate limbile se spune : eu gîndesc, eu simt, eu respir, eu am mîncat o bătaie și eu compar, eu îmi amintesc de o culoare și eu îmi amintesc de o propoziţiune. Ceea ce îşi aduce în noi aminte de acea culoare și ceea ce de acea propoziţiune sînt poate tot atît de puţin unul și același lucru, ca și ceea ce capătă bătaie și ceea ce compară în noi. Totul face ceva în toate, omul se simte în totul un întreg, și cînd reţin că (a+x) ori (a—x) este egal cu $a^2—x^2$, poate că degetul mare trebuie să reţină o parte din asta, chiar dacă neînsemnată, dar la unii oameni îndeajuns de viu, ca să le vină în minte la atingerea unui lucru sau ca să creadă în vis sau cînd au fierbinţeli, că propoziţiunea nu este decît o cîrpă. Este mai puţin neplăcut să explicăm un *phaenomenon* prin oleacă de mecanică ; și o doză puternică de incomprehensibil, decît exclusiv prin mecanică ; ceea ce înseamnă că *docta ignorantia* ne face mai puţin de ruşine ca cea *indocta*. Orice mişcare în lume îşi are cauza în ceva ce nu este mişcare ; de ce să nu fie forţa generală cauza gîndurilor mele, tot aşa cum este cauza fermentării ?

Oamenii prea subtili sînt rareori oameni mari, și cercetările lor sînt cele mai adesea tot atît de nefolositoare pe cît de subtile, deoarece se depărtează tot mai mult de viaţa practică, de care ar trebui să se apropie tot mai mult. Aşa cum maestrul de dans și cel de scrimă nu pornesc de la anatomia picioarelor și a mîinii, tot aşa filozofia sănătoasă, utilă începe la o treaptă mai înaltă decît meditaţiile subtile. Piciorul trebuie într-un anumit fel aşezat pe pămînt, căci altfel ne-am prăbuși ; sîntem siliţi să credem acest lucru, căci ar fi absurd să nu-l credem ; iată fundamente foarte bune. Cei care vor să treacă mai

departe, n-au decît, dar să nu-şi închipuie cumva că fac ceva grozav, căci dacă totul le merge în plin, adevărul e că nu descoperă de fapt decît ceea ce oamenii cu scaun la cap ştiau încă de mult. Cel care va demonstra încă o dată principiul al doisprezecelea al lui Euclid merită oricum numele de spirit ingenios, dar contribuţia sa la extinderea graniţelor ştiinţei nu va reprezenta nimic ce n-ar fi putut face şi fără această descoperire. Ca să combaţi însă pe sceptici — zău, nu-i combateţi, căci ce argument pe lume ar putea convinge pe un om care crede absurdităţi ? Şi merită oare să fie combătut fiecare om care ţine neapărat să fie combătut ? Nici chiar cei mai mari bătăuşi nu se bat cu oricine îi ajută. Iată motivele pentru care filozofia beattică e vrednică de atenţie ; ea nu este o filozofie cu totul nouă, dar începe de la o treaptă mai înaltă. Nu este o filozofie pentru profesori, ci pentru oameni.

Sînt încredinţat că dacă Dumnezeu ar crea vreodată un om aşa cum şi-l imaginează magistrii şi profesorii de filozofie, el ar trebui internat din prima zi într-un ospiciu. S-ar putea face din asta chiar o fabulă : un profesor roagă providenţa să-i creeze un om după chipul psihologiei lui ; ea i-l face, şi omul este dus la ospiciu.

Învăţînd pe oameni *cum* trebuie să gîndească, şi nu numai *ce* trebuie să gîndească, preîntîmpinăm erorile. E un fel de iniţiere în *Mysteria* omenirii. Cel care, absorbit de propriile lui gînduri, se izbeşte de o idee ciudată, se îndepărtează în grabă de ea, dacă e greşită. În schimb, o idee ciudată, venind de la un om de seamă, poate induce în eroare nenumărate minţi care nu cercetează pe cont propriu adevărul. Nu sîntem niciodată destul de prevăzători cînd împărtăşim altora ideile noastre legate de viaţă şi feri-

cire, şi nici destul de zeloşi în a sfătui pe alţii să fie înţelepţi şi să se îndoiască.

Îndoiala nu trebuie să fie altceva decît prudenţă, altfel poate deveni primejdioasă.

Reprezentările alcătuiesc şi ele o viaţă şi o lume.

Dacă reflecătăm asupra idealismului în diferite stadii ale vieţii, se întîmplă de obicei aşa : mai întîi, la o vîrstă fragedă, rîdem de stupiditatea lui ; ceva mai tîrziu, găsim că e atrăgător, spiritual şi scuzabil, discutăm bucuros asupra lui cu cei care prin vîrstă şi condiţie socială se află încă în primul stadiu. La maturitate, găsim concepţia idealistă destul de ingenioasă pentru a stîrni reacţia noastră şi a altora, deşi ne dăm seama că nu are rost să ne pierdem vremea cu combaterea ei şi că este în contradicţie cu natura. Ni se pare că nu merită osteneala să ne mai gîndim la ceva care şi aşa ne-a absorbit destul timp. Dar mai tîrziu, meditînd serios şi cunoscînd mai bine lucrurile omeneşti, capătă o forţă de neînvins. Deoarece ajunge să observăm că : dacă există şi obiecte în afară de noi, nu putem şti absolut nimic despre realitatea lor obiectivă. Oricum ar sta lucrurile, noi sîntem şi rămînem totuşi idealişti, ba nici nu putem fi altceva. Căci totul ne este dat numai prin reprezentarea noastră. A crede că reprezentările şi senzaţiile sînt determinate de obiecte exterioare înseamnă a avea iarăşi o reprezentare. Idealismul este cu neputinţă de combătut, deoarece rămînem mereu idealişti, chiar dacă există obiecte în afară de noi, fiindcă este cu neputinţă să ştim ceva despre aceste obiecte. Aşa cum se petrec lucrurile în afară de noi, fără intervenţia noastră, tot aşa pot să se petreacă şi reprezentările corespunzătoare fără conlucrarea noastră. Cauza pentru care atîţia oameni nu-şi dau seama de asta este faptul că ei leagă de cuvîntul reprezentare

o noţiune foarte vagă, şi anume aceea de vis şi fantezie. Bineînţeles că şi acestea sînt un fel de reprezentări, dar nu expuizează genul. Aici trebuie căutată fără îndoială pricina neînţelegerii. Trebuie să ne învoim mai întîi asupra ceea ce înţelegem prin reprezentări. Ele sînt desigur de diferite feluri, dar nici una nu e prevăzută cu vreun semn vădit că vine din afară. Ce înseamnă însă din afară? Ce sînt obiectele *praeter nos?* Ce vrea să însemne prepoziţia *praeter?* Este doar o născocire omenească; un nume pentru a indica o deosebire faţă de alte lucruri, pe care nu le numim *praeter nos.* Totul este de natură sensibilă.

Ce sînt eu? Ce trebuie să fac? Ce pot să cred şi să sper? La aceasta se reduce totul în filozofie. Ar fi de dorit să putem simplifica în acest mod cît mai multe lucruri; ar trebui cel puţin să se facă o încercare spre a se vedea dacă n-ar fi cu putinţă să schiţăm în acest sens tot ceea ce vrem să tratăm în scrierile noastre.

A recunoaşte obiectele dinafară este o contrazicere; omului îi este peste putinţă să iasă din sine. Atunci cînd ni se pare că vedem obiecte, ne vedem doar pe noi înşine. De fapt, nu putem cunoaşte nimic pe lume, decît pe noi înşine şi schimbările care au loc în noi. Tot aşa ne este cu neputinţă să simţim pentru alţii, cum se spune; simţim numai pentru noi. Vorba asta sună dur, însă încetează de a fi dură dacă o înţelegem bine. Nu iubim nici tată, nici mamă, nici soţie, nici copii, ci senzaţiile plăcute pe care ni le dau; există totdeauna ceva ce satisface mîndria sau amorul nostru propriu. Nici n-ar fi cu putinţă altfel, şi cel care tăgăduieşte acest adevăr nu-l înţelege. Limba noastră n-are însă dreptul de a fi în privinţa aceasta filozofică, tot aşa cum n-are dreptul de a fi copernicană în ceea ce priveşte universul. Cred că nimic nu pune mai bine în

lumină sensul spiritului omenesc decît conştiinţa lui însăşi de farsa pe care vrea natura să i-o joace. Rămîne însă întrebarea : cine are dreptate, cel care crede că este înşelat sau cel care nu crede ? Fără îndoială, dreptatea e de partea celui care crede că nu este înşelat. Dar, de fapt, nimeni nu crede că este înşelat, căci de îndată ce un om îşi dă seama de ea, înşelăciunea încetează. Născocirea limbajului a precedat filozofia, şi acest lucru face filozofia mai dificilă, îndeosebi atunci cînd vrem să ajutăm pe alţii, care nu prea gîndesc singuri, să o înţeleagă. De cîte ori vorbeşte, filozofia trebuie să vorbească limba nefilozofiei.

Oricum ne-am închipui reprezentarea lucrurilor din afara noastră, ea păstrează întotdeauna în sine ceva din subiect. Mi se pare foarte nefilozofic să privim sufletul nostru doar ca un obiect pasiv, atunci cînd el împrumută la rîndul său ceva obiectelor. Dacă ar fi aşa, n-ar mai exista nici o fiinţă pe lume care să cunoască lumea cum este ea. Aş numi asta afinităţile lumii spirituale şi materiale, şi pot să-mi imaginez foarte bine fiinţe pentru care ordinea universului este o muzică la care ele dansează în timp ce firmamentul cîntă.

Cum au ajuns oare oamenii la noţiunea de libertate ? A fost o idee mare.

Faptul că uneori o ipoteză falsă e preferabilă celei juste se vede din teoria libertăţii. Desigur, omul nu este liber, dar e nevoie de o adîncă reflecţie filozofică pentru a nu cădea, în legătură cu această idee, în eroare ; reflecţie pentru care, dintre o mie de inşi fără răgaz şi răbdare şi dintr-o sută disponibili şi dispuşi să i se dedice, se găseşte abia unul care să aibă spiritul trebuincios. Iată de ce libertatea este de fapt

forma cea mai comodă de a ne imagina această problemă, şi va rămîne întotdeauna cea mai obişnuită, deoarece aparenţele sînt în favoarea ei.

Înaintea lui Dumnezeu există doar reguli, de fapt o singură regulă şi nici o excepţie. Deoarece nu cunoaştem regula supremă, facem reguli generale, care nu sînt generale ; ba n-ar fi exclus ca ceea ce numim reguli să fie excepţii chiar şi pentru unele fiinţe muritoare.

Un discurs lung poate fi uşor învăţat pe dinafară, şi încă şi mai uşor o poezie lungă. Dar ce greu ar fi să ţinem minte tot atîtea cuvinte fără nici o legătură între ele sau un discurs într-o limbă străină. Sensul şi raţiunea vin în ajutorul memoriei. Sensul este ordine, şi ordinea este în ultimă analiză concordanţă cu natura noastră. Vorbind raţional, nu facem decît să exprimăm firea şi natura noastră. Pentru a asimila ceva în memorie, căutăm deci întotdeauna să introducem un sens sau o ordine oarecare. De aici, *genera* şi *species* la plante şi la animale, similitudini pînă în cele mai mici amănunte. Tot aici îşi au locul şi ipotezele noastre ; ne trebuie cîteva, căci altfel nu putem reţine lucrurile. S-a spus demult asta, dar sîntem siliţi să revenim mereu la vechiul adevăr, căutînd să introducem un sens în lumea materială. Se naşte însă întrebarea dacă totul este inteligibil pentru noi sau nu. Fără îndoială, prin repetate străduinţe şi reflecţii, putem da un sens şi unui lucru ininteligibil pentru noi, sau în general lipsit de înţeles. Descoperim astfel în nisip chipuri, peisagii ş.a.m.d., care nu sînt desigur alcătuiri intenţionate. Şi simetria ţine de acest fenomen. Siluetele pe care le alcătuiesc, la voia întîmplării, petele de cerneală ş.a.m.d. Şi ierarhia din rîndul vieţuitoarelor ; nimic din toate acestea nu există în lucruri, ci numai în noi. În general, nu ne dăm îndeajuns seama de faptul că atunci cînd observăm natura

și mai ales regulile noastre, nu facem decît să ne observăm pe noi înșine.

În prefața ediției a doua și a treia a *Criticii* lui Kant (a treia este doar o copie a celei de a doua) se găsesc multe lucruri ciudate pe care le-am gîndit adesea în trecut, dar cărora nu le-am dat grai. Nu aflăm nici o cauză în lucruri, ci observăm doar ceea ce corespunde din ele în noi. Oriunde ne aruncăm privirea, nu ne vedem decît pe noi înșine.

Chiar și desele noastre erori au meritul de a ne obișnui în cele din urmă cu credința că totul ar putea fi altfel decît ne închipuim noi. Această experiență poate fi la rîndul ei generalizată, ca și cercetarea cauzelor ; pentru ca astfel să ajungem în sfîrșit la filozofia care tăgăduiește chiar și necesitatea principiului contradicției.

În loc ca lumea să se oglindească în noi, ar trebui mai degrabă să spunem că rațiunea noastră se oglindește în lume. N-avem încotro, trebuie să recunoaștem ordinea și ocîrmuirea înțeleaptă a lumii acesteia ; lucru care decurge însă din felul în care e organizată puterea noastră de cugetare. Nu înseamnă însă că ceea ce sîntem siliți să gîndim este într-adevăr așa, și nu altfel ; căci n-avem nici o idee despre adevărata alcătuire a lumii exterioare, deci nici un temei pe calea aceasta, pentru a dovedi existența lui Dumnezeu.

Percepem obiectele prin simțurile noastre. Dar ceea ce percepem nu sînt lucrurile în sine ; ochiul creează lumina, și urechea sunetele. În afara noastră, ele nu sînt nimic. Noi le împrumutăm calitățile lor. Tot așa se întîmplă cu spațiul și cu timpul. Dacă nu simțim existența lui Dumnezeu, n-o putem dovedi. Toate aceste lucruri se reduc la unul singur. Dar nu ne putem încredința de așta fără o gîndire profundă. Cred că filozofia

kantiană poate fi tot atît de puţin învăţată într-un anumit număr de ani ca şi acrobaţiile pe funie.

Hoinărind cu gîndul la voia întîmplării, lăsînd fantezia să zburde după plac, facem adesea să se trezească în noi sălbăticiunea de care filozofia se poate folosi metodic în gospodăria ei bine orînduită.

În lume şi în împărăţia adevărului trebuie să ne mişcăm în libertate, cu orice risc, fără să ne pese dacă ideea noastră ţine de o familie în care unii din membrii ei pot ajunge primejdioşi. Puterea aici prezentă poate fi de folos într-altă parte.

Filozofia este întotdeauna chimie, oricum am întoarce lucrurile. Ţăranul se foloseşte de principiile celei mai abstracte filozofii, învăluite însă, ascunse, ţinute la o parte, latente — cum spune fizicianul şi chimistul ; filozoful lucrează în schimb cu principii pure.

Mania de a filozofa ni se pare scuzabilă, căci vine dintr-un îmbold al sufletului, nu lipsit de utilitate, dacă avem destulă experienţă. Aşadar, teoriile noastre nebune de azi ar putea fi tot atîtea imbolduri care îşi vor afla abia în viitor utilitatea.

Am putea să ne reprezentăm astfel lucrurile ; fiecare din noi posedă facultatea de a primi impresii ; este senzualilatea noastră, prin care ne dăm seama de schimbările ce se petrec în noi ; cauzele acestor schimbări le numim obiecte. Aceste obiecte nu sîntem numai noi înşine. Observăm schimbări, impresii în noi, ale căror cauze le căutăm tot în noi înşine, deoarece ne dăm seama că ele depind de noi sau că sînt în noi. Aşa ne dăm seama de starea de fiecare dată a sufletului nostru. Această facultate este simţul interior. Atenţia, sponta-

neitatea. Cînd sîntem noi înşine obiect şi observator, obiect şi subiect.

Există însă impresii în care simţim fără nici cea mai mică urmă de îndoială că sîntem doar subiect care recepţionează, şi nimic mai puţin decît obiect. Ajunge poate să notăm aici, că acele obiecte sînt *praeter nos*, ceva deosebit de noi — acesta fiind probabil singurul lucru pe care îl putem simţi. Faptul că acest *praeter nos* se transformă însă într-un *extra nos* şi că legăm şi trebuie să legăm de el distanţa faţă de noi, în spaţiu, constituie poate o cerinţă stringentă a naturii noastre. Caracterul de necesitate al acestei reprezentări e o dovadă a originii ei neempirice, căci nici un principiu întemeiat pe experienţă nu implică necesitate. Ba chiar şi spaţiul trebuie să ni-l imaginăm infinit. Datorită experienţei ? Cu neputinţă. Cred deci că dacă există un principiu independent de orice experienţă, este cel al dilatării corpurilor.

Se naşte totuşi întrebarea (şi nu ştiu de i s-a dat pînă acum un răspuns) : dacă, admiţînd realitatea obiectivă a corpurilor şi calităţile ce le sînt proprii, n-ar fi cu putinţă, printre nenumărate altele, şi cazul în care aceste calităţi ar fi tocmai cele pe care, conform naturii noastre, trebuie să le atribuim corpurilor, nu pentru că le au de fapt, ci pentru că, între nenumăratele forme posibile de a vedea lumea, n-ar fi exclusă şi această concordanţă. Ar fi tot o *harmonia praestabilita*. Dar aici se naşte iarăşi întrebarea, dacă este îngăduit să pui o astfel de întrebare ? Dacă un obiect poate fi ceea ce pare altuia să fie ? Întrebarea aceasta este iarăşi antropomorfism. Căci noi nu ştim, şi nici nu putem şti cum pot fi afectate de către obiecte dinafara lor, fiinţe care simt şi gîndesc. În aceste împrejurări, cel mai cuminte ar fi să ne mărginim la noi înşine, să ne ocupăm de schimbările din noi şi să nu ne mai interesăm de structura lucrurilor în sine.

După cum se întîmplă cu spațiul, în ce privește așa-numitele obiecte exterioare, la fel se întîmplă și cu timpul, în ce privește obiectele simțului interior. Schimbările din noi înșine le privim sub forma de durată, succesiune, concomitență ș.a.m.d.

Ceea ce face atît de dificil studiul unei filozofii profunde este faptul că în viața de toate zilele socotim o mulțime de lucruri drept atît de firești și de ușoare, încît ne închipuim că nici n-ar fi cu putință să fie altfel; dar se cade totuși să știm că, pentru a explica ceea ce e propriu-zis dificil, trebuie mai întîi să ne dăm seama de marea importanță a lucrurilor aparent neînsemnate. Dacă spun: această piatră este tare — deci atribui acestui *individuum* mai întîi noțiunea de piatră, care revine mai multor lucruri, apoi vorbesc de duritate și apoi leg chiar duritatea cu piatra —, fac o operație de gîndire așa de minunată, încît mă întreb dacă la alcătuirea multor cărți se pune atîta străduință creatoare în mișcare. Dar nu sînt oare toate astea subtilități? La ce bun să cunoaștem acest lucru? — În ceea ce privește întîia întrebare, trebuie să răspundem că nu e vorba de subtilități, căci tocmai pe baza acestor cazuri simple facem cunoștință cu operațiile rațiunii. Dacă vrem să pornim de-a dreptul de la cele complexe, orice osteneală este zadarnică. A găsi dificile aceste lucruri ușoare înseamnă a face filozofia în adevăr să progreseze. — În ceea ce privește însă cealaltă întrebare, răspund: Nu! ne putem foarte bine lipsi de atare cunoștințe; dar nici nu se cere neapărat să fii filozof.

Ceea ce este foarte ciudat rămîne rareori multă vreme inexplicabil. Inexplicabilul încetează de obicei a fi ciudat, și poate nici n-a fost într-adevăr vreodată.

Fiecare treaptă a cunoașterii își are principiile sale curente, la care nu se observă că vin din simpla credință, plutind deasupra incomprehensibilului, fără nici un punct de sprijin. Le avem, fără să știm de unde se trage siguranța cu care ne încredem în ele. Și le are nu mai puțin filozoful decît omul simplu, care își închipuie că apa curge totdeauna la vale, fiindcă ar fi cu neputință să poată curge la deal.

Există adevăruri care circulă destul de înzorzonate ca să le luăm drept minciuni, și care sînt cu toate acestea pure adevăruri.

Unul din cele mai trainice temeiuri ale filozofiei kantiene este ideea, cu siguranță adevărată, că și noi sîntem cam același lucru ca și obiectele dinafara noastră. Dacă prin urmare ceva acționează asupra noastră, efectul nu depinde numai de obiectul care acționează, ci și de acela asupra căruia acționează. Ca și în cazul unei lovituri, și aici amîndouă părțile sînt active și pasive în același timp, căci este cu neputință ca o ființă să poată fi înrîurită de alta, fără ca înrîurirea principală să apară ca un amestec al cauzei și efectului. Cred că o simplă *tabula rasa* ar fi în acest sens de neconceput ; căci prin fiecare înrîurire, lucrul care își exercită înrîurirea se schimbă, și ceea ce se pierde din el trece asupra celuilalt, și invers .

Ne dăm seama de anumite reprezentări care nu depind de noi ; altele depind de noi, cel puțin așa ni se pare ; unde e granița ? Nu ne este cunoscută decît existența senzațiilor, reprezentărilor și ideilor noastre. Gîndește, ar trebui să spunem așa cum spunem : ninge. A spune *cogito* este prea mult, îndată ce traducem aceasta prin *eu gîndesc*. A-și însuși pe *eu*, a-l postula, este o necesitate practică.

Ce înseamnă să gîndeşti în spirit kantian ? Cred că înseamnă să descoperi raporturile dintre fiinţa noastră, orice ar fi ea, şi lucrurile pe care le numim înafara noastră ; adică să determini raporturile dintre ceea ce este subiectiv şi ceea ce este obiectiv. Aceasta a fost, desigur, întotdeauna scopul tuturor naturaliştilor serioşi ; întrebarea e însă dacă s-au apucat vreodată de treabă într-un mod atît de cu adevărat filozofic, precum domnul Kant. S-a considerat drept obiectiv ceea ce este şi trebuie să rămînă subiectiv.

Tot ceea ce noi, ca oameni, sîntem siliţi să recunoaştem a fi real, este într-adevăr real pentru oameni. Căci de îndată ce nu mai deducem realitatea din constrîngerile naturii noastre, nu mai putem concepe nici un *principium* statornic. Aceeaşi nesiguranţă există de o parte ca şi de cealaltă. Cel căruia dovada existenţei unei fiinţe supreme i-o impune natura (cosmologic), trebuie să se mărginească la ea ; tot aşa, cel care şi-a căpătat convingerea pe temeiuri teoretice sau morale. Chiar şi cei preocupaţi de noi dovezi au fost poate împinşi la aceasta de o constrîngere ce n-au putut-o face să meargă pînă la capăt. În loc să aducă noile lor dovezi, ar fi trebuit să ne arate motivele care i-au silit să le caute, dacă n-a fost doar teama de consistorii ori de stăpînire.

Este neîndoios că putem avea o părere foarte justă şi înţeleaptă despre un lucru, şi totuşi, îndată ce sîntem siliţi să arătăm temeiurile acelei păreri, să nu fim în stare să arătăm decît pe unele dintre ele, pe care orice începător în arta de a se bate poate să le combată. Adeseori însă oamenii cei mai cuminţi şi mai aleşi ştiu să facă aceasta tot atît de puţin, cît de puţin îşi cunosc muşchii cei care ridică greutăţi sau cîntă la pian.

Nu sînt oare multe din ideile domnului Kant, mai ales cu privire la morală, urmări ale bătrîneţii, cînd

pasiunea şi înclinaţiile îşi pierd tăria, lăsînd să supravieţuiască numai raţiunea? — Dacă omul ar muri în plinătatea forţelor lui, adică în jurul vîrstei de patruzeci de ani, ce urmări ar avea aceasta asupra lumii? Din combinaţiile înţelepciunii liniştite a bătrîneţii se nasc multe lucruri ciudate. Nu va exista oare odată un stat în care toţi oamenii să fie exterminaţi la vîrsta de patruzeci şi cinci de ani?

Domnul Kant are desigur meritul, nu lipsit de însemnătate, de a fi făcut ordine în fiziologia sufletului nostru; dar această cunoaştere mai îndeaproape a muşchilor şi nervilor nu ne va da nici pianişti şi nici dansatori mai buni. Mi se pare de asemenea uneori că succesul pe care l-a avut opera sa *Critica raţiunii pure* l-a făcut să meargă apoi mult prea departe.

Primatul etosului faţă de raţiune

Superstiţiile oamenilor de rînd se datoresc faptului că sînt iniţiaţi în chestiunile religioase la o vîrstă mult prea fragedă şi cu prea mult zel; auzind vorbindu-se de taine, minuni şi de diavol, ei îşi închipuie apoi că e foarte probabil ca asemenea lucruri să existe şi să se întîmple pretutindeni şi în toate împrejurările. Dacă, dimpotrivă, i-am învăţa mai întîi lucrurile naturii înseşi, s-ar deprinde mai cu uşurinţă să venereze supranaturalul şi tainicul din religie, pe cînd aşa le privesc ca ceva comun, şi nu li s-ar părea nimic deosebit, dacă cineva le-ar spune că azi au trecut şase îngeri pe stradă. Nici ilustraţiile din *Biblie* nu sînt bune pentru copii.

Ar trebui să se ţină cel puţin o dată pe săptămînă predici dietetice în biserică, şi dacă această ştiinţă ar fi

învățată și de către preoții noștri, s-ar putea combina cu lucruri religioase, care și-ar găsi foarte bine locul în această tovărășie ; căci lucrurile religioase amestecate cu puțină fizică pot să rețină atenția oamenilor și să le înfățișeze pe Dumnezeu mai bine decît exemplele adeseori nepotrivite ale miniei sale.

Disputa dintre *a însemna* și *a fi*, care a pricinuit atîta rău în religie, ar fi fost poate mai folositoare dacă s-ar fi purtat asupra altor materii ; căci faptul de a crede că lucrurile sînt cu adevărat ceea ce ele doar înseamnă, constituie o sursă generală a nefericirii noastre.

Dă, Doamne, putere hotărîrilor mele bune, — iată o rugăminte care ar trebui să existe în *Tatăl Nostru*.

Noi protestanții socotim a trăi astăzi, în ce privește religia noastră, în timpuri foarte luminate. Ce-ar fi însă dacă ar apare un nou Luther ? Poate că despre epoca noastră s-ar putea iarăși spune că e o epocă întunecată. Mai degrabă întorci sau oprești vîntul, decît să faci să stea pe loc ideile.

Faptul că sufletul trăiește dincolo de moarte a fost, desigur, mai întîi obiect de credință și apoi de demonstrație. Să crezi asta nu este mai ciudat decît să clădești pentru un singur om case în care încap o sută, să numești o femeie zeiță și un cap încoronat nemuritor. Omul nu este o făptură mai deosebită decît celelalte ; dar el știe că este, și prin asta se explică toate ; și facem bine că preferăm această însușire a spiritului nostru tuturor celorlalte, deoarece sîntem singurii în lume care o putem contesta.

Dumnezeu a creat pe om după chipul său, ceea ce înseamnă poate că omul l-a făcut pe Dumnezeu după al lui.

Lumea noastră va ajunge într-o zi atît de subtilă, încît va fi mai ridicol să crezi în Dumnezeu, decît este azi să crezi în fantome.

Nu prea cred că se va putea dovedi vreodată că sîntem opera unei ființe supreme și că n-am fost alcătuiți mai degrabă de către una foarte imperfectă, din pură distracție.

Lumea, în care cresc atît de frumos iarba și copacii, e socotită poate tocmai datorită lor, de o ființă superioară nouă, ca mucegăită. Cel mai frumos cer înstelat ne pare gol, dacă îl privim printr-un telescop întors.

Continuitatea binelui și a dreptei orînduiri a lumii. Dacă ține de natura omenească, de pildă, ca religia creștină să dispară cu vremea, aceasta se va întîmpla, fie că ne împotrivim, fie că nu ; întoarcerea și oprirea pentru un scurt răstimp nu constituie decît o nespus de mică îndoitură a liniei. Păcat doar că tocmai noi trebuie să fim spectatorii acestui fapt, și nu altă generație ; nimeni nu ne poate lua așadar în nume de rău, dacă ne străduim din răsputeri să dăm vremii noastre forma minții noastre. Cred cu tărie că noi servim pe acest glob unui anumit scop, a cărui atingere nu o poate împiedica nici chiar conjurația întregului neam omenesc.

O inimă curată și o cămașă curată (o inimă curată este un lucru minunat, și o cămașă curată de asemenea).

Dau dovadă de puțină înțelepciune unii oameni cînd își bat joc de obiceiurile religioase ale altora ; prin purtarea lor arată că nu prind întregul înțeles al *Bibliei*.

Minunile trebuie privite de la distanță, ca să le luăm drept adevărate, ca și norii, pentru a-i considera corpuri solide.

BCU IAȘI / ETHNOGRAPHY LIBRARY

Dacă lumea va mai exista încă peste ani și ani, religia universală va fi un fel de spinozism reformat. Rațiunea lăsată în voia ei nu duce și nu poate duce la altceva.

Nu ne putem îndeajuns pătrunde de faptul că existența lui Dumnezeu, nemurirea sufletului și altele de acest gen sînt doar lucruri care pot fi gîndite, dar nu percepute. Sînt combinații de idei, cărora nu trebuie să le corespundă ceva obiectiv.

Pot să-mi închipui o epocă în care ideile noastre religioase vor părea tot atît de ciudate, ca și pentru noi spiritul cavaleresc.

Vorbesc despre religia lor nu cu acea cumpătare și toleranță, pe care le predica cu fapta și cu vorba marele lor învățător, ci cu zelul nepotrivit al unor sectari filozofici și cu o înflăcărare de parcă n-ar avea dreptate. Nu sînt creștini, ci cristiani.

Ți se face părul măciucă, atunci cînd te gîndești: cît timp și cîtă osteneală s-a cheltuit pentru tălmăcirea *Bibliei*; cît ar fi fost de trebuință pentru a scrie un milion de volume în octavo, poate. Și care va fi în cele din urmă prețul acestor străduințe, după secole sau milenii? Nu altul, desigur, decît constatarea că *Biblia* este o carte scrisă de oameni, ca și toate cărțile. De către oameni care erau ușor deosebiți de noi, deoarece trăiau într-o epocă ușor deosebită de a noastră; erau în multe privințe ceva mai simpli decît noi, dar în schimb și mult mai neștiutori; *Biblia* este prin urmare o carte în care sînt cuprinse lucruri adevărate, altele false, unele bune și altele rele. Cu cît mai mult explicațiile noastre fac din ea o carte obișnuită, cu atît mai bună devine

Biblia ; toate acestea s-ar fi întîmplat demult, dacă nu s-ar fi împotrivit educaţia noastră, credulitatea noastră şi actuala stare de lucruri.

Cred că în om instinctul anticipează raţionamentul riguros, şi că din această pricină multe lucruri pot fi revelate de către oameni sensibili mai puţin învăţaţi, dar cu intuiţia sigură, lucruri pe care raţionamentul riguros nu le poate atinge şi urmări. Există căldură animală, şi va exista fără ca să fim în stare să explicăm precis de unde vine. Tot în această ordine de idei se cuvine să amintim şi ideea nemuririi sufletului. După moartea noastră va fi la fel ca şi înaintea ei ; aceasta este o anticipare instinctivă înaintea oricărui raţionament. Nu o putem dovedi, dar pentru mine are, împreună cu alte împrejurări, ca leşinuri, ameţeli, o forţă irezistibilă, şi tot aşa poate pentru o mulţime de oameni, care nu vor s-o recunoască. N-a existat pînă acum raţionament care să mă convingă de contrariul. Această credinţă vine din natura mea, şi construcţia teoretică ce i se opune e contrazisă de toate sentimentele mele atît de puternic, cît poate ceva să contrazică.

Ideea pe care ne-o facem despre suflet are multe asemănări cu cea despre un magnet ascuns în pămînt. Simplă imagine. O putere plăsmuitoare înnăscută în om, de a gîndi totul sub aceste forme.

Sîntem în aşa fel alcătuiţi, încît rareori vom putea fi judecători buni ai lucrurilor care ne sînt folositoare. Aşa se întîmplă în viaţa aceasta ; şi cine să ne împace cu gîndul că şi în viaţa viitoare va fi exact la fel ? Dumnezeu vine cu pedeapsă asupra acelora pe care îi iubeşte. Ce-ar fi dacă vorba asta s-ar tălmăci : Dum-

nezeu vine cu prăpăd asupra acelora pe care îi iubește ?

Natura a dat animalelor destulă judecată ca să se îngrijească de propria lor existență. Toate se pricep de minune să se descurce, cînd e vorba de viața lor. Pe om l-a înarmat chiar, aproape prin instinct, împotriva fricii de moarte, dîndu-i credința în nemurirea sufletului.

Ființa care ni se dăruie în chipul cel mai pur din mîinile naturii și care ne este în același timp cea mai aproape sîntem noi înșine, și totuși, cît de greu ne vine să înțelegem asta, cît de greu ! S-ar părea că ajunge să pornim la faptă, fără a face din noi înșine obiectul observației. Căci îndată ce facem din noi obiect de observație, este aproape totuna dacă vrem să căutăm originea lumii în măruntaiele muntelui Hein sau natura sufletului în funcțiile noastre organice.

Este totuși uimitor, cum credința în Dumnezeu s-a clădit pe baza reprezentării obscure a cauzelor ; un Dumnezeu despre care nu știm și nu putem ști nimic, fiindcă orice idee asupra creatorului lumii este totdeauna antropomorfism.

Dumnezeu, această mare *qualitas occulta*.

Prea puțini sînt oamenii care s-au gîndit cum se cuvine la valoarea nonexistenței. Prin nonexistența după moarte înțeleg starea în care mă găseam înainte de a mă naște. De fapt, nu e vorba de o apatie, căci aceasta poate fi încă simțită, ci de ceva care nu este absolut

nimic. Dacă ajung în această stare — deşi aici cuvintele *eu* şi *stare* nu se mai potrivesc — ; mi se pare că este ceva ce ţine perfect echilibrul vieţii veşnice. Nu existenţa şi nonexistenţa se înfruntă în cazul fiinţelor sensibile, ci nonexistenţa şi fericirea supremă. Cred că ne simţim la fel de bine în oricare din aceste două stări. Deoarece nu putem îmbrăţişa întregul, datoria noastră este de a fi şi a aştepta şi de a acţiona în conformitate cu raţiunea.

S-a născut în mintea mea încă de multă vreme gîndul că lumea aceasta ar putea fi opera unei fiinţe subordonate, şi n-am mai putut scăpa nici pînă azi de această idee. Ar fi o nebunie să crezi că e cu neputinţă o lume în care să nu existe boală, durere şi moarte. Aşa ne imaginăm de fapt cerul. A vorbi despre examenul vieţii. despre perfecţionarea treptată a omului, înseamnă a gîndi foarte omeneneşte despre Dumnezeu, şi deci pur şi simplu a pălăvrăgi. De ce să nu existe ierarhii de spirite pînă sus la Dumnezeu şi să nu poată fi lumea noastră opera unuia care nu se pricepe încă la asemenea treabă, o încercare ? Mă gîndesc la sistemul nostru solar sau la nebuloasa care se termină cu calea lactee. Poate că nebuloasele nu sînt decît simple mostre, sau lumi la care se lucrează încă. Dacă mă gîndesc la războaie, foamete, sărăcie şi molimă, îmi este cu neputinţă să cred că toate acestea sînt opera unei fiinţe prea înţelepte ; sau poate lumea a fost creată dintr-o materie străină creatorului ei şi care i-a impus deci anumite limite ; aşa că aceasta ar fi numai *respective* cea mai bună lume, după cum s-a şi spus de multe ori.

Să nu fie oare o *fallacia causae,* sau cel puţin să se fi strecurat destul sofism în entuziasmul celor care vor-

besc de foloasele religiei creştine? Să nu fie oare de fapt tocmai oamenii buni cei care respectă religia, în loc ca religia să facă pe oameni buni? Devin adepţii, apărătorii ei, fiindcă religia predică principiile lor. Un lucru este sigur, că nu se întîmplă prea des ca un om rău să ducă o viaţă religioasă.

În raţiune se arată omul, în pasiuni Dumnezeu.

Noul Testament este un adevărat *autor classicus*, cel mai bun manual şi tratat care s-a scris vreodată, din care cauză în fiecare sat din lumea creştină a fost numit pe drept cuvînt cîte un dascăl pentru a explica acest *autor*. Dacă există printre ei unii care nu-şi înţeleg *autorul*, lucrul constituie o trăsătură comună acestui *autor* şi altor *autores*. Dar cartea aceasta se deosebeşte foarte mult de celelalte prin faptul că cei care au interpretat-o într-aiuri au fost ridicaţi la rangul de sfinţi.

Credeţi oare că bunul Dumnezeu este catolic?

Una din cele mai ciudate întrebuinţări pe care a dat-o omul raţiunii este aceea de a o considera drept o capodoperă şi de a nu o utiliza şi astfel; născut fiind cu aripi, să şi le taie, şi apoi să-şi dea drumul din vîrful primului turn de biserică întîlnit în cale.

Nu există desigur alt Dumnezeu pe care să-l venerăm, decît îndeplinirea datoriei şi supunerea, în faptele noastre, faţă de legile date de raţiune. *Este un Dumnezeu în ceruri* nu poate însemna, după mine, altceva decît: mă simt obligat, cu toată libertatea voinţei mele, să-mi fac datoria. La ce ne-ar mai trebui alt Dumnezeu? Acesta este el...

În genere, inima noastră recunoaşte un Dumnezeu; şi să faci raţiunea să înţeleagă aceasta este bineînţeles greu, dacă nu chiar cu neputinţă.

E o întrebare, dacă simpla raţiune fără inimă s-ar fi gîndit la un Dumnezeu.

Să fie oare atît de sigur că raţiunea noastră nu poate şti nimic despre lucrurile suprasensibile? Să nu poată oare omul să-şi urzească ideile sale despre Dumnezeu cu tot atîta folos, ca şi păianjenul pînza sa, pentru a prinde muşte? Sau, cu alte cuvinte: să nu existe oare fiinţe care ne admiră tot aşa de mult pentru ideile noastre despre Dumnezeu şi nemurirea sufletului, cum admirăm noi păianjenul şi viermele de mătase?

Este oare ideea noastră despre Dumnezeu altceva decît inconceptibilitatea personificată?

Dacă am aduna laolaltă trei oameni foarte cinstiţi, A, B şi C, dintre care unul ar fi protestant, celălalt catolic şi al treilea să zicem fichtean, şi dacă ar fi examinaţi în mod amănunţit, am găsi că toţi trei au cam aceeaşi credinţă în Dumnezeu, dar nici unul nu în întregime pe aceea pe care ar mărturisi-o, dacă ar trebui să o mărturisească, în cuvinte, se înţelege. Căci este o mare binefacere a naturii omeneşti faptul că oamenii virtuoşi ar fi încurcaţi dacă ar trebui să ne spună de ce sînt virtuoşi, şi, crezînd că îşi propovăduiesc credinţa, nu şi-o propovăduiesc.

Război, revoluţie, monarhie, republică

Să ştim că în toată ţara n-a murit de cinci sute de ani nimeni de bucurie.

Stăpînii cu mîinile lor lungi fac de multe ori mai multe stricăciuni decît servitorii lor cu mîinile lor scurte.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Polybius face o distincție între cauza, pretextul și începutul unui război ; de obicei se cunosc numai acestea două din urmă. Așa se întîmplă și cu alte lucruri.

Mi se pare de neapărată trebuință ca națiunea să fie din cînd în cînd aerisită : pentru luminarea ei. Căci ce altceva sînt oamenii decît haine vechi ? Vîntul trebuie să treacă prin ele. Fiecare poate să-și închipuie asta cum vrea ; dar eu îmi închipui statul ca un dulap de haine, și oamenii ca hainele din el. Potentații sînt domnii care le poartă și uneori le perie și le scutură de praf, iar după ce le-au uzat desfac tresele și leapădă cîrpa. Dar lipsește aerisirea ; vreau să spun că sînt aținate în pod. Dacă împăratul și-ar mîna o dată oile ungurești pe pămînturile nisipoase din Brandenburg, iar regele Prusiei le-ar duce pe ale sale la păscut în Ungaria, lumea ar cîștiga foarte mult.

Țara în care bisericile sînt frumoase și casele dărăpănate este tot atît de pierdută ca și aceea unde bisericile sînt dărăpănate și casele devin palate.

Dacă vrem să ridicăm nivelul de cultură al păturii de jos, al clasei muncitoare și producătoare, trebuie firește ca pătura suprapusă să fie la rîndul ei foarte înaintată, pentru a o trage după sine. Dar acest *foarte înaintată* este relativ. Dacă învățații noștri continuă să lucreze ca și pînă acum, se vor îndepărta tot mai mult de popor, iar zelul de a-l ridica va deveni tot mai mare, dar și disprețul cu care sînt priviți oamenii de rînd. Catolicul e în acest sens mult mai mlădios, el cedează acolo unde noi pretindem celui de jos să se supună. El navighează mai lent, pentru a ține aproape de sine corăbiile mai slabe, pe cînd noi mergem cu toate pîn-

zele întinse şi nădăjduim ceea ce este puţin probabil, că vasele mici ne vor urma.

E şi asta o formă de a ruina, să utilizezi maşini în loc de oameni, războaie de ţesut, maşini cu aburi.

Desigur că multe dueluri, mai cu seamă între ofiţeri, n-ar mai avea loc, dacă părerea marelui Turenne în această privinţă ar fi cunoscută : Trebuie să-l pensionăm pe domnul ăsta, altfel ne omoară pe toţi. Am observat, adaugă el, că toţi acei care sînt atît de îndemînatici cu spada nu se arată şi cei mai viteji cînd pornesc la luptă împotriva duşmanului.

Am citit undeva că cercetările noastre asupra orînduirilor de stat sînt mult uşurate, dacă ni le imaginăm ca pe nişte oameni luaţi în parte ; cunosc aşadar şi ele o vîrstă a copilăriei, cînd e mai bine să fie monarhice. Cînd însă copiii se fac mari, nu mai pot fi trataţi ca atare, căci se întîmplă nu rareori să devină mai înţelepţi decît tatăl lor.

A lumina toate păturile sociale înseamnă de fapt a da tuturor noţiuni juste despre necesităţile noastre esenţiale.

Dacă ar exista încă, în vremea noastră, un animal mai puternic decît omul, care să se amuze din cînd în cînd jucîndu-se cu el, ca şi copiii cu cărăbuşii, sau care să înfigă oameni în ac în muzeele de ştiinţe naturale, cum facem noi cu fluturii, — un asemenea animal ar fi probabil în cele din urmă stîrpit, mai cu seamă dacă n-ar fi cu mult superior omului în privinţa facultăţilor intelectuale, căci i-ar fi cu neputinţă să reziste în lupta

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

sa cu oamenii. Ar trebui să fie împiedicat să se folosească, oricît de puţin, de forţele lui. Un asemenea animal este însă într-adevăr despotismul, care rezistă totuşi încă pe atîtea meleaguri. În cazul lui trebuie să admitem însă că nu se poate lipsi de om.

Dacă ciinii, viespele şi bondarii ar fi înzestraţi cu raţiune omenească, n-ar fi cu neputinţă să pună stăpînire pe lume.

Admiraţia faţă de marii ostaşi e la fel de naturală ca şi setea de cuceriri ; prima e legată de frumuseţea şi de forţa fizică, iar cealaltă de bogăţia materială ; iată de ce nu vor putea fi stîrpite niciodată din lume prin filozofie.

Universul nostru este un stat monarhic. Soarele are suita sa, dar ţine pe cei mari ceva mai la distanţă. Le îngăduie totuşi să aibă sateliţi. Iată un bun subiect de fabulă, potrivit cu actualele revoluţii politice. Sateliţii se răzvrătesc şi vor să se învîrte de-a dreptul în jurul soarelui.

E o întrebare, dacă atunci cînd tragem pe roată un ucigaş, nu cădem în greşeala copilului care bate scaunul de care s-a lovit.

Democratul : Jos nobilii ! Numai meritul să dea dreptul la onoruri !
Aristocratul : O, taci. În felul ăsta n-o să ajungi niciodată la onoruri, pe cînd nădejdea de a fi într-o bună zi înnobilat o poţi nutri încă.

Nobilul, care de bună seamă nu face aici un compliment celuilalt, nu-şi face desigur nici lui unul. Este deci un compromis.

Are oare un popor dreptul să-şi schimbe constituţia cînd vrea? S-au spus, cu privire la această întrebare, foarte multe lucruri bune şi rele. Cred că cel mai bun răspuns este: cine îl poate împiedica, dacă e hotărît să o facă? A acţiona în conformitate cu principii care au dobîndit circulaţie generală este un lucru natural, încercarea poate da greş, dar chiar încercarea ca atare înseamnă totuşi ceva. Pentru a o preîntîmpina, e nevoie de supremaţia înţelepţilor, care ar trebui la rîndul lor să poată porunci mulţimii celor mai plini sau mai lipsiţi de înţelepciune, fără deosebire, spre a ţine mereu în cumpănă raţiunea celor buni şi supunerea celor răi.

Duşmanii revoluţiei franceze spun mereu că ar fi lucrarea unui mănunchi restrîns de revoluţionari. Putem să-i întrebăm pe faţă: Ce anume, în marile evenimente ale istoriei, a fost cîndva lucrarea mai multora deodată? Există chiar evenimente istorice care s-au datorat unui singur om. Şi ce altceva au fost vreodată războaiele purtate de suveranii noştri, decît opera cîtorva muritori? Regele şi miniştrii săi. Iată un raţionament mizerabil. Chiar şi ceea ce răsfrînge, în mintea unuia singur, gîndul şi voinţa mulţimilor, împiedică mersul înainte al lucrurilor; pentru a înfăptui ceva măreţ e nevoie de un grup restrîns de capete conducătoare; restul, mulţimea, vine în urmă, fie din convingere, fie din seducţie. Se vorbeşte cu prea mult dispreţ de berarii care joacă astăzi un rol de seamă. Nu trebuie altceva pentru asta decît bun simţ, curaj şi ambiţie.

Îşi închipuie oare cineva că abuzurile străvechi pot fi şterse de pe faţa pămîntului chiar atît de uşor? Ori-

cum ar fi, revoluția franceză va lăsa multe lucruri bune în urma sa, lucruri care n-ar fi apărut în lume fără ea. Bastilia a dispărut, și insecta infamă a fost, prin asta, afumată un pic cu pucioasă.

Aș vrea să știu dacă toți cei care scriu împotriva egalității sociale, găsind această idee ridicolă, știu cu adevărat ce spun. O egalitate desăvîrșită a tuturor indivizilor, asemănătoare oarecum cu a cărăbușilor, nici nu se poate imagina ; e cu neputință ca francezii să o fi înțeles așa, căci cuvîntul de om bogat revine mereu pe buzele lor. Doar între studenți există asemenea egalitate ; studentul cel mai sărac se consideră egal cu contele, căruia refuză să i se plece, și așa se și cuvine, deși nu i se pare totuși nefiresc să-l vadă stînd la o masă specială în *collegium* și purtînd haine mai bune decît el. Nu-i dă însă dreptul ca în calitatea lui de conte să pretindă privilegii ; cele cuvenite nu i le contestă nimeni. Dar dacă ar pretinde anumite privilegii, i s-ar refuza toate. Căci numai pretențiile trufașe nu pot fi suportate de omul liber, care de altminteri nu are nimic împotrivă ca fiecare să se bucure de privilegiile ce i se cuvin după merit, privilegii a căror dreaptă măsură o cunoaște prea bine. Orice cinstire acordată unui om mare este un dar care nu trebuie și nu poate fi dobîndit cu sila.

Printre neînțelegerile și ideile greșite asupra revoluției franceze se numără și credința că națiunea e ocîrmuită de cîțiva răufăcători. Oare nu cumva acești răufăcători profită mai degrabă de înclinațiile națiunii ?

Cele mai bune legi pot fi doar respectate și temute, dar niciodată iubite. Domnitorii buni sînt respectați, temuți și iubiți. Ce izvor uriaș de fericire pentru un popor !

Cu cît mai mare și mai vast e planul înăuntrul căruia se întîmplă o revoluție, cu atît mai multe suferințe aduce ea acelora care sînt prinși în vălmășagul său, deoarece nu fiecare știe, chiar dacă își dă seama de acest lucru, cum să-și întărească sufletul cu răbdare, prin rațiune, — cu atît mai puțin, cu cît omul e mai puțin sigur că se va mai putea bucura de roadele ei. Dar însăși miopia, care împiedică pe om să îmbrățișeze cu vederea marile planuri ale providenței, împiedică și cele mai înțelepte guverne să-și atingă scopurile măreț pe calea blîndeții, pe care pe bună dreptate o aleg. Și deoarece e o datorie firească din partea noastră să alegem numai ceea ce ni se pare bun, este cu neputință să alegem spre binele lumii acea cale care face la un moment dat milioane de oameni să sufere și să piară, pentru ca urmașii lor să aibă o viață mai frumoasă. Omului îi sînt date în seamă, în astfel de împrejurări, doar lucrările de suprafață ; construcțiile și reparațiile care pătrund mai adînc și le păstrează natura pentru sine. Căci nu stă în puterea omului să provoace cutremure de pămînt care prefac orașe întregi în țărînă, iar dacă ar sta, le-ar provoca de bună seamă în locuri foarte nepotrivite. Sînt mult înclinat să cred, că și cu... arhiile și ...crațiile noastre se întîmplă la fel. Numai ceea ce fac plugul și securea ține de noi, nu și cutremurele de pămînt, inundațiile și uraganele pustiitoare, care aduc poate, sau chiar sigur, tot atîta folos ca și cele dintîi. Dacă pînă la urmă fericirea întregului neam omenesc ține de o ...crație, căreia nu-i cunoaștem nici măcar prima parte a numelui și care după formula matematicienilor ar putea fi denumită X-crație, cine să determine acest X ? Un amic al meu a citit Cristocrație, și, ca să fiu absolut sincer, n-aș avea nimic de obiectat împotriva acestei valori a lui X, dacă ne-am învoi asupra înțelesului cuvîntului Cristos, sau dacă înțelesul atît de limpede n-ar fi atît de cu bună știință nesocotit. Ne putem teme însă că și această înțelegere va

putea fi obținută numai prin revoluții de genul Reformei și prin războaie de treizeci de ani.

Cred că în nici o dispută din cîte îmi amintesc, noțiunile nu au fost atît de denaturate ca în cea de astăzi despre libertate și egalitate. Întorceți-vă ochii spre Paris, strigă unii, ca să vedeți acolo roadele egalității! Și este supărător lucru să constați că se găsesc chiar scriitori cu renume care le țin isonul. Tot așa aș putea să strig și eu: voi toți, pentru care a fi fericit înseamnă a te culca cu o femeie, aruncați-vă ochii în spitalele pline de oameni cu nasurile mîncate de boală, sau voi, cei care lăudați mîngîierea ce ți-o aduce vinul cînd zăbovești la un pahar cu prietenii, uitați-vă la bețivii care își dau sufletul în ghearele ofticii, pe cînd în jurul lor pruncii pe care i-au adus pe lume mor de foame! Ar fi vremea, smintiților, le-aș spune, ca să înțelegeți adevărul! O, sînt încredințat totuși că l-ați înțeles prea bine și că vorbiți într-aiuri numai de teamă că lumea întreagă îl va înțelege. Libertatea pe care o cerem este de fapt gradul cel mai suportabil de inegalitate. Așa cum există numeroase feluri de egalitate, printre care și unele îngrozitoare, tot așa există și diferite grade de inegalitate, și printre acestea cîteva care sînt nu mai puțin îngrozitoare. Căci și una și alta sînt amenințate de corupție. Iată de ce mi se pare că oamenii cuminți din aceste două tabere nu se află atît de departe unii de alții, pe cît s-ar crede; și că egalitatea unora și inegalitatea celorlalți ar putea să se dovedească pînă la urmă a fi același lucru, doar cu nume diferite. Dar la ce să mai filozofăm atîta? Linia aceasta de mijloc trebuie cîștigată prin luptă, și dacă supremația unei tabere devine prea puternică, mai cu seamă atunci cînd reaua voință a celeilalte este excesivă, situația poate ajunge chiar și mai proastă. Este însă de temut numai ca acea egalitate sau inegalitate medie (după cum vrem) să nu fie la fel de detestată de ambele tabere. Ea trebuie prin

urmare introdusă cu forța ; să nu ne mîniem deci pe cel care o introduce, dacă face aceasta cu oarecare duritate. Iată din ce pricină sînt poate atît de rare în general stările intermediare bune.

Sînt primejdioase întotdeauna vremurile cînd omul se entuziasmează prea mult de însemnătatea sa și de puterile lui creatoare. Iată de ce nu strică de fel ca uneori conștiința drepturilor sale politice, a forțelor și aptitudinilor lui să fie ușor adormită ; asemenea cailor care, ținuți în frîu, nu-și pot dezlănțui decît în anumite împrejurări energia.

Dacă libertatea este naturală omului, după cum se spune, să fie atunci oare mai puțin naturală înclinația sa de a se supune ocrotirii altuia, cînd nu are destulă putere sau destule mijloace ? Avînd în vedere că autoritatea regilor a fost încălcată, nu vor exista întotdeauna oameni care să încalce legile ? A face ca virtutea să domnească în toate straturile sociale, iată esențialul ; unde ea nu există, totul e zadarnic, și schimbările vor urma după schimbări, fără încetare. Singurul lucru de care trebuie să aibă grijă un stat, este să pună în circulație idei potrivite despre Dumnezeu și natură ; autoritatea regilor a fost încălcată nu pentru că erau tirani ; ci poporul le dădea acest nume, fiindcă voia să-i arunce de pe tron. Și ce s-ar întîmpla dacă n-ar exista niciodată ambițioși care să considere legile drept tirani ?

Cu înțelegerea anumitor adevăruri și întrebuințarea lor în viață se întîmplă aproape ca și cu plantele : cînd au atins o anumită înălțime sînt retezate, pentru a o lua iar de la început. Supremul grad de libertate politică e foarte aproape de despotism. Ce frumoasă pildă ne oferă constituția engleză, care a împletit într-un fel libertatea republicană cu monarhia, spre a

împiedica schimbarea totală dintr-o democrație în monarhie pură sau despotism.

Nu faptul că soarele nu apune în statele unui monarh, cum se lăuda odinioară Spania, are însemnătate, ci însemnat e ceea ce poate soarele să vadă în trecerea lui deasupra acestor state.

Se vorbește mult despre regi buni, care de fapt n-au fost cîțuși de puțin regi buni, ci oameni buni. Iată o extremă de absurdă confuzie de noțiuni. Poți fi un om foarte bun, și totuși un rege prost, după cum poți fi un om cinstit, dar un prost călăreț. Acesta este într-adevăr cazul lui Ludovic al XVI-lea. La ce i-au folosit sentimentele sale bune? Care nu puteau în nici un fel să-i fericească poporul. Să nu se spună că, în asemănare cu alții, n-a fost un rege bun. A fost fără îndoială mult mai bun decît atîția din înaintașii lui.

Dacă cel mai mare dascăl al neamului omenesc ar întemeia o școală pentru a forma oameni desăvîrșiți și toți ceilalți dascăli s-ar alia de teamă că-și pierd mușteriii, ar scrie împotriva lui, ar încerca să ispitească pe copii, i-ar trimite în școala lui tot felul de stîrpituri, cărora le-ar da apoi rachiu și alte otrăvuri dulci ș.a.m.d. — cum ar putea exista o asemenea școală? Dacă toate ar merge acolo într-adevăr de-a-ndoaselea, ce drept ar avea dascălii invidioși din lume să scrie: *quid dignum tanto tulit hic promissor hiatu?* — Nu planul său era de vină, ci dascălii pizmași, cu străduința lor potrivnică.

Nu văd nimic atît de grav în faptul că Franța s-a lepădat de religia creștină. Toate astea nu sînt decît subterfugii. Ce-ar fi dacă poporul s-ar întoarce, fără nici o constrîngere dinafară, în sînul ei, socotind că fără ea nu există fericire? Ce pildă pentru urmași și ce experiență prețioasă, pe care n-o întîlnești în fiecare zi!

Era poate nevoie chiar ca această lepădare să se întîmple o dată, pentru ca religia să poată fi reintrodusă apoi, într-o formă mai pură.

Cred că nu se îndoiește nimeni de faptul că, în ciuda inegalității claselor sociale, oamenii pot fi cu toții egal de fericiți ; să căutăm doar să facem pe fiecare cît mai fericit cu putință.

Dacă un răufăcător, care nu mă întrece în rang, dar este un om față de care mă simt superior în ceea ce privește meritul real, se înalță la alegeri deasupra mea, prin bani și vicleșug, — lucrul acesta mă jignește. Dacă nu sînt ales și soția îmi spune : „dar, bărbate dragă, de ce nu te aleg pe tine ? De-am avea măcar o singură dată norocul ăsta ! Copiii noștri nu sînt priviți la fel ca și cei ai doamnei N." — vorbele astea rănesc adînc, îți amărăsc viața și îndeamnă la zizanii chiar și pe un om care ar fi rămas cinstit într-o monarhie. Față de o asemenea lipsă de considerație, toate își pierd valoarea. Chiar și cel mai frumos conac în Anglia i se pare stăpînului său o pustietate, dacă a rămas pe dinafară la alegerile parlamentare. Să fii în schimb neluat în seamă într-o monarhie este un lucru pe care îl atribui mai degrabă soartei, și îți porți suferința cu mîndrie, fiind compătimit de ceilalți. Fiecare țăran din apropiere, care a votat împotriva mea, se uită de sus la mine și se laudă în cîrciumă că m-a umilit.

Să se cerceteze odată fără părtinire, care este în fond mobilul principal al republicanilor. La cei mai mulți, dacă nu la toți chiar, ura împotriva celor mari. Căci sîntem îndeobște cu atît mai puțin republicani, cu cît este mai înalt rangul pe care îl deținem în lume. S-a spus de asemenea de sute de ori pînă acum că apărătorii libertății nu doresc de fapt nimic altceva decît să facă în așa fel ca totul să se ridice cît mai sus, la ori-

zontul lor, iar nu să se vadă pe ei coborîți la un orizont mai jos. Renumita Mrs. Macaulay, o vestită luptătoare pentru egalitate, n-a putut niciodată să-i ierte lui Mr. Johnson că o dată, la un prînz, a întrebat-o dacă nu vrea să-i îngăduie servitorului ei să ia masa împreună cu dînșii.

Se întîmplă de multe ori ca apărătorii libertății să fie strașnici tirani la ei acasă. Se povestește astfel în Anglia că ducele de Richmond, marele apărător de odinioară al libertății americane, își bătea adeseori vătafii. Chiar Milton, care vorbea cu atîta înflăcărare despre libertate, a avut trei soții una după alta și trei fiice, dar idei atît de înjositoare despre sexul feminin, încît socotea femeile adevărate roabe. Și a mers atît de departe în această privință, încît n-a îngăduit ca fiicele lui să învețe carte. Cred că ar fi o lectură foarte amuzantă să se compare cuvîntările unui asemenea cavaler al libertății cu istoria micului stat monarhic, în fruntea căruia se află el însuși.

Ar fi minunat dacă s-ar putea născoci un catehism, sau mai degrabă o programă analitică, prin care un om din starea a treia să poată fi trasformat într-un fel de castor. Nu cunosc un animal mai bun pe pămîntul lui Dumnezeu ; mușcă numai dacă e prins, e muncitor, extrem de matrimonial, plin de iscusință și are o blană splendidă.

Aș da mult să știu exact pentru cine au fost într-adevăr făcute faptele despre care se spune în public că ar fi fost făcute pentru patrie.

N-aș putea, firește, spune dacă va fi mai bine cînd va fi altfel ; doar atîta pot spune că trebuie să fie altfel, dacă vrem să fie bine.

Dacă egalitatea claselor sociale, despre care se scrie și se vorbește acum atît de mult, este un lucru de dorit,

atunci trebuie în mod necesar să aibă ceva asemănător cu acea libertate care s-a introdus după abrogarea dreptului celui mai tare, prin legi înțelepte. Este deci un argument ciudat adus în apărarea inegalității cînd se spune că oamenii se nasc cu forțe inegale. Căci la aceasta se poate răspunde: tocmai pentru că oamenii se nasc cu forțe inegale, și cel mai puternic l-ar înghiți pe cel slab, s-a format societatea și s-a introdus prin legi o mai mare egalitate. Să fie oare așa-numitul echilibru al Europei altceva? Oricum, ar fi poate mai bine ca în loc de egalitate să se spună: echilibrul claselor sociale.

Că sistemul republican ar trebui să fie lipsit de tot ceea ce poate să facă pe oameni nefericiți, este un vis, o simplă idee. Cred, fără a hotărî asupra acestui lucru, că vom cădea mereu, prin revoluții, dintr-un sistem într-altul, durata lor depinzînd de însușirile temporare ale indivizilor. În ceea ce privește America, nu ne putem da încă o părere asupra lucrurilor de acolo, deoarece e la prea mare depărtare de țările cu alt fel de a gîndi, și cei care gîndesc altminteri de cealaltă parte a lumii nu se bucură de suficient sprijin. Monarhia constituțională pare să fie în cele din urmă asimptota de care statele moderne trebuie să încerce să se apropie tot mai mult; dar și aici, totul depinde de calitatea indivizilor.

Marii cuceritori vor fi întotdeauna admirați, și istoria universală se va împărți în epoci după numele lor. Trist lucru, dar ține de natura omenească. Față de trupul mătăhălos și puternic, chiar și al unui prostănac, trupul mic al spiritului celui mai ales, și, prin urmare, chiar și spiritul în sine vor părea întotdeauna neînsemnate, cel puțin pentru majoritatea lumii; și asta atîta timp cît oamenii vor fi oameni. A prefera un spirit mare într-un trup mic înseamnă chibzuință, și prea puțini oameni dau dovadă de ea. În tîrgul de vite, ochii

se îndreaptă întotdeauna asupra boilor celor mai mari și mai grași.

Există într-o țară oarecare obiceiul, ca în vreme de război atît domnitorul cît și miniștrii săi să doarmă tot timpul campaniei pe un butoi cu praf de pușcă, și anume în odăi speciale ale palatului, în care oricine să poată intra spre a-și da seama dacă lampa arde toată noaptea. Nu numai că butoiul este sigilat cu sigiliul deputaților poporului ; dar e legat totodată de podea cu funii, care sînt și ele la rîndul lor sigilate. Sigiliile sînt cercetate în fiecare seară și în fiecare dimineață. Se zice că în felul acesta războaiele au încetat cu desăvîrșire pe acele meleaguri.

Sînt încă de mult încredințat că în familiile alcătuite de ex. din soț, soție, patru pînă la opt copii, o cameristă, cîteva slujnice, cîțiva servitori, vizitii etc., și chiar și în cele mai mici, unde mai putem adăuga vreo cîteva mătuși ori verișoare sărace, situația este aceeași ca și, *mutatis mutandis*, în statele cele mai mari. Întîlnim aici convenții, tratate de pace, războaie, schimbări de miniștri, *lettres de cachet*, reformă, revoluții etc.

Deoarece la încheierea păcii se cîntă *Te Deum laudamus*, nimic n-ar fi mai firesc decît ca la începutul războiului să se cînte *Te Diabolum damnamus*. N-ar fi oare vrednic de un poet să scrie un *Te Diabolum*, și de un muzician să-l compună ?

Natura creează generali la fel cum creează poeți și pictori. Pe cei dintîi ținem neapărat să-i facem din prinți, de ce nu și pe ceilalți ?

Ce bine ar fi pe lume, dacă domnii cei mari ar iubi pacea ca pe o femeie ; căci pentru persoana lor au prea puține motive să se teamă de război.

Ne dăm mai bine seama de adevărata libertate si de adevăratul mod de a ne folosi de ea, atunci cînd avem de-a face cu reaua ei întrebuinţare.

Ar fi bine poate ca guvernele să nu se mulţumească numai să dea porunci, lucru ce ţine firește de îndatorirea lor, ca mînuitoare de legi, ci să-şi manifeste uneori dorinţele, preferinţele, sau oricum s-ar putea asta numi. Cunosc un guvern care pe calea aceasta, dacă n-ar socoti-o mai prejos de demnitatea lui, ar putea face să dispară o mulţime de neajunsuri, pe care nu le-ar putea pe nici o altă cale înlătura atît de uşor. Să mă explic ; s-ar bucura şi ar fi încîntat, de pildă, ca în scrisorile lor oamenii să renunţe la titulaturile ridicole şi plictisitoare. Deoarece guvernele sînt ca nişte părinţi, de ce să nu vorbească în felul ăsta cu copiii lor ? — cred doar că în acest caz ar trebui să dea dovadă de vederi largi, practice, de experienţa senectuţii, şi nu de frivole simţăminte de secretar.

Cu jubileurile e o situaţie specială ; cel căruia îi fac plăcere poate uşor înmulţi ocaziile, din cîteva trăsături de condei.

Se dau deseori dispoziţii, în ultima vreme, ca să nu fie admis la preoţie nici un candidat care n-a studiat în prealabil limbile orientale de bază. Dumnezeule, şi totuşi se îngăduie zilnic să se urce pe tron şi să devină miniştri oameni care nu cunosc nici măcar limba maternă a specialităţii lor !

Instituţiile poliţieneşti dintr-un anumit oraş seamănă cu vîjîitoarele din cireşi. Se opresc atunci cînd vîjîitul lor ar fi mai de trebuinţă şi fac o gălăgie îngrozitoare atunci cînd din pricina vîntului puternic nu se apropie de pomi nici o vrabie.

Sînt foarte răspîndite acum, printre scrierile privitoare la arta de a izbuti în viață, cele care te învață cum să faci ca să rămîi ceea ce ești ; așa că n-ar fi de mirare dacă mulțimea ar ajunge la ideea să rămînă ceea ce este.

Dacă prin căsătorii se poate întemeia pacea, ar trebui ca celor mari să li se îngăduie poligamia.

Cei care vor să-și dăscălească supușii, vor să facă astrii fiești să se învîrtă în jurul pămîntului doar pentru ca pămîntul să se odihnească.

Știu din izvor sigur că de la revoluție încoace scepticismul religios a dispărut din rîndurile oamenilor de rang și familie, unde domnea odinioară. Lumea a învățat să se roage ; multe doamne, care altădată nu voiau să știe de asta, sînt acum întru totul pentru *la religion de nos pères* (unii oameni nu se roagă pînă nu tună). Cred însă că ele merg mai departe cu gîndul cînd fac acest lucru, și prin „religia părinților" înțeleg de fapt *le gouvernement de nos pères.*

Să clădești o republică din materialele unei monarhii dărîmate este firește o problemă grea. Nu merge pînă nu cioplești din nou fiecare piatră, și asta cere timp.

Europa și popoarele ei

Din ceea ce este acum omul în Europa, nu trebuie să tragem concluzii asupra a ceea ce poate el fi.

Dacă am întîlni odată, pe o insulă îndepărtată, un popor la care toate ferestrele caselor ar fi pline de arme încărcate și unde s-ar sta întotdeauna de strajă în

timpul nopții, ce altceva și-ar putea închipui un călător rătăcit pe acele meleaguri, decît că toată insula e locuită de tîlhari? Și nu asta e oare situația în împărățiile din Europa? Ceea ce dovedește cît de mică este în genere înrîurirea religiei asupra oamenilor, care nu recunosc altă lege deasupra lor, sau cel puțin cît de departe sîntem încă de o adevărată religie. Că religia a dat naștere chiar și la războaie este o rușine, și autorii orînduirilor noastre de stat vor trebui desigur să ispășească pentru aceasta. Dacă stăpînitorii și miniștrii lor ar avea o religie adevărată, iar supușii legi inteligente și un sistem, toți ar folosi din acest lucru.

Aș vrea să știu ce s-ar întîmpla dacă ne-ar veni din cer odată știrea că bunul Dumnezeu va trimite în curînd pe pămînt o comisie de îngeri cu puteri depline, care să călătorească prin Europa ca și judecătorii în Anglia spre a lichida marile procese, pentru care nu există pe continentul nostru alt judecător decît dreptul pumnului. Ce s-ar alege atunci de toți regii și miniștrii? Mulți ar cere mai degrabă îngăduința să plece într-o vacanță, la o vînătoare de balene, sau să respire aerul de la Cap Horn, decît să rămînă în postul lor.

Englezii ascultă mai mult ca alte popoare de glasul sensibilității, — de unde înclinația lor de a-și însuși noi simțuri, *sens of truth, of moral beauty*, etc.

Dacă ar fi să numim țările după cuvintele pe care le auzim mai întîi cînd călcăm pe pămîntul lor, Anglia ar trebui să se numească *damn it*.

Englezii sînt cu desăvîrșire lipsiți de caracter, spune Hume. Încep în fiecare zi să cred tot mai mult că are dreptate.

Francezii au făgăduit dragoste frățească țărilor adoptate de ei, mărginindu-se în cele din urmă la dragostea de soră.

Voltaire spune undeva că francezul întrunește în caracterul său trăsăturile maimuței și ale tigrului. Înseamnă că și-a aruncat ochii în stomacul francezului.

Ar fi fost foarte bine pentru Viena, dacă în toamna anului 1796 francezii ar fi ajuns pînă acolo. Nu vorbesc de barbari, ci de ofițerii simpatici, plini de spirit. Poate că ar fi îmbunătățit astfel cu ceva rasa. Căci dacă vrem ca oile austriece să dea lînă mai bună, trebuie să lăsăm să vină berbecii francezi, altfel rămîn doar cu prostia.

Francezii sînt tot atît de tari în telemahie ca și în telegrafie ; Bonaparte ar putea fi numit Telemahus, cel care luptă la depărtare, împărțind provincii pe care nu le-a cucerit.

Germania s-a purtat foarte creștinește față de Franța necreștină. După ce a primit de la ea o palmă pe un obraz, i l-a întins și pe celălalt.

Francezul este un om foarte plăcut în perioada cînd începe să creadă a doua oară în Dumnezeu.

Mai există altă țară, în afară de Germania, unde să înveți să strîmbi din nas, înainte de a învăța să-l cureți ?

Caracterul germanilor în două cuvinte : *patriam fugimus.*

Nici o națiune nu arată atîta interes față de străini, ca germanii, care însă, vai, sînt prea puțin luați în seamă de celelalte neamuri, tocmai din pricina acestor

BCU IASI ICNRA UNIVERSITY LIBRARY

ploconeli. Mi se pare că străinii au dreptate : o națiune care vrea să placă tuturor e vrednică de disprețul tuturor. Și germanii sînt într-adevăr destul de disprețuiți de ceilalți. Excepțiile se cunosc și nu intră în discuție, ca orice excepție.

Cred totuși că, în comparație cu englezii, inteligența îi împinge pe nemți la o cuviință în lucruri care n-ar trebui de loc să se întîmple. De pildă, neamțul nu rîde în anumite împrejurări, fiindcă știe că nu se cade, pe cînd englezului nici nu-i trece prin minte să rîdă.

Domnul Kant obișnuia să spună, atunci cînd înșira meritele diferitelor națiii în ceea ce privește științele : germanul a avut grijă de rădăcină și de trunchi, francezul de flori, englezul de fructe, italianul de frunze.

În Königsberg, în Prusia, adică în țara căreia îi datorăm singurul sistem mondial adevărat, singura filozofie adevărată și singura tactică adevărată.

Despre știința de a călători cu folos în țara de dincolo de butelie

Este oare starea de trezie un judecător drept pentru beți vi ?

Colecțiile de obiecte rare de la noi sînt toate pline de cupe de fildeș, o dovadă despre înclinația preferată a iubiților noștri strămoși ; o bucată de fildeș din care grecul ar fi sculptat un Apollo, ei au scobit-o în formă de cupă.

Beția, dacă nu începe înainte de treizeci și cinci de ani, nu trebuie prea aspru tratată, cum își închipuie

mulți din cititorii mei. Cam asta e vîrsta la care omul iese din labirintul vieții lui și dă de cîmpia pe care se așterne calea liberă a viitorului ce îl așteaptă. Și dacă descoperă abia acum că nu e o cale potrivită, se întristează ; ca să mai caute alta, e prea tîrziu — dacă nu e bun de picior. Dacă această descoperire îi dă un fior de spaimă, experiența ne-a învățat de-a lungul vremurilor că vinul face uneori minuni ; cinci pînă la șase pahare, sau chiar mai multe, pînă la *spes dives* a lui Horațiu, redau omului starea sufletească pierdută ; sistemul nostru sensibil găsește lucrurile dinafară în armonie cu starea sa euforică. Acolo unde prospectele pure dispar sub materialitatea diformă a construcțiilor, sufletul dărîmă și își creează pretutindeni perspective splendide, străluminate de mănunchiuri trandafirii de raze fără prihană sau întinderi verzi, cu cele mai proaspete tonuri pe care le poate visa ochiul omenesc, leac întăritor pentru sufletul beat de voluptate.

Se zice că împuști foarte bine, dacă ai băut ceva ; iată cum arta tragerii la țintă se înrudește cu poezia.

Beția își are, ca și pictura, partea sa mecanică și poetică, întocmai ca dragostea, de altfel.

Dar domnul P. știe să bea solid, îmi spunea deunăzi cineva ; dă gata două butelii de vin și după aceea douăsprezece pahare de punci. — Ce vrea de fapt ? Dacă îl înțeleg bine, mi se pare că aș putea face mult mai repede ca dînsul treaba asta, trăgîndu-mi un glonte de revolver în cap.

Între starea de veghe și vis, chiar atunci cînd zeul Bachus e pe aproape, amintirea unei voluptăți de mult trecute se aprinde adeseori cu flacără cerească în sufletele noastre.

Dintre cele mai sfinte rînduri ale lui Shakespeare, aș vrea să apară o dată subliniate cu roșu cele pe care le datorăm unui pahar de vin băut într-un moment de fericire.

Prin a bea înțeleg îndeobște: să-ți păstrezi simțurile treze în clipa fericită cînd tragi dușca de vin, care cade cu magică putere în adîncul nostru cel mai tăinuit, adunînd toate tăriile sufletului la marea sărbătoare, întru cinstirea căreia și cea mai aspră rațiune își încetează lucrul; dușca asta s-o tragi de-a dreptul din butelie (acesta e adevăratul înțeles al cuvîntului), sau sub clarul lunii, din aerul îmbălsămat de dulcele parfum al florilor, în cea mai deplină singurătate. Iată de ce dau numele de euforie stării de tihnă a simțurilor, cînd fiecărei impresii dinafară îi corespund alte și alte jocuri ale minții, sau starea de voluptuoasă liniștire, care nu este într-atît rodul frămîntării filozofice, cît mai degrabă al unui fericit strop de băutură, pe care norocul ți-l dăruiește. Mii de oameni își dau sufletul în fiecare an din pricină că nu și-au putut astîmpăra în nici un chip setea, oameni care n-au sorbit însă nici măcar o dată în viața lor o singură picătură în acest chip sublim, așa cum există părinți cinstiți, care au dat viață la cîte zece prunci, fără ca vreodată corzile iubirii să fi vibrat în pieptul lor.

Dolofanul nostru Bachus, care călărește cu pulpele lui groase pe un butoi, ținînd în mînă cupa, trebuie să devină pentru noi iarăși blîndul zeu al anticilor.

Am cunoscut oameni care beau într-ascuns și apăreau beți în lume.

Trebuie să bem uneori pentru a da ideilor care zac în creierul nostru și încrețiturilor de pe față mai multă

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vioiciune și pentru a redeștepta pe figura noastră vechi încrețituri.

Ca argument împotriva vinului se aduc numai faptele urîte la care te îndeamnă ; ca și cum n-ar fi îndemnat și la sute de fapte bune, mai puțin știute. Vinul stîrnește pofta de lucru, la cei buni în bine, la cei răi în rău.

Dacă vrem ca vinurile de Rin și de Mosella să fie bune, trebuie ca la alcătuirea lor Rinul și Mosella să contribuie cît mai puțin cu putință.

Dacă ar fi să urmărim unele fapte și idei mărețe pînă la izvorul lor, am găsi că adeseori aceste fapte și idei nici n-ar exista pe lume, dacă butelia din care au țîșnit ar fi rămas astupată. Nici nu ne putem închipui cîte ies prin gura sticlei. Unele capete nu rodesc, dacă nu stau, ca și bulbii de zambilă, pe gîturi de butelie. De aici își trage lașul îndrăzneala, timidul încrederea în puterile lui și nenorocitul consolarea.

Nu strică, atunci cînd purcedem la lucru, ca înainte de a începe să medităm asupra lucrării ce avem de făcut, cu capul ușor amețit de băutură ; să luăm chiar note, pentru ca să ducem apoi totul la bun sfîrșit, cu sînge rece și cu mintea limpede. O ușoară exaltare cu ajutorul vinului favorizează salturile inventivității și acuitatea expresiei ; ordinea și metoda se dobîndesc însă numai prin chibzuința neturburată.

Ah ! în timp ce fumează, statisticianul se gîndește numai la tutun. Dar Doamne, Dumnezeule ! plăcerea ca după truda și povara zilei să vezi buruiana cum arde, să stai în sînul familiei tale plin de tihnă, gata să tragi un pui de somn, ca să poți reîncepe lucrul mîine, în zori, să scuipi și să-ți înec necazurile în băutura cu bani grei dobîndită, nevoia asta de tihnă — o, Dumnezeule mare,

la toate acestea nimeni nu se gîndește. Lăsați sărmanului, care știe să se bucure de ea, tihna asta, voi care aveți tot ce vă poftește inima și stăpîniți toate după placul vostru.

Johnson cita adeseori, ca dovadă că în lume există mai mult rău decît bine, înclinația omului către băuturi care turbură mintea. Opium, băuturi spirtoase, apoi tutunul. Tot Johnson a făcut în diferite rînduri observația că sinuciderile s-au înmulțit de cînd oamenii din lumea bună au încetat să mai bea tutun.

Am constatat adesea că oamenii de rînd care nu fumau, de prin ținuturile unde fumatul este un lucru obișnuit, erau întotdeauna buni la suflet și destoinici la treabă. Cît privește pe omul de rînd, faptul e ușor de explicat : la cei din pătura de jos, a nu urma acest obicei nou sau a te lepăda de ceva care, la început cel puțin, nu-ți trezește nici o plăcere, înseamnă o dovadă de cumințenie. Trebuie de asemenea să recunosc că din toți savanții pe care i-am întîlnit în viața mea și pe care aș putea de fapt să-i numesc genii, nici unul nu fuma. Fuma oare Lessing ?

Despre fete și babe, despre prietenie, dragoste și căsătorie

O propunere nouă : să fie înecate toate fetițele nou-născute !

Datorăm bărbaților atîtea ciudate plăsmuiri poetice care își au toate cauza în instinctul de procreație și care nu sînt decît idealizări ale femeii ori lucruri legate de

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ea. Ce păcat că fetelor nu le este îngăduit să scrie despre tinerii frumoși, așa cum ar face-o dacă ar avea îngăduința! Astfel, frumusețea bărbătească n-a fost încă zugrăvită de acele mîini care singure ar putea să-i dea chip dintr-o pornire înflăcărată. Duhul frumuseții, pe care ochii cuprinși de vrajă îl zăresc în trupul îndrăgit, altminteri se arată fetelor în corpul bărbătesc, și altminteri tînărului în trupurile femeiești.

Datorită limbii ei, i-a mers vestea pînă departe; ce-ar fi fost dacă ar fi avut o mie de limbi!

Dumnezeu a creat femeile cu păr lung, să le cadă pe umeri, dar un peruchier a găsit de cuviință să schimbe asta și să-l pieptene în sus.

Ce plăcere este să te uiți la o cochetă, cum se codește, cum se fîțîie și cum se învîrte, ca să nu treacă peste linia care desparte femeia bătrînă de cea tînără. Se îngrijește, se spală, se sulemenește, se apără să n-o atingă nici vîntul, nici soarele, ca nu cumva bătrînețea să o tragă de partea ei, pînă cînd, în cele din urmă, cînd vede că lumea începe să creadă că a trecut dincolo, se lasă într-adevăr, și într-adevăr trece dincolo.

Dacă cercetăm cu luare aminte diferite istorii și povești, găsim întotdeauna în ele un grăunte de adevăr, și uneori cu totul altceva decît ne închipuim îndeobște: așa, de pildă, poveștile cu vrăjitoare: aceste femei înțelese cu diavolul, osîndite odinioară cu foc și apă, n-au fost de loc făpturile pe care ni le imaginăm de obicei — și cred că s-a renunțat prea repede la arderea lor. Am adunat vreo 150 de *loca* din care pot dovedi că vrăjitoarele din trecut nu sînt decît așa-zisele cumetre de astăzi. Prin cumătră înțeleg toate femeile care în tinerețea lor au învățat atîta cît să poată sloveni *Biblia*, cu excepția cîtorva *nomina propria* din *Vechiul Testament*, și se

pricep chiar și la cifre, dacă sînt scrise cu litere, și care, pe lîngă poveștile din *Biblie*, se îndeletnicesc îndeosebi cu istoria particulară a tuturor familiilor din orașele lor și țin registrul sarcinilor, logodnelor, nunților și nașterilor; care de cîte ori se îmbolnăvește o fată, văd un copil din flori și ghicesc și bărbatul și petrecerea care au fost pricina și prilejul la aceasta; care prin palavrele lor pun la cale logodne între tineri care nici măcar nu se cunosc și urzesc despărțenii reale; pe scurt, toate babele proaste, gurile sparte care umblă de ici colo și sînt ciuma și ruina unei societăți în care matroanele înțelepte și mamele venerabile sînt podoaba ei. — Că vrăjitoarele pluteau pe apă, este doar o expresie figurată și înseamnă de fapt că ceaiul și cafeaua erau elementul lor; și sînt încredințat că noile noastre cumetre nu pot fi înecate în cafea, căci am văzut chiar eu o dată pe una bînd patrusprezece cești, pe cînd cele mai zdravene din Westfalia dau ortul popii după patru cești...

Dacă sexul oamenilor n-ar putea fi recunoscut după îmbrăcăminte, ci ar trebui să-l ghicim, s-ar naște o nouă lume a iubirii. Iată o temă vrednică de tratat într-un roman, cu chibzuință și cunoaștere a sufletului omenesc.

În Persia, femeile n-au dreptul să se îndeletnicească cu poezia. Cei de acolo spun că dacă găina vrea să cînte ca și cocoșul, trebuie să-i retezi grumazul.

Nu mică parte la decăderea de astăzi a științelor serioase are faptul că o anumită exaltare wertheriană în iubire trece drept semnul unui simțămînt puternic și porunca irezistibilă a naturii.

Bună fată — trebuie doar s-o înzestrăm cu un alt cadru.

Cunoscîndu-i iubita, înveți multe despre un bărbat: în ea se oglindesc slăbiciunile și visurile lui...

Una din principalele convenienţe ale căsătoriei este aceea de a lăsa pe seama soţiei o vizită pe care n-o putem suferi.

Dacă o bigotă se căsătoreşte cu un bigot, urmarea nu este întotdeauna o pereche de bigoţi.

Cîţiva observatori subtili pretind a fi găsit că exaltarea poetică în dragoste creşte pe măsură ce forţa corporală brută scade ; după părerea lor, muierile ar fi de asemenea mult mai înaintate în aceste cunoştinţe, prin tradiţie, decît îşi închipuie veştejii Petrarci, ştiind să deosebească cu multă grijă pe iubitul care scrie de cel care se pricepe să tragă spada.

Slujnicele sărută copiii şi îi leagănă de zor, atunci cînd cască ochii la ele vreun bărbat ; în schimb sînt foarte potolite cînd se uită la ele o femeie.

O fată care îşi dezvăluie iubitului ei trupul şi sufletul, dezvăluie tainele întregului sex feminin ; fiecare fată este oblăduitoarea misterelor femeieşti. Există, în alcătuirea lor trupească şi sufletească, anumite părţi unde ţărăncuţele sînt asemenea reginelor.

Muma noastră, care eşti în ceruri.

Cu *gaudet equis canibus*, mai ales cu *canibus*, Horaţiu n-a vrut într-adevăr să spună altceva decît că la vîrsta cînd nu sîntem încă în stare să ne bucurăm de fericirea domestică ne mulţumim cu cea a cîinilor şi a cailor, întreţinînd haite de cîini şi grajduri de cai. Atîta timp deci cît nu ne putem bucura de altă fericire domestică. Deoarece aceasta pretinde, dacă nu o vîrstă mai coaptă, cel puţin o soţie şi dragoste pentru copii. Cred că iubirea pentru cîini este instinctivă, substituind în mod propriu dragostea de copii.

Nu există sub soare creatură mai vicleană şi mai rea, ca o tîrfă cînd se vede silită din pricina bătrîneţii să devină bigotă.

Natura a creat pe femei în aşa fel, încît să nu se conducă după principii, ci după simţ.

Ceea ce în alte căsnicii se întîmplă cu adevărat, noi (eu şi soţia mea) facem în glumă. Ne certăm aşadar în glumă, şi cu prilejul ăsta fiecare din noi stoarce dintr-însul tot spiritul ce-l are. Facem asta, pentru a da căsniciei ce e al căsniciei. Tragem cu puşca în vînt, pentru ca atunci cînd unul din noi s-ar mai căsători o dată să nu-şi fi pierdut exerciţiul.

Dacă urmaşii noştri ar găsi o dată nişte veştminte femeieşti complet descusute (mai degrabă, în loc de urmaşi, un alt soi de făpturi raţionale) şi ar vrea să alcătuiască din ele figura femeii care le-a purtat, ce figură ar ieşi, Doamne, de aici !

Ceea ce face adevărata prietenie şi, încă şi mai mult, fericita legătură a căsătoriei atît de plăcută, este considerabila lărgire a eului, şi anume într-o sferă pe care de unul singur omul n-o poate cu nici un chip atinge. Două suflete care se împreună nu se contopesc totuşi niciodată atît de desăvîrşit, încît să nu rămînă între ele deosebiri de mult folos pentru amîndouă şi care le dau putinţa să se împărtăşească atît de minunat unul altuia. Cel care îşi plînge în sinea sa amărurile, nu-l aude nimeni ; cel care le împărtăşeşte însă soţiei lui, înseamnă că a aflat un alt eu care îl ajută, ajutor viu prin însăşi compătimirea ce i-o arată. Tot aşa, cel căruia îi place să i se ridice în slăvi vrednicia găseşte la rîndul său, în soţia lui, un public faţă de care fudulia nu riscă să-l facă de rîs.

Chiar și cele mai blînde, mai modeste și mai bune dintre fete sînt totdeauna mai blînde, mai modeste și mai bune, dacă, uitîndu-se în oglindă, au descoperit că sînt mai frumoase.

Au lăsat interesul să se arate și la încheierea căsătoriilor, unde ar trebui să hotărască numai trupurile.

Fetițele obișnuiesc să se joace învîrtindu-se ca o morișcă, cu fustițele umflate, parcă ar zbura, și apoi se ghemuiesc repede la pămînt, prinzînd în zbenguiala lor, sub fustă, puțin aer, care dispare însă curînd. Să se fudulească fără să prindă nimic este adeseori ocupația lor și la o vîrstă mai înaintată, și chiar cu același aparat de prins.

O căsnicie fără picanteria micilor neînțelegeri ar fi aproape ca o poezie fără R.

Își îndeplinea față de nevastă-sa obligația conjugală a lăudăroșeniei în fiecare seară. Încerca să o facă să priceapă că bărbatul ei e cel mai arătos din oraș, ori chiar din țară. Intimitatea nu este nicăieri mai mare decît între soții cumsecade ; și oamenii cumsecade o dobîndesc sacrificîndu-și pudoarea în acest unic caz al relațiilor conjugale... Desigur, există mai multe obligații conjugale ; dintre care femeia o are și pe aceea de a lăsa în grija soțului ei să-și laude însușirile, crezîndu-le *implicite* și înfrînîndu-l doar pe ici pe colo cu bunul ei simț. Datoria bărbatului este să o creadă la rîndul său pe cuvînt că e cea mai credincioasă femeie din lume, și nu trebuie să ia în seamă nici măcar ceea ce se cheamă *reservationes*. Dar și aici bunul simț, acolo unde există, va ști să pună lucrurile la punct și să descopere întreg adevărul. Soția trebuie să-și îndeplinească în fiecare seară datoria conjugală și să asculte palavrele bărbatului ei.

Actorul fără tutore

Omul de teatru poate să tremure de frig, cu toată zestrea ce i-o dă poetul, dacă actorul nu-l îmbracă îndeajuns de călduros.

Facultatea de teologie a aprobat în mod public o scriere a domnului decan Götze. Nu trebuie însă nicidecum să ne închipuim că publicul din Göttingen vorbeşte prin facultatea de teologie, aşa cum, în orice caz, cuvîntul profesorului de retorică e cuvîntul universităţii. Această facultate e alcătuită din trei sau patru oameni vrednici şi cinstiţi, care nu jignesc pe nimeni, cel mult doar prin nonsensurile care se strecoară din cînd în cînd în cursurile lor. Toţi îşi scot pălăriile în faţa acestor domni, dar nici unui om inteligent nu i-a trecut prin minte vreodată să-i accepte ca judecători în chestiunile de gust. Domnii aceştia caută ca, rupţi fiind de lume, să judece totuşi lumea pe care n-o cunosc decît din cărţi, şi de cele mai multe ori numai din cărţile confraţilor lor ; ceea ce nu înseamnă că nu citesc şi altele, însă cu intenţia doar de a le combate. Ar putea să scrie cît îi taie pofta disertaţii despre Duhul Sfînt, de care nici cel mai vrednic creştin nu are nevoie, căci îi stau la îndemînă lucruri mai bune, prin care slujeşte mai mult lui Dumnezeu ; dar dacă ţin la respectul nostru, ar face mai bine să nu-şi vîre nasul în problemele geniului, care nu aşteaptă sentinţa lor, care n-ar fi trebuit să se afle niciodată sub jurisdicţia unei facultăţi teologice şi pe care duşmanul etern şi îndatoritor al oricărei barbarii nu le va mai lăsa niciodată să ajungă acolo.

Ţi se întorc maţele pe dos cînd auzi obiecţiile teologilor împotriva teatrului ; chiar şi ceea ce admit din teatru e o mizerie. Religia nu are nimic împotriva dis-

tracţiilor nevinovate, spun dînşii. Compliment cu care teologul cîştigă de fapt foarte puţin în ochii omului de lume, care poate, de bună seamă, să-i răspundă : ar fi de rîsul lumii religia care le-ar opri. Trebuie să facem o deosebire între diferitele trupe de actori. Există trupe de actori proaste şi trupe de actori primejdioase, după cum există congregaţii proaste şi, în general, societăţi proaste. Cred că de multe ori, în reuniunile serale pur bărbăteşti, din care femeile sînt excluse, ca de pildă reuniunile de băieţi tineri, încolţesc cu totul alte lucruri decît în teatre. Băile care combat sterilitatea şi uniunile iubitorilor de ape minerale sînt lucruri minunate pentru ca spiţa pipernicită să dea noi vlăstare, dar nu au urmările cele mai bune asupra moravurilor. Iar dacă o trupă de teatru se bucură de sprijin, actriţele frumoase nu ajung atît de repede pe mîna oricui ; ici-colo cîte un bogătaş, care şi-a cumpărat aiurea stricăciunea, găseşte firesc să se înfrupte şi de aici, ca şi din altă parte. Dar la teatru vin şi mii de spectatori care, chiar dacă, atunci cînd vorbesc de actriţe, aruncă cuvîntul tîrfă, uită însă pînă la urmă gîndul urît ce l-au avut. Şi oare istoria pe care o învăţăm din cele ce se desfăşoară pe scenă nu înseamnă nimic ? Englezul care nu ştie să citească şi n-are timp să citească învaţă istoria patriei lui din Shakespeare, la teatru. Acolo învaţă totodată să gîndească cum trebuie, să ierte greşeli legate de marile virtuţi ; şi în timp ce face cunoştinţă cu tiranii, sub călcîiul cărora gemeau strămoşii lui, se deprinde să cinstească virtuţile măreţe ale regelui George al III-lea, pe care, pe deasupra, îl are înaintea ochilor, în sală. Dacă ar fi să dau un sfat teologilor, i-aş îndemna să nu se mai împotrivească de fel teatrului. Căci lucrurile au ajuns prea departe ; pricina trebuie căutată în natura omenească, şi nici rugăciunile n-ar mai putea ajuta la nimic. Lăsaţi-ne deci să folosim teatrul cît mai bine. Prinţi, miniştri, episcopi catolici şi protestanţi, frecventaţi teatrele şi pedepsiţi apoi actorii şi poeţii care cu-

tează ca în prezența voastră să prezinte lucruri ce ar putea să vă știrbească vaza ori să vă jignească în simțămintele voastre de bună-cuviință.

Să aducem pe scenele nemțești lucruri nemțești, etc. Nobilă propunere, asemenea într-adevăr întru totul cu cafeaua de cicoare și șampania de mesteacăn. Își vor bate joc în cele din urmă de faptul că istoria ebraică se citește de pe amvon și vor începe să viseze apostoli germani. Pentru Dumnezeu, spuneți-mi, ce fel de deprinderi și de oameni avem noi, care să merite să se întrupeze pe scenă? Schingiuitorii țăranilor, înțelepții fantomatici și medicii care vindecă hidropizia cu cuie de roată și durerile de dinți cu dinți de cai? Baronul german, care nu-și înțelege nemțeasca lui, dar bîlbîie în schimb franțuzește în așa fel, că nici un francez nu pricepe nimic din ce spune; oamenii subțiri de *goût* și de *monde*, pentru care cuțitarii din Ulm fac brice londoneze, iar fabricanții de piepteni din Darmstadt, piepteni parizieni? Domnișorii noștri, care nu se mai satură să maimuțărească pe englezi și francezi, unul cu pălăria lui, celălalt cu coada lui împletită, al treilea cu pintenii, al patrulea cu *mon-Dieu*-ul și al cincilea cu *damn-e*-ul lui? Și mai ce încă? Tînărul erou, care pe cîmpul de luptă se poartă ca și un francez la Rossbach, și acasă în schimb face filet ca și Hercules; care nimerește în orice, afară de dușmani? Hipagogul care își închipuie că a dresa un cal e cel puțin tot atît de greu și uneori la fel de important ca și a stăpîni cu faimă și noroc un popor, și pentru care purpura și uniforma militară înseamnă mai puțin ca nădragii lui de piele?... Primarii germani, care se consideră consuli romani?... Nunțile noastre, la care se risipesc bani din care unii ar putea trăi mult și bine, sau banchetele magiștrilor noștri, care contrazic înțelepciunea propovăduită la catedră? Funcționarul, căruia prelatul cu chiolhanurile lui i-a făcut cinstea să-l umple de oftică? Cheltuielile pe care le

facem cu comemorările și înmormîntările, în schimbul cărora am putea adeseori să-l recăpătăm pe cel decedat, într-o nouă ediție ? Confuzia pe care o facem prea des între decorații și streang, între perucă și tichia de nebun ? Titlurile noastre găunoase, de hîrtie, nobilii noștri, cărora le e rușine să facă din fiii lor burghezi, vrînd mai degrabă să-i vadă cerșetori de stat, deșirați, cu manșete lungi ca o cîrpă de spălat vase și peruca *à trois couleurs*, decît negustori zdraveni, curățel și fericiți ?

Toate astea sînt lucruri vrednice de batjocorit în comedie. Bune, ca actorii și autorii noștri dramatici să poată flămînzi mai departe. Care călău ar plăti trei cruceri pentru îngăduința de a vedea reprezentat de către o trupă de comedianți, într-o magazie mucegăită și dărăpănată, ceva ce se poate vedea gratis în viața de toate zilele și într-o încăpere tapițată ? Iar pentru o dramă avem chiar și mai puține subiecte. Un biet nenorocit care își dă viața eroic pentru patrie, sau alți nenorociți care luptă pentru mizeria lor, un tată sau o mamă care își căznesc odraslele pînă își dau sufletul cu învățătura, o țărăncuță căreia iuncherul Grijă i-a făcut cu ochiul ; scriitorul, pe care un articolaș de gazetă l-a adus pe marginea mormîntului ; miniștri și ofițeri cinstiți care și-au părăsit slujbele, țăranul pe care îl despoaie avocatul, armate întregi de clăcași — și adevărul cu streangul pe după gît, iată subiecte, nu glumă ! Meritul nerecunoscut, artiști care mor de foame, pădurari și mistreți care duc trai bun împreună... Cred că înainte de a înfățișa asemenea caraghioslîcuri pe scenă, trebuie să ne mulțumim mai degrabă cu marfă de import sau să lăsăm pe eroii noștri să-și tune și să-și fulgere proza lor anglo-beotică împopoțonată, care, dacă nu place omului cu bun-simț, place cel puțin cititorului de gazetă. La ce bun să aduci pe scenă oameni adevărați, dacă nu-i recunosc decît două-trei schelete din piața de mărunțișuri ?

Să aduci pe scenă caractere germane, e minunat — iar caracterele germane te duc în schimb la singir. Nu-i așa ?

Iertăciunile pe care ni le cerem nouă înșine, cînd vrem să ne apucăm de o treabă, alcătuiesc un foarte bun material pentru monologuri, căci rareori ni le cerem altfel ca atunci cînd sîntem singuri, și foarte adesea cu glas tare.

Să nu ne închipuim că o observație este prea fină sau prea profundă pentru a figura într-o piesă de teatru. Și totuși poate că nu e bine ca tema principală a piesei să fie o ideea prea subtilă ; orice adevăr e însă bun pentru a o sprijini ; și dacă e foarte profund, dă piesei o greutate în plus, servindu-i astfel, ca să zic așa, de bani albi pentru zile negre, cînd vorbele de duh și situațiile își pierd actualitatea.

E nevoie de o anumită elasticitate a mușchilor, ca și a minții, pentru a fi un bun actor ; căci actorul care are aceste însușiri va izbuti întotdeauna mai bine să imite ceva ce el însuși ar putea să devină, dacă împrejurările i-ar cere-o. Un om mărginit și cu concepții rigide va fi totdeauna un actor prost și nu-și va închina viața carierei teatrale.

Eroul de pe scenă, eroul din romane — iată tot atîtea făpturi convenționale, care au o valoare *sicut numi* și pot fi idealizate fără a ține cont de omul natural. Dar spectatorul este rareori atît de stricat la gust, încît să nu recunoască cu plăcere pe omul natural, îndată ce apare pe scenă.

Dacă ai născocit o situație fericită într-o piesă, restul vine de la sine ; cei care iau însă tema și o potrivesc în fel și chip au o muncă infernală.

Nimic nu mi se pare mai absurd în piesele noastre de teatru, ca discursurile bine pregătite, rostite în ge-

nunchi. În curînd o să ne obișnuim atît de mult cu asta, încît n-o să ne facă o impresie mai puternică văzînd pe cineva în genunchi sau cu mîinile încrucișate. Dacă simțul meu nu mă înșală, cred că am dreptate spunînd că îngenunchem prea ușor în fața unui om, și nu înainte de a începe să coborîm glasul. Cine îngenunchează cu atîta ușurință, dînd drumul ca un papagal jurămintelor, este fără îndoială un înșelător. Rog pe toți aceia care au văzut o dată în viața lor un om îngenunchind dintr-o adîncă simțire în fața cuiva sau care au făcut ei înșiși vreodată acest lucru, să-mi spună dacă se cuvine să lăsăm micile și trecătoarele turburări ale sîngelui să-și găsească expresia în cel mai de seamă și venerabil semn al simțirii lăuntrice, propriu naturii noastre omenești ? Am văzut o singură dată un bărbat îngenunchind dintr-o pornire adîncă, și cînd a căzut în genunchi, mi s-a părut că mi se taie răsuflarea.

O scenă care să înfățișeze o pușcărie ar avea un efect minunat la teatru, căci pungașii ar putea să discute aici unii cu alții despre cinste și libertate.

Să scrii cinci comedii într-un act nu e nici pe jumătate atît de greu, ca una singură în cinci acte.

Societățile germane instituie premii pentru cea mai bună dramă, etc ; patria noastră nu pare să fie țara dramelor. De ce nu se instituie o dată un premiu pentru un poem filozofic, asemenea celui al lui Lucrețiu, sau cel puțin pentru unul despre electricitatea gustului ? Cred că această lucrare ar fi potrivită să apară în forma cea mai frumoasă și mai înălțătoare ; s-ar putea introduce aici idei îndrăznețe, pe care nimeni n-ar îndrăzni să le susțină într-un tratat filozofic. Ce imbold !

Cît privește romanele și comediile, nu lucrăm decît cu butași. Le cultivăm prea puțin din sămînță.

TIPARUL EXECUTAT LA:

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918"

Coli tipar: 13,50; comanda nr. 203

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

127644 - 1970

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În seria „ESEURI"
au apărut:

Adrian Marino
MODERN, MODERNISM, MODERNITATE

Roland Barthes
DESPRE RACINE

Albert Camus
MITUL LUI SISIF

Platon
LYSIS

Jean-Paul Sartre
BAUDELAIRE

Arthur Schopenhauer
AFORISME ASUPRA ÎNȚELEPCIUNII ÎN VIAȚĂ

Matei Călinescu
CONCEPTUL MODERN DE POEZIE (DE LA ROMANTISM LA SIMBOLISM)

Cesare Pavese
DIALOGURI CU LEUCÒ

Editura UNIVERS

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY